Archeologie ve středních Čechách 26, 2022, str. 381–436

Raně středověké opevnění Prahy. Archeologické nálezy z let 2002–2016 z Malé Strany[1]

Jan Havrda – Jaroslav Podliska

1. ÚVOD

Tématu opevnění nejstarších známých přemyslovských hradů se v Čechách po roce 2000 věnuje více vědeckých týmů.[2] Archeologické odkryvy byly součástí různorodých projektů na lokalitách v Praze a jejím zázemí: Pražský hrad (*Boháčová 2001*; *2011*; *Frolíková-Kaliszová 2011*; *2019*), Královice (*Štefan – Hasil 2014*), Vinoř (*Štefan – Hasil 2019*), Klecany (*Profantová a kol. 2021; Profantová – Němcová v tisku*). Kromě badatelských aktivit proběhlo i několik různě rozsáhlých záchranných výzkumů např. na Žalově, v místech průběhu opevnění Levého Hradce (*Tomková 2009*; *Tomková a kol. 2020*).[3] V historickém centru metropole, konkrétně na Malé Straně a na Hradčanech, byly akce, při kterých došlo k objevům a dokumentaci raně středověkého opevnění, realizovány v naprosté většině jako výzkumy záchranné, vynucené stavební činností.[4]

Archeologické výzkumy na katastru Malé Strany přinášejí již od 90. let 20. století neustále nové poznatky o raně středověkém opevnění této části pražské sídelní aglomerace. Nejinak tomu bylo i v letech 2002–2016, kdy na jihozápadním okraji opevněného areálu postupně proběhly různě velké terénní akce, realizované archeologickým pracovištěm Národního památkového ústavu, územního odborného pracoviště v Praze. Zmíněné akce se uskutečnily převážně na jižním svahu hradčanského návrší, jižně a západně od Malostranského náměstí (*obr. 1*). Archeologické odkryvy hradby či příkopu byly provedeny ve dvou domech v ulici Tržiště v čp. 261 (výzkum č. 2014/13), v čp. 555 (výzkumy č. 2016/15) a na parcele č. 61/2 (výzkumy 2016/25 a 2019/27), v Nerudově ulici v čp. 249 (výzkum č. 2002/41). V příspěvku jsou zmíněny i další možné doklady raně středověké fortifikace, a to v čp. 517 v Břetislavově ulici (výzkum č. 2001/18) a v Letenské ulici ppč. 1031/1 a 149 (výzkum 2005/31).

Vznik a postupná transformace opevnění prostoru dnešní Malé Strany – jádra pražské raně středověké aglomerace – byly velmi složité. Ukázalo se, že jednotlivé odkrývané úseky fortifikace náležejí více liniím opevnění a že opevňovací práce probíhaly více než jedno století. Doloženy či předpokládány byly i úpravy jednotlivých úseků hradeb (např. v čp. 42, *Čiháková 2001*). Postupem času se chráněný prostor zvětšoval. Následující přehled vývoje opevnění je nutno považovat za předběžný. Některé dílčí nálezy naznačují v čase a prostoru ještě složitější vývoj. Na základě současných poznatků je možné nastínit aktualizovaný obraz vývoje raně středověkého opevnění malostranského podhradí i s vědomím, že každý další nový nález jej může pozměnit.

Za nejstarší fortifikační prvek na Malé Straně lze považovat příkop objevený ve sklepě Lichtenštejnského paláce čp. 258 (*obr. 1:r*), jižně od vyústění Nerudovy ulice na Malostranské náměstí. Snad k tomuto nej-

1 Příspěvek vznikl v rámci dílčího cíle I.1 *Zpracování a vyhodnocení záchranných archeologických výzkumů NPÚ na vybraných nemovitých kulturních památkách, městských rezervacích, zónách a územích České republiky s dosud nechráněným archeologickým potenciálem* výzkumné oblasti I. *Archeologie* financované z institucionální podpory Ministerstva kultury ČR na dlouhodobý koncepční rozvoj (IP DKRVO) a rozpočtu NPÚ.

2 Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i., Ústav pro archeologii FF UK, Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Praze.

3 Ze vzdálenějších lokalit je možné zmínit dokumentaci raně středověké hradby v Mělníku (*Meduna 2003*), popřípadě v Libici nad Cidlinou (*Mařík 2006*), či chronologicky starší Tismice (*Profantová et al. 2020*).

4 Výjimkou byl badatelský výzkum hradby a příkopu na Hradčanském náměstí (*Blažková et al. 2015*). I ten však byl vyvolán záchranným výzkumem.

staršímu opevnění lze přiřadit příkop dokumentovaný v Josefské ulici v čp. 42 (*obr. 1:w*). Další úseky tohoto příkopu byly odkryty při jižním okraji Malostranského náměstí v čp. 266 (*obr. 1:t*). Tento liniový výkop zanikl na základě nálezů keramiky v jeho výplni nejpozději v průběhu 9. století („příkop 1" podle *Čiháková 2009a*, 13–15; dále *Čiháková 1998*; *2018*, 283; *Čiháková – Müller 2020,* 296; *Čiháková – Zavřel 2000*, 356). Teoreticky k tomuto příkopu náležely i nálezy interpretovatelné jako relikty hradby (Malostranské nám., před čp. 258, *obr. 1:s*; Valdštejnské náměstí, před čp. 17, *obr. 1:x*). Další možné interpretační varianty však zůstávají zatím otevřené. K jedné ze starších etap opevnění náleží i nejhlubší partie příkopu odkrytá v Josefské ulici čp. 42 (*Čiháková 2009a*, 7, obr. 10 – příkop 1). Dům čp. 42 se nalézá na nároží Josefské a Mostecké ulice (*obr. 1:w*).

Snad někdy na přelomu 9. a 10. století se areál proměnil, jižní linie fortifikace byla výrazně stavebně upravena. V čp. 42 v Josefské ulici bylo objeveno opevnění, jež se skládalo z přibližně osm metrů širokého dřevohlíněného tělesa hradby s dřevěnou roštovou, v zadní části i komorovou konstrukcí a z takřka deset metrů širokého příkopu („příkop 2" podle *Čiháková 2009a*, 13). Tento příkop byl odkryt též v čp. 266 u jižní fronty Malostranského náměstí (*obr. 1:t*). Těleso hradby bylo několikrát opravováno, jedna z oprav proběhla v době používání keramiky s límcovitými okraji (*Čiháková 2009a*, 13). Odstranění linie opevnění severně od Mostecké ulice je pak spojováno s nástupem keramiky s kalichovitým okrajem.

Následně došlo ke zvětšení opevněného areálu směrem k jihu a západu (*Boháčová – Havrda 2017,* 70–75; *Čiháková 2009a*; *Havrda 2008a*; *Havrda – Tryml 2013*). V průběhu 10. století, snad v jeho 1. polovině, proběhla výstavba nového opevnění, jehož pozůstatky byly nalezeny jižně od Mostecké ulice (*obr. 1:o*).[5] Je nutno poznamenat, že území nově zahrnuté do opevněné sídlištní aglomerace nesloužilo k zástavbě a běžným sídlištním aktivitám, ale bylo využíváno patrně výlučně jako prostor komunikační. Do hradeb se tak dostal prostor seřadiště obchodních karavan, připravujících se před začátkem mostu k přechodu přes řeku (*Havrda – Tryml 2013*). Snad lze s nálezem hradby v čp. 276 spojit další relikty opevnění nalezené směrem západním, pod severní frontou ulice Tržiště a severně od Břetislavovy ulice (*obr. 1:a–h*; viz kap. 3. Nově zpracované prameny k opevnění Malé Strany v 10. století). K tomuto opevnění lze snad řadit i příkop nalezený pod vozovkou ulice Tržiště u čp. 259 („příkop 3" podle *Čiháková 2009a*, 13) (*obr. 1:i,j*).

Nejjižnější (čtvrtá) západovýchodní linie raně středověkého opevnění (reprezentovaná dřevohlíněnou hradbou a příkopem) byla vybudována jižně od Malostranského náměstí, a to mezi Maltézským náměstím a Hellichovou ulicí. Nález hradby a příkopu v Karmelitské ulici a v čp. 387 a v Nebovidské čp. 459 doložil, že starší opevněné podhradní sídliště bylo ještě někdy v 10. století rozšířeno, a to jediným možným směrem, k jihu (*obr. 1:m,n*).[6] Zvětšení opevněné plochy podhradí Pražského hradu, iniciované bezpochyby přemyslovskými knížaty, můžeme přiřadit mezi zásadní protourbanistické počiny, o nichž se nedochovaly žádné písemné prameny (*Havrda – Tryml 2013*). K tomuto rozšíření náleží i příkop severojižního směru vyhloubený pod úpatím vrchu Petřína, nalezený severně od kostela sv. Vavřince, na dvoře domu čp. 528 v Karmelitské ulici (*obr. 1:l*) a náznak příkopu u kostela P. Marie Vítězné (*obr. 1:k*). Podstatná pro datování zániku opevnění je skutečnost, že v prostoru opevnění bylo nalezeno raně středověké pohřebiště, jež vzniklo až po zasypání příkopu. Na základě nálezů esovitých záušnic, stratigrafie a radiouhlíkových analýz kosterních ostatků z hrobů vyhloubených do výplně příkopu lze předpokládat, že se zde pohřbívalo už v průběhu 11. století.[7] Tato část pohřebiště využívaná minimálně třemi generacemi, zanikla okolo poloviny 12. století (*Havrda – Tryml 2021,* 228). Linie raně středověkého opevnění u Hellichovy ulice tedy zanikla nejpozději na konci 11. století! Bezpečné doklady, kdy přesně zanikají jiné úseky malostranské raně středověké fortifikace, zatím postrádáme.

5 V této periodě, kdy již byla odstraněna starší dřevohlíněná hradba v Josefské ulici čp. 42, byla budována konstrukce dřevěné cesty, která sloužila v průběhu 10. století (*Čiháková – Dobrý 1999*, 337n.; *Čiháková 2012a*, 108).

6 K datování hradby v čp. 459 byla využita radiouhlíková analýza vzorku odebraného z nejlépe dochovaného dřeva z vnitřní konstrukce hradby (dřevo č. 96), z jednoho z roštů zpevňujících těleso hradby (*Havrda – Tryml 2013*, 58, obr. 57:3). Získaný interval 770–980 AD na hladině pravděpodobnosti 95 % (*Goslar 2005*) naznačuje, že nejjižnější známý úsek raně středověkého opevnění malostranského podhradí byl velmi pravděpodobně postaven před rokem 980. Chronologicky citlivá keramika při tomto výzkumu získána nebyla.

7 Ve vrcholném středověku došlo k výraznému zmenšení plochy nekropole a areál kolem kostela byl ohrazen hřbitovní zdí (*Havrda – Tryml 2013*, 87).

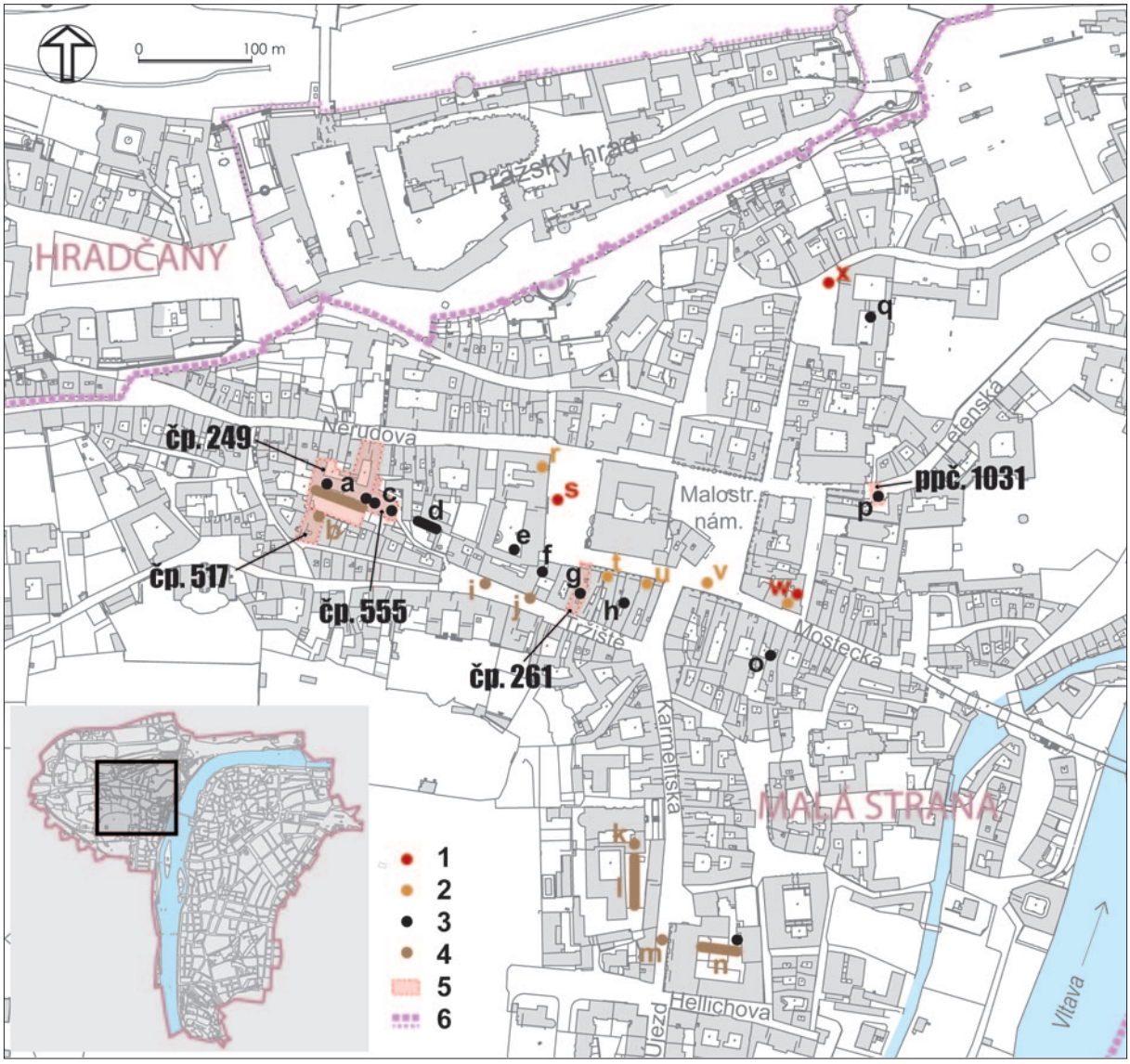

Obr. 1. Praha – Malá Strana. Situování nálezů raně středověké fortifikace s relikty dřevohliněné hradby, místy dochovanou kamennou čelní zdí, eventuálně týlní dřevěnou stěnou a částmi příkopu opevnění. Vysvětlivky: 1 – pravděpodobné relikty hradby náležící k nejstaršímu opevnění (9. stol.?); 2 – příkop nejstaršího opevnění (9. stol. či starší, u lokalit t, u, w dvě fáze příkopu); 3 – hradba z konce 9. až průběhu 2. pol. 10. stol. (více stavebních etap); 4 – příkop opevnění z konce 9. až průběhu 2. pol. 10. stol. (více stavebních etap); 5 – zvýrazněny parcely s detailněji popisovanými nálezy (viz kapitola 3. Nově zpracované prameny k opevnění Malé Strany v 10. století); 6 – katastrální hranice Malé Strany a vyznačení Pražského hradu.
Lokality: a – Nerudova čp. 249; b – Břetislavova čp. 517; c – Tržiště čp. 555; d – Tržiště ppč. 61/2; e – Malostranské nám. čp. 258; f – Malostranské nám./Tržiště čp. 259; g – Tržiště čp. 261; h – Malostranské nám./Tržiště čp. 265; i – Tržiště před čp. 259; j – Tržiště před čp. 259; k – Karmelitská čp. 385; l – Karmelitská čp. 528; m – Karmelitská ppč. 1050, před čp. 528; n – Karmelitská čp. 387 a Nebovidská čp. 459; o – Mostecká čp. 276; p – Letenská ppč. 1031; q – Valdštejnské nám. čp. 17; r – Malostranské nám. čp. 258; s – Malostranské nám. ppč. 993, před čp. 258; t – Malostranské nám. čp. 263; u – Malostranské nám. čp. 266; v – Malostranské nám. ppč. 993, před čp. 271; w – Josefská čp. 42; x – Valdštejnské nám. ppč. 1012. Vyznačeno z podkladů autorů a podle *Čiháková – Müller 2020*, 285; *Čiháková 2018*, 283 a 286; *2009a*, 4 a 13. Grafická úprava S. Babušková.

2. PUBLIKOVANÉ PRAMENY Z JIHOZÁPADNÍ ČÁSTI OPEVNĚNÍ MALÉ STRANY V 10. STOLETÍ[8]

Informace o raně středověkém opevnění Malé Strany, které bylo poprvé bezpečně rozpoznáno při záchranném výzkumu v domě čp. 42 v roce 1994, byly publikovány rok po ukončení tohoto výzkumu (*Čiháková – Havrda 1995*; přehledně pak *Čiháková 2001*). Později přibylo dokladů o jednotlivých liniích hradby a příkopů. Systém opevnění se v čase výrazně proměňoval. Ne všechny změny jsou důkladněji poznány (souhrnně *Čiháková 2001*; *2009a*; *Čiháková – Havrda 2008*; *Havrda 2008a*; *Havrda – Podliska 2003*; *Havrda – Tryml 2013*; naposledy *Havrda 2021a*; přehledně *Boháčová – Havrda 2017*). Lze konstatovat, že opevnění nalézané na katastru Malé Strany bylo budováno obdobnou technikou jako opevnění Pražského hradu (*Boháčová 1994*; *2001*; *2011*; *Boháčová – Havrda 2017*). Poznávání raně středověkého opevnění západního předhradí Pražského hradu – obklopujícího širší oblast dnešního Hradčanského náměstí – je zatím stále v počátcích (*Blažková et al. 2015*).

2.1. Malostranské náměstí / Tržiště čp. 265, Dům „U Červeného jelena“

V roce 2009 byl nalezen relikt tělesa opevnění v nevelké sondě na dvoře domu čp. 265 (*obr. 1:h*; *2*). Byly zdokumentovány části tří dřevěných komor, které patrně náležely konstrukci dřevohliněné hradby. Dále zde bylo evidováno množství opukových kamenů, mezi něž zasahovala dřeva. Nález snad lze interpretovat jako pozůstatek čelní zdi dřevohliněné hradby. Její vnější líc odkryt nebyl. Nelze posoudit, zda zděná konstrukce byla destruovaná a sesutá či se spíše jednalo o relikt nalézající se na původním místě. Vnější, jižní líc hradby se však musel nacházet mimo plochu sondy, jižně od ní. Nejvýše položené kameny konstrukce ležely cca 1 m pod dlažbou dvora. Datování odkryté konstrukce vycházelo podle vedoucí výzkumu z nálezu keramiky, kdy již byl používán kalichovitý okraj, nikoliv však až v době jeho klasického provedení, ale nejspíše v počátcích jeho používání. Konstrukce překryla starší objekt, v jehož výplni se vyskytly zlomky nádob s límcovitým okrajem (*Čiháková 2011*, 404). Tento nález by mohl náležet k linii opevnění poprvé evidované v čp. 276 jižně od Mostecké ulice (*obr. 1:o*), kde bylo nalezeno těleso hradby zpevněné roštovou konstrukcí s čelem tvořeným opukovými kameny (*Havrda 2008a*). Ve stejné linii je nález hradby v čp. 261 (*obr. 1:g*).

2.2. Malostranské náměstí / Tržiště čp. 259, Hartigovský palác

U jihozápadního koutu Malostranského náměstí, v suterénech Hartigovského paláce (*obr. 1:f*; *2*), byly nalezeny pozůstatky raně středověké fortifikace (*Čiháková 2001,* 67–94; *2009a*, 10 a 16). V průběhu několika záchranných akcí se zde podařilo prozkoumat relikty tělesa dřevohliněné hradby vyztužené roštem, jehož dřeva byla provázána s konstrukcí čelní zdi hradby. Šířka této zdi činila přibližně dva metry. Při výzkumu byl získán nevelký soubor raně středověké keramiky. Přímo z tělesa hradby pochází starohradištní keramické zlomky. Ani z náplavů usazených do doby poškození kamenné čelní zdi, ani z náplavů mladších, nepochází žádný zlomek, který by byl tak mladý, aby náležel keramice s kalichovitým nebo límcovitým okrajem (*Čiháková 2009b*, 429). Hradba tak byla datována do 9. století (*Čiháková 2009a*, 16). Podle popsané situace nálezu nelze jednoznačně vyloučit i o něco mladší dataci jejího vzniku (počátek 10. století). Z kamenné čelní zdi se dochoval i její líc, z něhož mohlo být dokumentováno sedm nejspodnějších řádků opukových kamenů. Na rozdíl od ostatních úseků dokumentovaných líců čelní zdi hradby orientovaných ve směru západ–východ byl tento 3,7 m dlouhý úsek orientován ve směru severozápad–jihovýchod. Toto odchýlení lze snad vysvětlit blízkostí brány. Deset metrů severovýchodně od tohoto úseku hradby byla objevena s hradbou takřka shodně orientovaná roubená stavba z přelomu 9. a 10. století, která dle autorky výzkumu zanikla v prvních desetiletích 10. století (*Čiháková 2009a*, 10, 16). Ta byla interpretována jako základ věže či brány, případně pozůstatek pilíře mostu přes blízkou mokřinu, jež se nalézala v jihozápadní

8 Zde uvádíme stručný přehled dosud publikovaných pramenů k opevnění Malé Strany v 9.–10. století, jejich zpracování je různorodé (*Čiháková 2001*; *2009a*; *2018*; *Čiháková – Havrda 2008*; *Havrda 2008a*; *Havrda – Tryml 2013*). Z některých výzkumů je k dispozici nálezová zpráva (např. *Havrda 2008b*; *2017c*; *2017d*), jiné nebyly dosud zcela vyhodnoceny a komplexně publikovány. Výzkumy zahrnuté v tomto přehledu prováděli archeologové z pražského pracoviště NPÚ v letech 1994 až 2016.

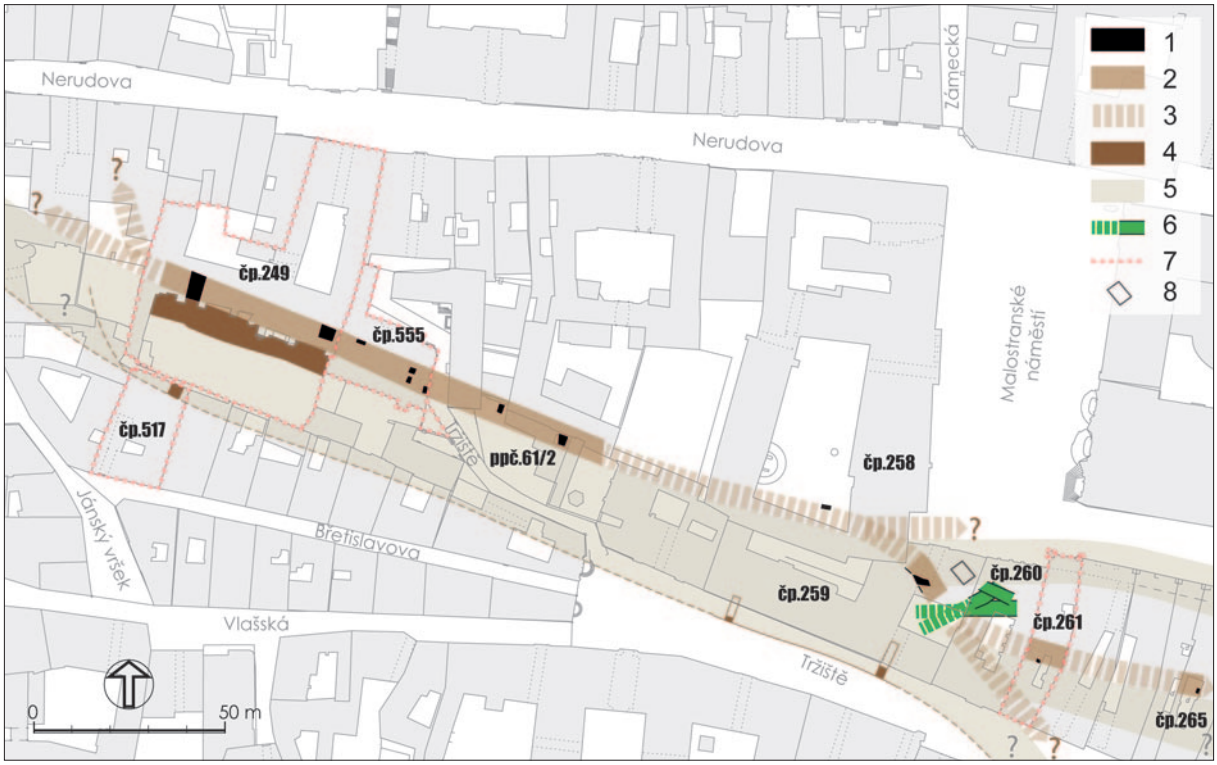

Obr. 2. Praha – Malá Strana. Nálezy raně středověkého opevnění v okolí ulice Tržiště s rekonstrukcí průběhu hradby a příkopu. Vysvětlivky: 1 – archeologicky prozkoumané relikty dřevohliněné hradby; 2 – rekonstrukce tělesa hradby; 3 – pravděpodobný průběh hradby; 4 – doložené relikty příkopu; 5 – příkop (maximální možný rozsah, přerušovanou hnědou linií pravděpodobný jižní okraj, plnou linií rekonstruovaný); 6 – dřevěné vozovky (rekonstruovaný průběh/doložené) u vstupu do aglomerace; 7 – parcely s detailněji popisovanými lokalitami (čp. 249, 261 a 555 viz kapitola 3); 8 – roubená stavba (brána?). Na základě podkladů autorů zobrazil J. Hlavatý, akce v čp. 258, 259 a 265 podle *Čiháková 2001*; *2009*. Grafická úprava S. Babušková.

části dnešního Malostranského náměstí (*obr. 1*; *2*). V těsném východním sousedství roubené stavby bylo na parcele domu čp. 260 odkryto několik dřevěných vozovek, které patrně souvisí s předpokládaným vstupem do opevněného podhradí (*Cymbalak – Podliska 2009a*). Tyto nálezy naznačují místo, kde se nalézala v 10. století jedna z hlavních bran do raně středověkého podhradí. K ní směřovaly cesty od západu a od jihu.

2.3. Malostranské náměstí čp. 258, Lichtenštejnský palác

V jihovýchodní části nádvoří Lichtenštejnského paláce (*obr. 1:e*; *2*) byla v letech 1990 a 1993 dokumentována dřevěná stěna tvořená mírně šikmo ukloněnými kůly, mezi nimiž se nalézaly dvě vodorovně na sebe položené dřevěné klády. Nález byl interpretován jako část raně středověké fortifikace a datován do 10. století. Autorka výzkumu upozorňuje na složitou konfiguraci opevňovacího systému poznávaného v jednotlivých, mnohdy i dosti vzdálených sondách (*Čiháková 2001*, 45, 48, obr. 20). Jednou z interpretačních možností je, že nalezená dřevěná stěna orientovaná v západovýchodním směru náleží k severní (zadní, týlní) stěně dřevohliněné hradby. Tento nález je v jedné linii s dokumentovanými úseky zadní stěny hradby, jež byla objevena 70 m západně, na konci ulice Tržiště, na parcele č. 61/2 (*Havrda 2017b*; *2021b*) a pak dále i v několika sondách v čp. 555 a 249 (*Havrda 2017a*; *Havrda – Podliska 2003*).

2.4. Tržiště ppč. 61/2

Na parcele byly v roce 2016 realizovány tři zjišťovací sondy, ve dvou severnějších byly objeveny pozůstatky raně středověké hradby (*Havrda 2017b*; *2017c*). Výzkum byl vyvolán přípravou projektu novostavby na zmíněné parcele. Na zjišťovací výzkum navázal v roce 2019 výzkum záchranný (*obr. 1:d*; *2*). Během něj byl odkryt souvislý úsek dřevohliněné hradby, v severní partii parcely, v pásu širokém min. 6,6 m a dlouhém

26 metrů (*Havrda 2021a*; *2021b*). Dokumentace proběhla východně od známé malostranské restaurace – Baráčnické rychty – na ploše dosud nezastavěné zahrady ukryté za vysokou zdí, která odděluje zkoumanou parcelu od ulice Tržiště. Nejstarší antropogenní aktivitu reprezentovala nevýrazná sídlištní vrstva, která dokládá osídlení místa v období počátku 10. století, eventuálně v průběhu 9. století. Hlavním objektem výzkumu bylo těleso raně středověké hradby, jež zmíněné pozůstatky staršího osídlení překrylo. V části plochy zkoumané v roce 2019 bylo možné dokumentovat i torzo čelní kamenné zdi tělesa hradby včetně líce této zdi. Šířka konstrukce čelní zdi činila 2 m. Nález dřev v hliněném jádru hradby umožňuje udělat si představu o typu konstrukce. Tu je možno označit v přední části tělesa za roštovou, v zadní (severní) spíše za komorovou. Rošt i komory byly vysypány hlínou. V místě, kde bylo možné očekávat zadní, nejspíše dřevěnou stěnu hradby, byly na několika místech zachyceny kůlové jámy. Ty byly dokumentovány severněji, na vedlejší parcele, při podezdívání sousedního objektu čp. 256. Protože terénní zásahy již více k severu nepokračovaly, nebyla předpokládaná týlní dřevěná stěna hradby detailněji prozkoumána. Přímo z tělesa hradby byl získán reprezentativní soubor nálezů, převážně zlomků keramiky. Nejmladší z okrajových profilací bylo možné zařadit k horizontu nádob s límcovitým okrajem (*Havrda 2021a*). Jako ojedinělá starší příměs byla v souboru zastoupena i keramika z konce 8. – 1. poloviny 9. století. Významným zjištěním byla absence kalichovitých okrajů v tělese hradby. Masové používání keramiky s kalichovitým okrajem je na základě vyhodnocení nálezových souborů z Malé Strany kladeno do intervalu mezi 2. a 4. desetiletím 10. století (*Čiháková 2012a*, 116). Hradba by tak byla postavena nejpravděpodobněji v průběhu 1. poloviny 10. století,[9] nelze dokonce vyloučit, že už v 1. třetině tohoto století.[10]

2.5. Mostecká čp. 276, Dům „U Bílé růže“

V roce 2007 byl objeven úsek do té doby neznámé západovýchodní linie opevnění (*Havrda 2008a*; *2008b*). Přímo pod konstrukcí současné podlahy domu bylo odkryto hliněné těleso s čelní kamennou zdí vyztužené dřevěnými rošty (*obr. 1:o*). Zeď byla vystavěna z větších lomových opukových kamenů vyskládaných do nepravidelných vrstev. Pojivem byla hlína stejná jako materiál vlastního dřevohliněného tělesa. Místy byly kameny kladeny na sebe bez pojiva. Líc zdi dokumentován nebyl, nalézal se jižněji. Dochovaná výška hradby činila minimálně 1,3 m. V tomto rozsahu bylo dokumentováno pět úrovní roštů, které se skládaly z dřev orientovaných kolmo na čelní zeď. U šesti zkoumaných dřev bylo provedeno úspěšně druhové určení, ve všech případech se jednalo o dub. Nebyly nalezeny žádné doklady vertikálních prvků ani dřeva, jež by byla rovnoběžná s linií tělesa. Zadní stěna hradby odkryta nebyla. Nejmenší možná šířka hradby zde činila 7 m. Hradba byla postavena až po zániku staršího zahloubeného objektu, který se nalézal pod ní. Z jeho výplně byla vyzvednuta keramika z období používání nádob s límcovitým okrajem. Nečetné drobné keramické nálezy přímo z tělesa hradby nejsou chronologicky citlivé, lze je zařadit obecně do raného středověku. Z výsledků radiouhlíkového datování dřeva z konstrukce hradby vyplynulo, že měřený vzorek náleží s 95% pravděpodobností intervalu 774–965 AD (kalibrované stáří; *Havrda 2008a*, pozn. 4). Předběžně lze hradbu datovat do 1. poloviny 10. století.

9 Plošný záchranný výzkum realizovaný na parcele č. 61/2 v roce 2019 je ve fázi vyhodnocování a analýz, jeho publikace se připravuje.

10 Je zřejmé, že pouhá absence kalichovitých okrajů („archaických“ i „klasických“) v tělese hradby ještě nemusí vylučovat zařazení výstavby opevnění až do doby, kdy již byla tato keramika používána. Přesto považujeme za důležité absenci kalichovitých okrajů zmínit.

Obr. 3. (protější strana nahoře) Praha – Malá Strana, Nerudova čp. 249 – jižní křídlo paláce Kinských s přilehlou zahradou, výzkum 2002. Situace archeologicky zkoumaných ploch (sektory A, B, C, D a D-VI). Vysvětlivky: 1 – těleso hradby; 2 – příkop (rekonstruovaný maximální průběh); 3 – archeologické sondy s plošně rozebíraným nadložím; 4 – řezy publikované v tomto článku; 5 – řezy dokumentované na ploše zahrady paláce (sektor A).

Obr. 4. (dole) Praha – Malá Strana, Nerudova čp. 249 – jižní křídlo paláce Kinských s přilehlou zahradou a severní částí parcely domu čp. 517. Situace nálezů hradby a příkopu. Vysvětlivky: 1 – dokumentované těleso hradby; 2 – rekonstrukce průběhu hradby; 3 – svah příkopu s plošně dokumentovanou destrukcí čelní kamenné zdi hradby; 4 – předpokládaný rozsah destrukce čelní kamenné zdi hradby; 5 – příkop (maximální možný rozsah); 6 – liniový výkop V03 u severní, týlní stěny hradby; 7 – řezy s dokumentovanou destrukcí čelní kamenné zdi hradby; 8 – relikt kamenné konstrukce čelní zdi dřevohliněné hradby; 9 – dokumentované úseky týlní stěny hradby.

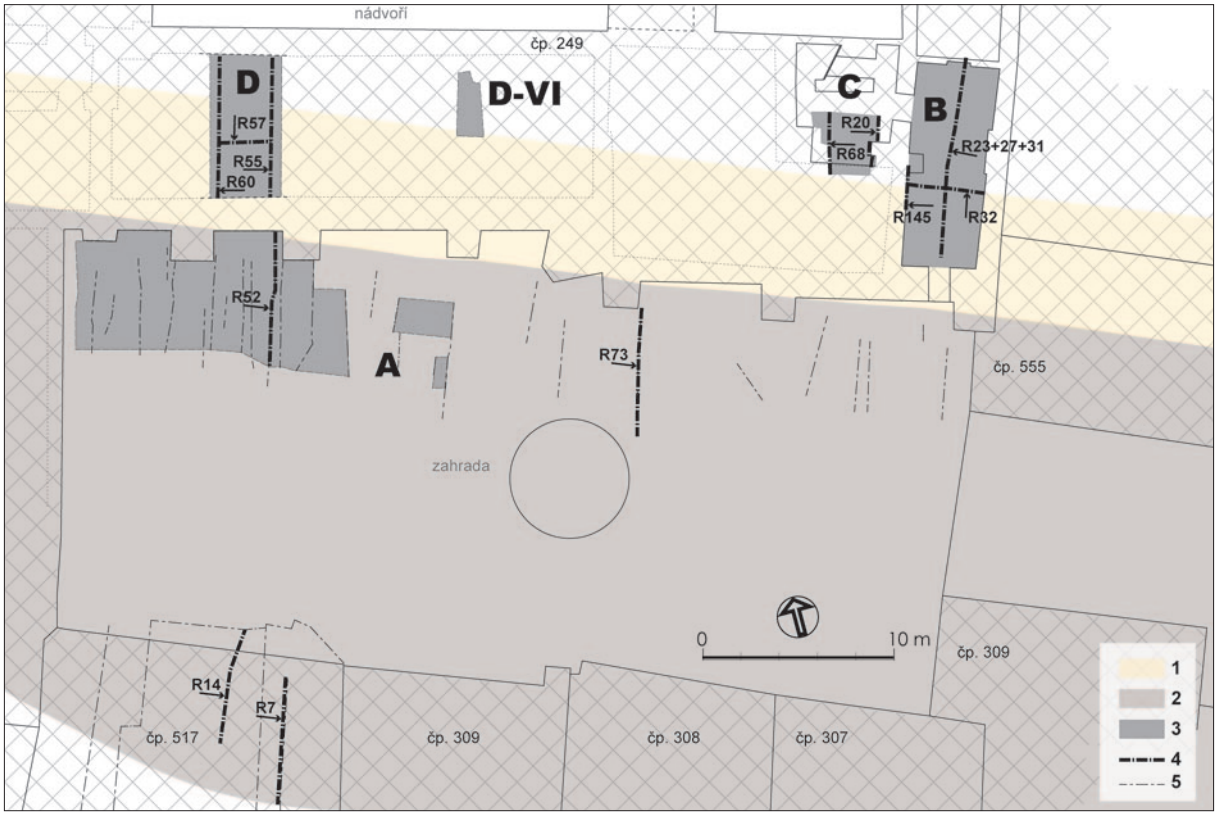
nádvoří
čp. 249
D
D-VI
C
B
R57
R55
R60
R20
R68
R23+27+31
R145
R32
R52
A
R73
čp. 555
zahrada
0
10 m
čp. 309
R14
R7
čp. 517
čp. 309
čp. 308
čp. 307
1
2
3
4
5

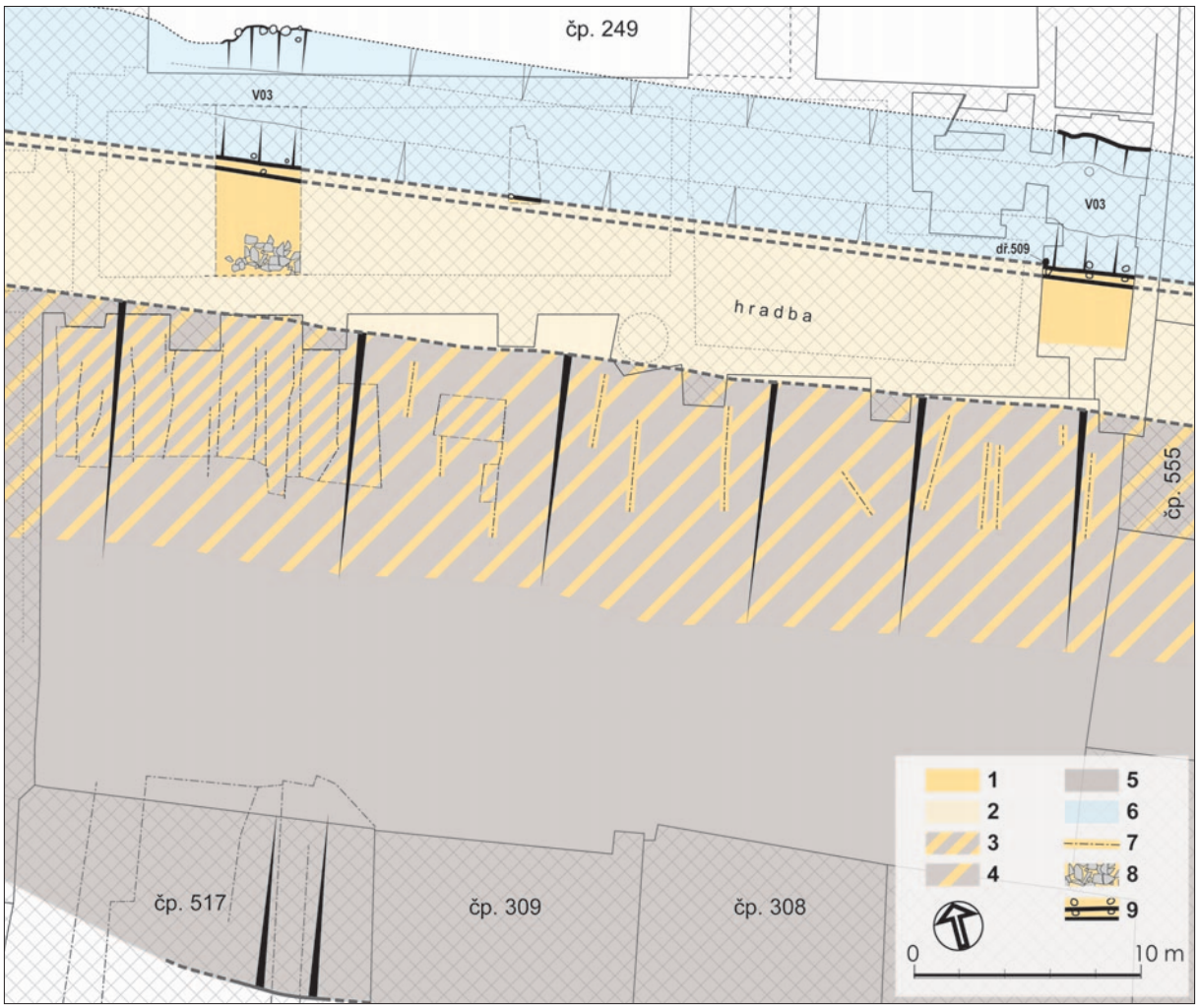
čp. 249
V03
V03
dř.509
hradba
čp. 555
čp. 517
čp. 309
čp. 308
1
2
3
4
5
6
7
8
9
0
10 m

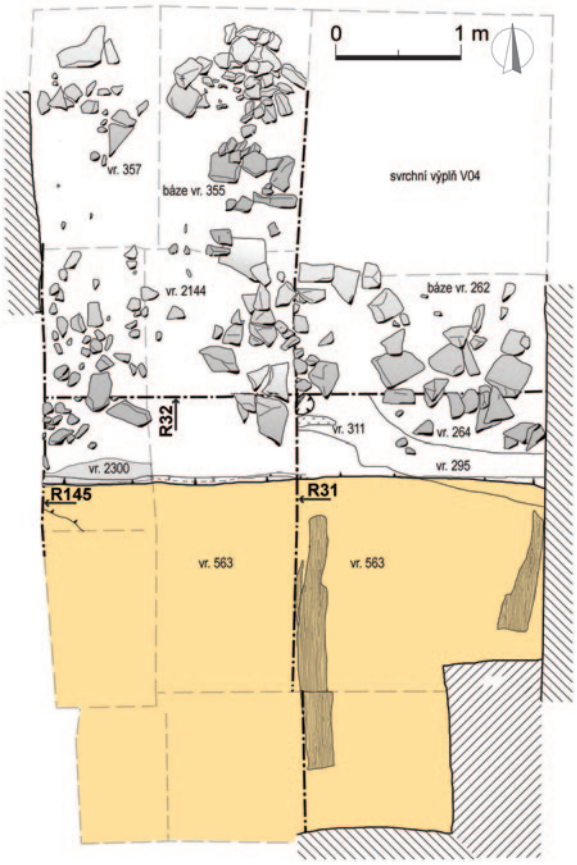

Obr. 5. Praha – Malá Strana, Nerudova čp. 249 – jižní křídlo paláce Kinských, sektor B, plán složený z dílčích půdorysů 10 a 150. Těleso dřevohliněné hradby s dřevy nejmladšího dokumentovaného dřevěného roštu. Severně od hradby opuková destrukce ve výplni objektu V04, jenž je mladší než hradba.

Obr. 7. Praha – Malá Strana, Nerudova čp. 249 – jižní křídlo paláce Kinských, sektor B. Těleso dřevohliněné hradby, fotodokumentace části jednoho z dochovaných dřevěných roštů (půdorys 180, viz *obr. 6*: půdorys C, jihozápadní část, vr. 831).

3. NOVĚ ZPRACOVANÉ PRAMENY K OPEVNĚNÍ MALÉ STRANY V 10. STOLETÍ

3.1. Nerudova čp. 249, palác Kinských (hradba a příkop)

Záchranný výzkum byl vyvolán celkovou rekonstrukcí objektu, jež proběhla v roce 2002.[11] Při stavebních úpravách došlo k vybudování podzemních garáží pod zahradou paláce (*obr. 1:a*; *2*). Nejdříve se výzkum zaměřil na severní polovinu zahrady (sektor A) (*obr. 3*). Pod původním povrchem se nalézalo mocné souvrství novověkých navážek, jejichž mocnost narůstala směrem k jihu, tj. směrem dolů po jižním svahu hradčanského návrší. V jižní části zahrady jejich výška přesahovala 6 m. V severní části byla dokumentována středověká výplň příkopu fortifikace. Severně od zahrady, pod jižním křídlem paláce, bylo na dvou místech odkryto dřevohliněné těleso hradby (sektor B a D). Jeho zadní (severní) stěna byla zachycena na více místech (sektory B, D a sonda D-VI), její destrukce pak v sektoru C. Další zkoumaná plocha se nalézala ve východní část jižního křídla paláce (sektor B) (*obr. 3*; *4*). Výzkum proběhl rovněž na dvoře objektu (sektor E), dokumentovány byly i liniové výkopy pro inženýrské sítě (sektor F). V sektorech E a F nebyly zaznamenány žádné prvky raně středověké fortifikace (*Havrda – Podliska 2003*; *2004*).

11 Záchrannému výzkumu předcházely tři etapy výzkumů zjišťovacích. Při nich se na několika řezech podařilo zdokumentovat severní hranu příkopu fortifikace včetně opukové destrukce spadlé čelní zdi hradby (*Zavřel 2003*).

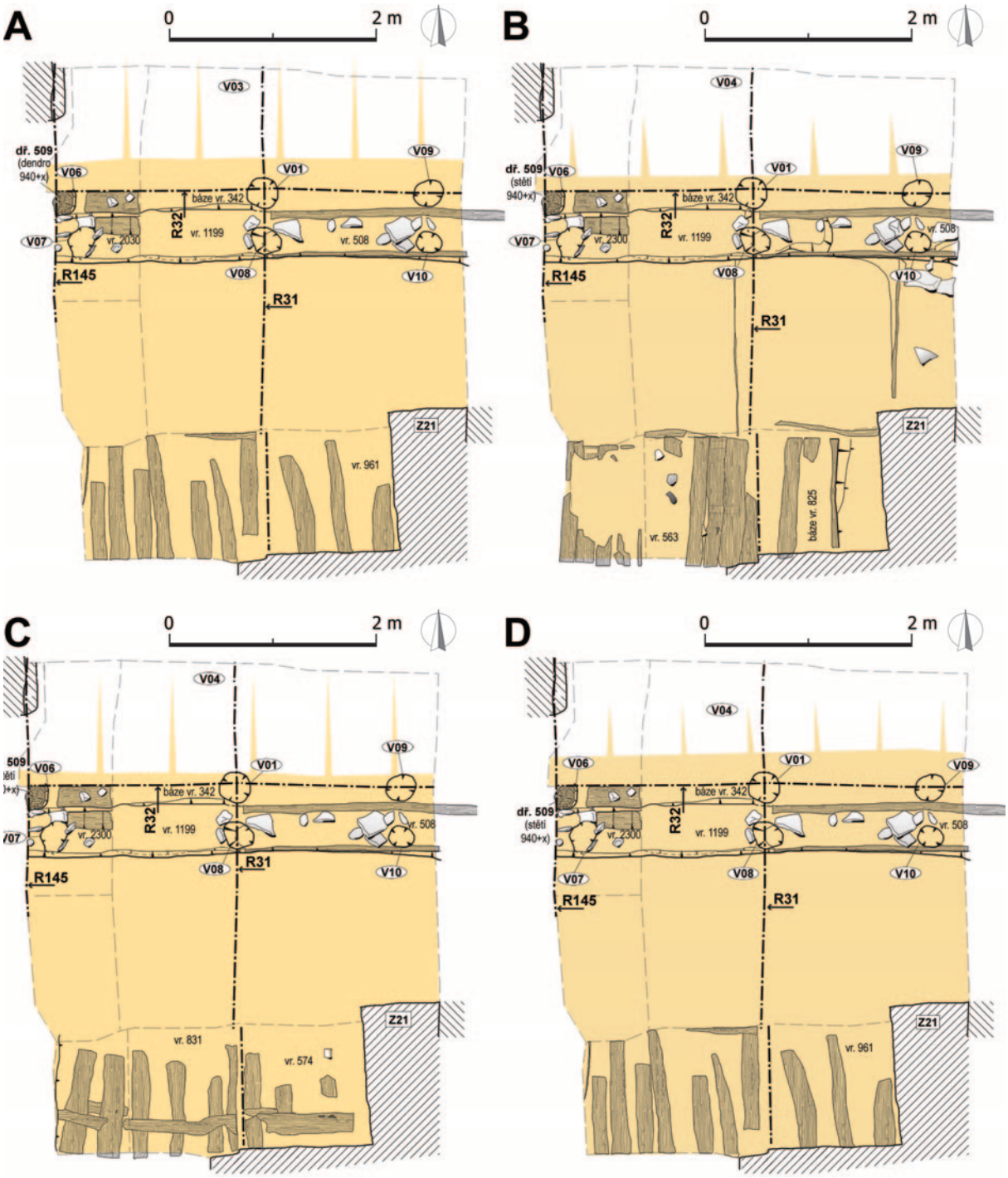

Obr. 6. Praha – Malá Strana, Nerudova čp. 249 – jižní křídlo paláce Kinských, sektor B – těleso dřevohlíněné hradby, na severu týlní stěna/stěny hradby, dvě řady kůlových jam, kůly zajišťovaly horizontálně položená dřeva. V kůlové jámě V06 se dochovalo dřevo č. 509. Jeho analýza poskytla dendrodatum 940+x. Plány A až D: Čtyři postupně dokumentované dřevěné rošty. A – těleso dřevohlíněné hradby s nejspodnějším dochovaným dřevěným roštem, plán složený z dílčích půdorysů 57 a 193; B – těleso dřevohlíněné hradby s jedním z dochovaných dřevěných roštů, mezi roštem a týlní stěnou náznak odlišné konstrukce, snad komor tvořených subtilnějšími dřevy (?); plán složený z dílčích půdorysů 57, 120, 152 a 284; C – těleso dřevohlíněné hradby s jedním z dochovaných dřevěných roštů, plán složený z dílčích půdorysů 57, 180 a 185; D – těleso dřevohlíněné hradby s jedním z dochovaných dřevěných roštů, plán složený z dílčích půdorysů 193 a 57.

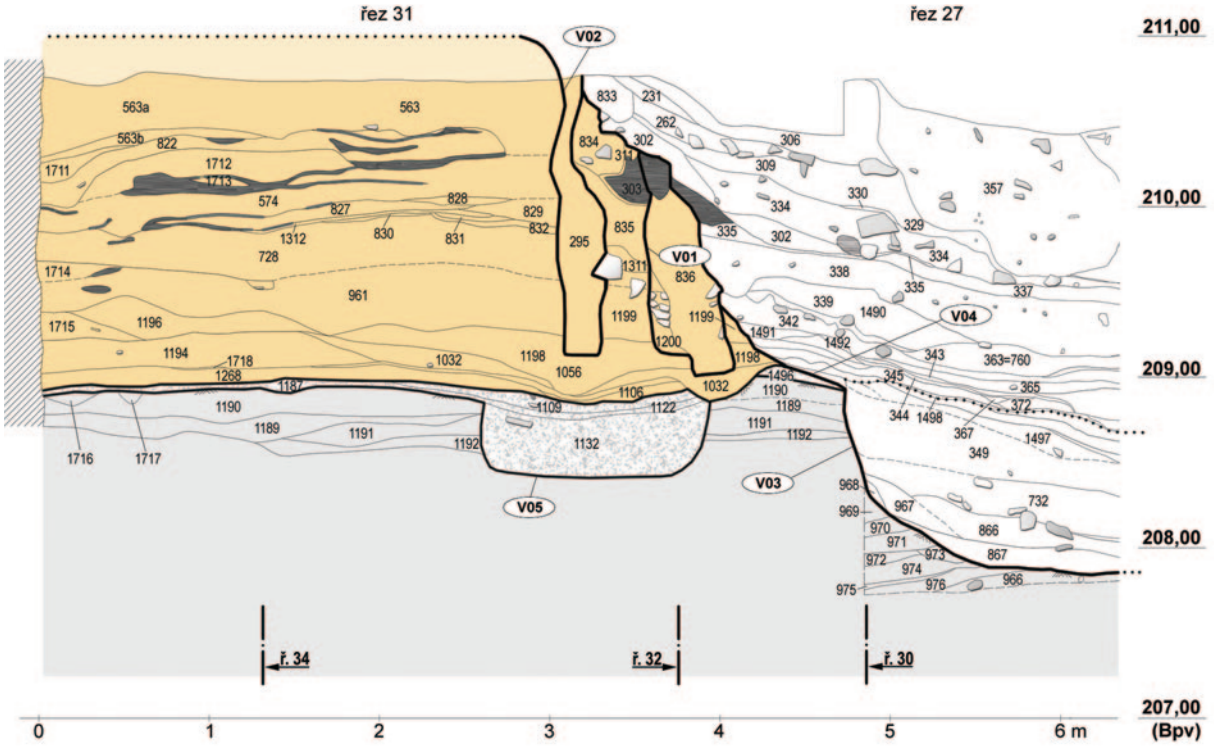

Obr. 8. Praha – Malá Strana, Nerudova čp. 249 – jižní křídlo paláce Kinských, sektor B. Řez č. 31 (pokračuje k severu jako řez 27), kolmý na průběh dřevohliněné hradby. Na řezu zachycena stratigrafická pozice objektu V05 staršího než hradba a objektů severně od hradby: objekt (liniový?) V03 a objekt s železářským odpadem V04, objekty V01 a V02 – kůlové jámy (pozůstatky konstrukce dřevěné zadní stěny/stěn hradby). Situace řezu viz *obr. 3*.

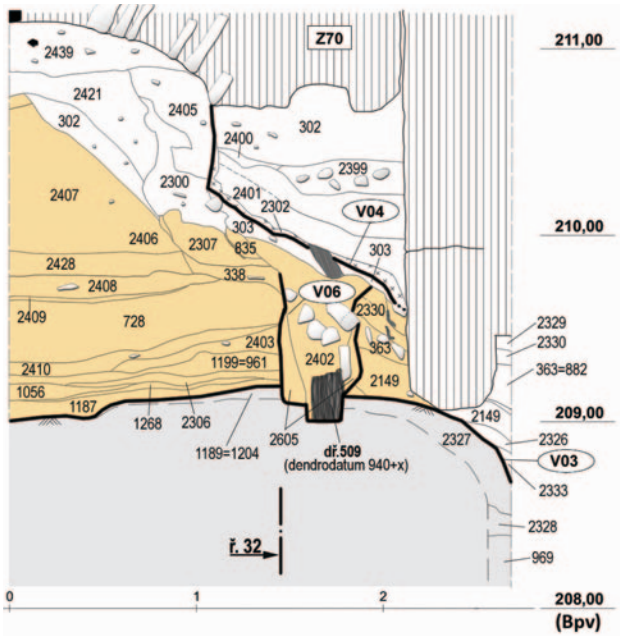

Obr. 9. Praha – Malá Strana, Nerudova čp. 249 – jižní křídlo paláce Kinských, sektor B. Řez č. 145 kolmý na průběh dřevohliněné hradby. Na řezu zachycena stratigrafická pozice kůlové jámy V06 s dendrochronologicky analyzovaným dubovým kůlem týlní stěny hradby (dřevo č. 509). Situace řezu viz *obr. 3*.

Sektor B – hradba – popis nálezu

Ve východní části jižního křídla barokního paláce bylo na ploše 4,1 × 4,3 m objeveno dřevohliněné těleso dochované do výšky až 2 m (sondy B-II/III až B-IIIj2). Vnitřní konstrukci reprezentovala horizontálně situovaná dřeva. Prostor mezi dřevy byl vysypán druhotně přemístěnou svahovou hlínou získanou patrně v blízkém sousedství, vzácně se v ní objevily menší úlomky opuky. Pouze na jednom místě byla zaznamenána výraznější kumulace opukových kamenů o velikosti až 0,6 × 0,3 × 0,2 m. Kameny se nacházely v zadní (severní) partii tělesa, 0,5 až 0,6 m nad jeho bází blízko kůlů týlní dřevěné stěny hradby. Nejsvrchnější horizontálně uložená dřeva byla zaznamenána na niveletě 210,65 m (*obr. 5*), nejnižší na niveletě 209,10 m (*obr. 6*). Ve výškovém intervalu 1,6 m bylo dochováno celkem 14 úrovní dřev. Průměrná vzdálenost mezi úrovněmi byla 11 cm. Všechna dřeva (zastoupen byl dub, výjimečně borovice)[12] byla orientována kolmo k čelu dřevohli-

12 V sektoru B bylo odebráno celkem 107 vzorků z dřevěných prvků konstrukce hradby pro druhové určení. Z nich bylo určeno 26 vzorků jako dub, čtyři jako borovice lesní a jeden vzorek byl určen jako smrk ztepilý (štípané prkno z konstrukce týlní stěny). Dendrologické určení vybraných vzorků dřev provedl Jaromír Beneš.

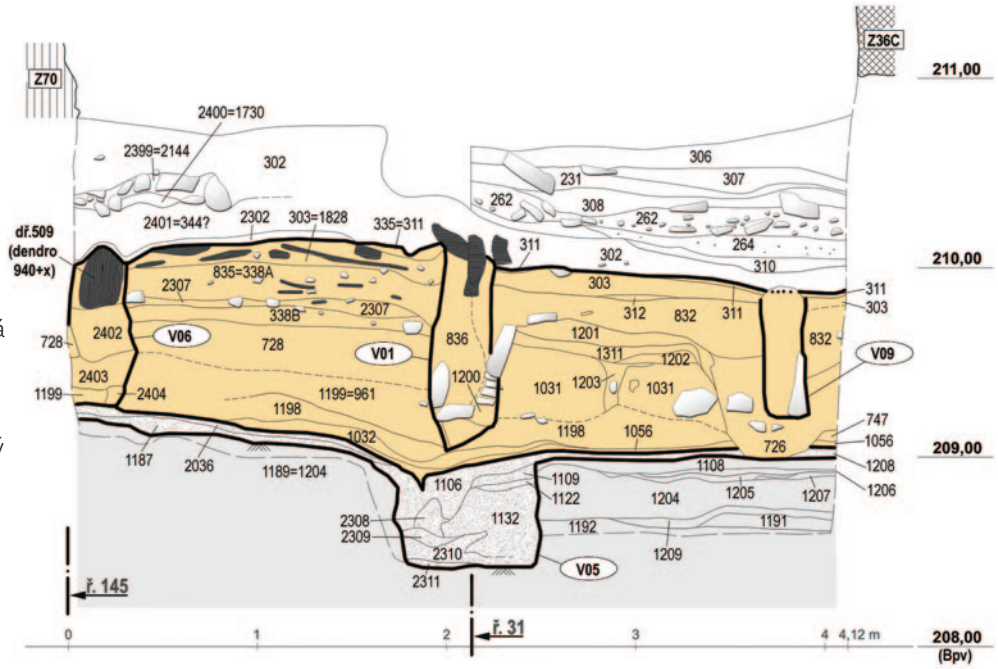

Obr. 10. Praha – Malá Strana, Nerudova čp. 249 – jižní křídlo paláce Kinských, sektor B. Řez č. 32 situovaný v linii tylní stěny hradby. Na řezu zachycena stratigrafická pozice objektu V05 staršího než hradba. Situace řezu viz *obr. 3*.

něného tělesa, pouze u pěti úrovní byla zaznamenána i dřeva položená kolmo, tj. situovaná souhlasně s průběhem zmíněného tělesa (*obr. 7*). Nález lze interpretovat jako raně středověkou hradbu s vnitřní konstrukcí, jež se skládala z horizontálně umístěných dřevěných roštů sestavených z dřev (dubových kmínků o průměru 0,1–0,2 m), kladených těsně vedle sebe nebo v malém odstupu s mezerou do 0,1 m (*obr. 6*). Patrně současně s výstavbou dřevohlíněného tělesa vznikl liniový výkop V03 situovaný za tylní stěnou hradby (*obr. 4*).[13]

Přední (čelní, jižní) stěna dřevohlíněné hradby zanikla nejpozději při výstavbě jižní obvodové zdi jižního křídla barokního paláce. V jižní části sektoru B nebyly nalezeny žádné opukové kameny, které by bylo možné pokládat za součást konstrukce čelní opukové zdi hradby. Líc se tedy musel nacházet ještě jižněji, snad až v prostoru dnešní zahrady (*obr. 4*; *8*). Výrazná poloha opukových kamenů se totiž nalézala níže po svahu, jižně od hradby. Tyto kameny lze interpretovat jako destrukci čelní zdi, která se sesunula do příkopu (viz sektor A).

Zadní (tylní, severní) stěnu hradby tvořila dřevěná konstrukce. Dochovaly se zde dvě řady kůlových jam o průměru 0,2 m, řada jižní a v šedesáticentimetrovém odstupu řada severní (*obr. 6*; *8–10*). Vzdálenost mezi jednotlivými kůly v západovýchodním směru byla u obou řad stejná, 1,8 m. V některých kůlových jamách se kromě kypré hlíny a zbytků dřev dochovaly i opukové kameny fixujících dřevěné kůly (*obr. 9*). Kůlové jámy jižní řady byly takřka kolmé. Většina z jam severní řady (*obr. 8:*V01) byla mírně ukloněná. Jedna z vnější (krajní, severní) řady kůlových jam (V06) obsahovala 51 cm dlouhou část kůlu o průměru 20 cm (dřevo č. 509, *obr. 6*; *9*). Toto dřevo je nejlépe dochovaným dřevěným prvkem získaným při výzkumu. Díky zuhelnatění způsobenému lokálním požárem[14] nepodlehl rozkladu, a tudíž jej bylo možné jako jediný použít pro dendrochronologickou analýzu. Z tohoto dřevěného prvku – dubového kůlu – bylo možno změřit 106 letokruhů. Poslední byl časově zařazen k roku 930. Protože se však nedochovaly podkorní letokruhy,[15] nebylo možné určit rok pokácení stromu. Autor analýzy ve svém závěru uvádí, že dub použitý v konstrukci byl pokácen někdy po roce 940 (*Kyncl 2002*).

Kůly zabezpečovaly horizontálně uložená prkna, z kterých se dochovaly pouze zbytky silné několik milimetrů. Prkna přisypaná od jihu hlínou, tak tvořila bednění zadní dřevěné stěny dřevohlíněné hradby.

13 Podrobněji o objektu V03 viz podkapitola „Objekty současné a mladší než hradba (sektory B, D)".

14 Na ostatních dřevech zadní stěny, kromě tří nejbližších horizontálních prken u zmíněného kůlu, se žádné stopy po ohni neprojevily.

15 Minimální počet letokruhů bělového dřeva u dubu se uvádí 5–25. Jejich počet závisí na stáří stromu (*http://dendrochronologie.cz/cs/o-dendrochronologii/dendroarcheologie/*).

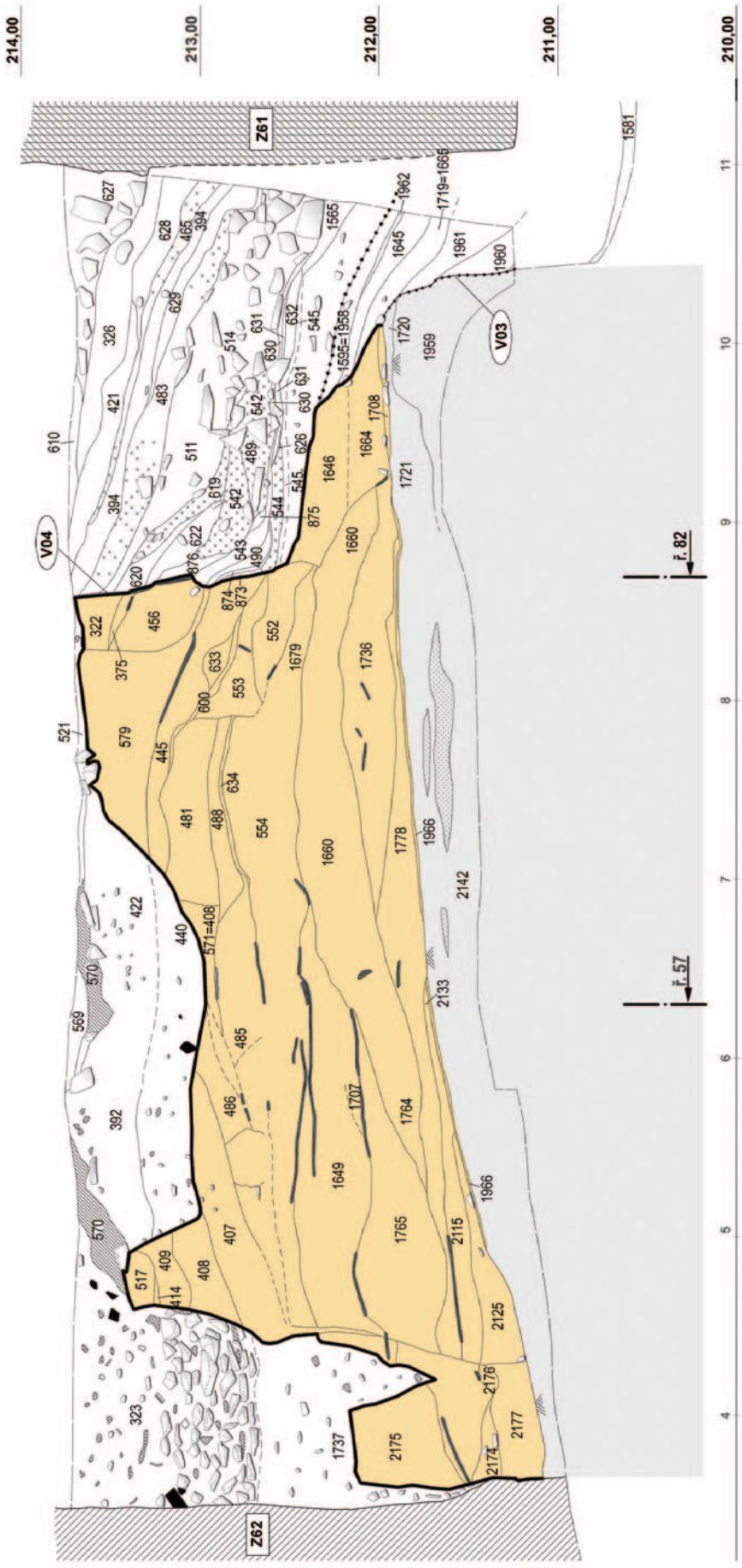

Obr. 11. Praha – Malá Strana, Nerudova čp. 249 – jižní křídlo paláce Kinských, sektor D. Řez č. 60 kolmý na průběh dřevohliněné hradby, s dokumentovanými horizontálními dřevěnými prvky. Severně od hradby mladší objekt s železářským odpadem V04 a pod ním starší objekt (liniový?) V03. Situace řezu viz *obr. 3*.

Kůly byly zaraženy do spodní partie tělesa dřevohliněné hradby, pouze některé zasahovaly až do podloží. Současnost ani stratigrafickou následnost obou výše zmíněných dřevěných stěn nelze jednoznačně prokázat. Předpokládáme, že každá z řad kůlů zabezpečovala „svou" dřevěnou stěnu. Jižní stěna snad byla budována současně s tělesem dřevohliněné hradby. Severní (vnější) stěna by tak reprezentovala buď stavební mikrofázi, nebo byla vybudovaná později jako dodatečné zpevnění či oprava zadní partie hradby. V tomto případě lze uvažovat, že k takovéto opravě došlo až za několik desetiletí po výstavbě fortifikace. Dendrochronologicky zjištěný rok stětí dřeva 940+x, by tak určoval pouze mladší opravu hradby a nikoli dobu jejího vzniku. Minimální výška týlní stěny činila 1,8 m, na maximální výšku lze usuzovat jen z průměrů kůlů, respektive kůlových jam, jež se pohybovala okolo 0,2 m, což ukazuje na poměrně subtilní vertikální prvky dřevěné konstrukce. Výška týlní stěny tak patrně nepřesahovala 3 m, a to i kdybychom uvažovali o využití šikmých podpěr (doloženy nebyly). To naznačuje stupňovitou úpravu koruny hradby, jejíž výška u jejího čela byla patrně větší než u jejího týlu.

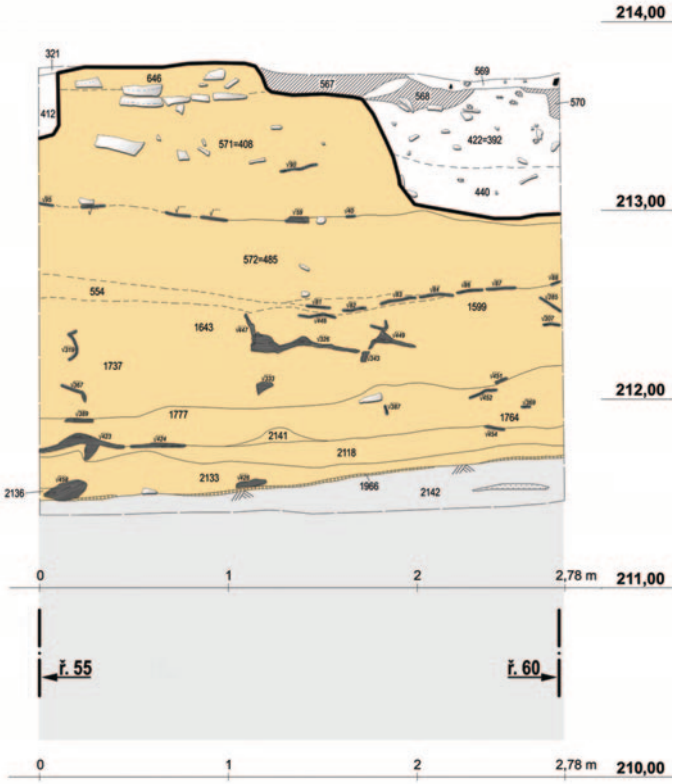

Obr. 12. Praha – Malá Strana, Nerudova čp. 249 – jižní křídlo paláce Kinských, sektor D. Řez č. 57 orientovaný shodně s průběhem dřevohliněné hradby. Na řezu jsou dobře patrná dřeva jednotlivých úrovní roštové konstrukce zpevňující těleso hradby, postavené v těchto místech přímo na geologickém podloží tvořeném svahovými hlínami. Těleso hradby bylo místy narušeno pozdně středověkými objekty (výplň vr. 440, 422=392, bez č. objektu). Situace řezu viz *obr. 3*.

Zajímavý je nález dalších horizontálně uložených dřev orientovaných kolmo k průběhu hradby a doložených ve třech výškových úrovních. Nacházely se severně od zadní dřevěné stěny (obdobně jako v sektoru C). Zdá se, že tato dřeva tvořila jakési rošty. Jejich spojitost s hradbou, respektive s nějakým jejím možným mladším rozšířením směrem k severu, nelze potvrdit ani vyvrátit. Část dřevěné konstrukce zadní stěny dokumentované u dřeva/kůlu č. 509, tj. v západní části zkoumaného úseku dřevěné stěny v sektoru B, zanikla při požáru. Jeho doklady ve východním úseku v sektoru B zaznamenány nebyly.

Sektor D – hradba a destrukce čelní opukové zdi hradby

V západní části jižního křídla paláce se podařilo odhalit dřevohliněné těleso, zde dokonce vysoké 2,15 m. V sondách D-III až D-V bylo zmíněné těleso zjištěno na ploše 3,8 × 6,5 m. Zdokumentována byla nejen zadní dřevěná stěna, ale i část čelní kamenné zdi, nikoli však její líc (*obr. 11*; *12*).

Dřevohliněná konstrukce se skládala z horizontálně umístěných roštů, které byly sestaveny z 0,1–0,2 m širokých dřev[16] kladených těsně vedle sebe (*obr. 13*) nebo v mírném odstupu s cca deseticentimetrovou mezerou (*obr. 14*). Jednotlivá dřeva byla situována kolmo na průběh tělesa. Ojediněle se objevilo dřevo orientované shodně s jeho průběhem, kolmé na dřeva roštu. Vertikální prvky (kůly či sloupy) v rámci konstrukce roštů nalezeny nebyly. Dřeva byla velmi špatně dochována. Obvykle se projevila v podobě tenké vrstvičky organické dřevité hmoty 1–4 mm silné. Délka dochovaných dřevěných prvků se pohybovala od několika decimetrů až po 3 m. Lze předpokládat, že dřeva dosahovala, z důvodů statického

16 V sektoru D bylo odebráno celkem 163 vzorků z dřevěných prvků konstrukce hradby pro druhové určení. Z nich se podařilo určit 30 vzorků jako dub (a dalších pět jako pravděpodobně dub) a šest jako borovice lesní (a jeden vzorek jako pravděpodobně borovice). Určení u zbylých vzorků se pro špatné dochování dřeva nezdařilo. Dendrologické určení vybraných vzorků dřev provedl Jaromír Beneš.

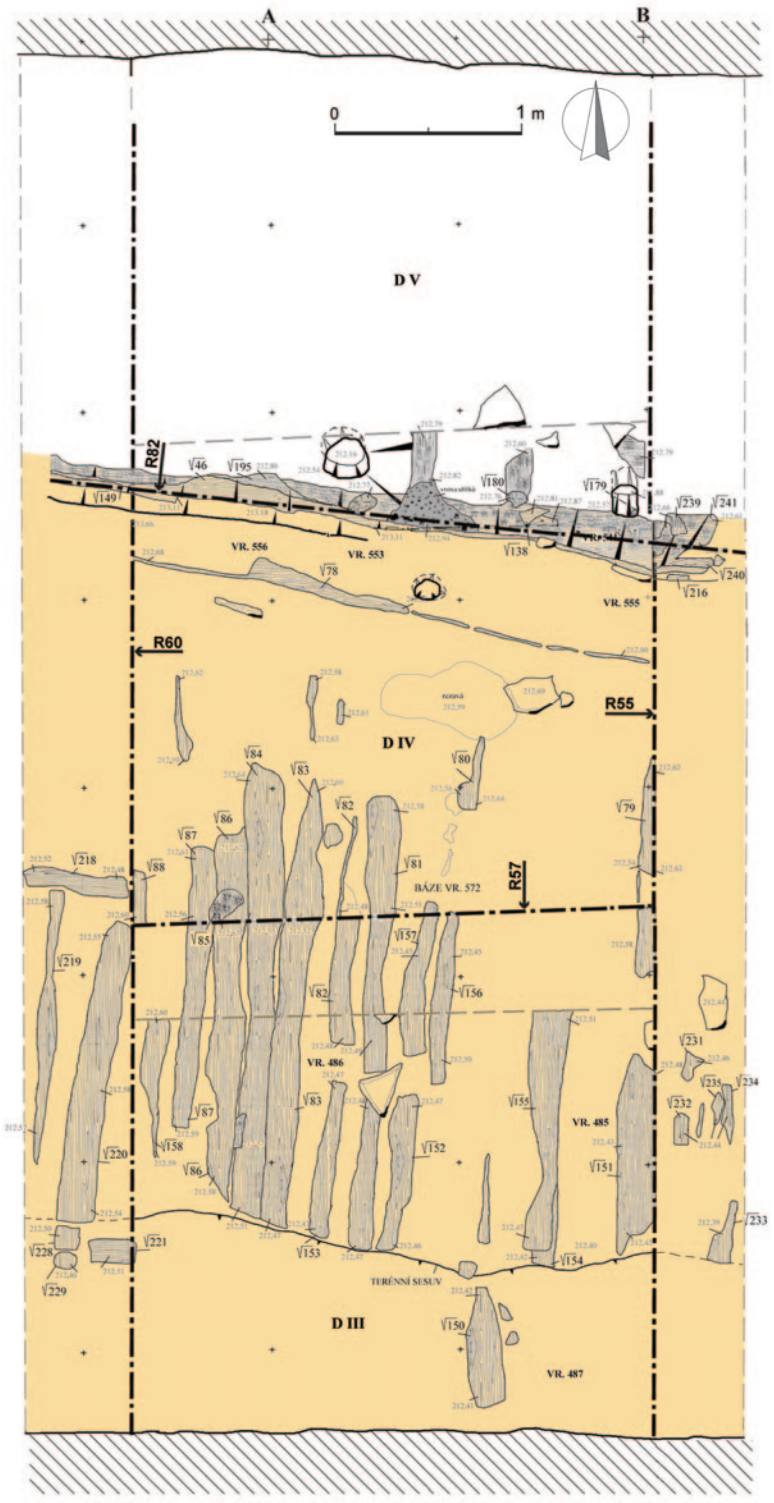

Obr. 13. Praha – Malá Strana, Nerudova čp. 249 – jižní křídlo paláce Kinských, sektor D. Těleso dřevohlinděné hradby s dochovaným dřevěným roštem. Jižní část tělesa postižena sesuvem. Na severu týlní stěna/stěny hradby. Plán složený z dílčích půdorysů 63, 68, 95 a 107.

zpevnění celé konstrukce hradby, až k jejímu čelu. Pak by jejich původní délka musela být 4 až 5 m. Část dřev se nedochovala vůbec. Celkem bylo dokumentováno 11 úrovní roštů s tím, že vzdálenost mezi těmito úrovněmi se v odkryté nálezové situaci pohybovala v rozmezí 0,1–0,2 m. Prostor mezi dřevy byl vysypán přemístěnými podložními svahovými hlínami, takřka bez druhotných příměsí. Místy se objevily kumulace opukových kamenů, jež se nalézaly více v horní partii dochovaného tělesa, převážně v jeho zadní, severní části (*obr. 12*; *14*; *15*). V zadní (severní) části tělesa hradby byla snad místo roštové konstrukce použita konstrukce komorová.[17] Usuzujeme tak ovšem pouze na základě jiného výplňového materiálu ostře ohraničeného tak, že v půdorysu připomínalo pravidelné plochy (náznak komor?; *obr. 16*). Všechny dřevěné prvky z těchto partií podlehly rozkladu. Nález byl interpretován jako těleso raně středověké hradby.

Čelní kamenná zeď hradby byla vyzděna z velkých opukových kamenů. Dochován byl pouze malý relikt a to v sondě D-III v západní části jižního křídla čp. 249. Z této kamenné konstrukce bylo možné dokumentovat jednu až dvě vrstvy lomové opuky pojené hlínou. Nepravidelně vyskládané kameny tvořily pás široký až 1,2 m (*obr. 16*; *17*). Velikost nepravidelně vylámaných opuk činila 20–40 × 15–25 × 8–15 cm, ojediněle až 70 × 50 × 20 cm. Líc jižní čelní zdi byl zničen při stavbě barokního paláce. Původní šířku čelní zdi hradby lze na základě analogických pražských nálezů odhadnout na 1,5 až 2 m (*obr. 4*).

17 Při rozebírání tělesa hradby v sektoru D byla v jeho severní části zaznamenána jedna kůlová jamka, která však nezasahovala až do podloží. Snad pozůstatek blíže nespecifikovatelné konstrukce z doby stavby hradby (*obr. 14*).

Konstrukci zadní (týlní, severní) stěny hradby bylo možné dokumentovat rovněž v sektoru D, kde ji tvořily, stejně jako v sektoru B, dvě řady poměrně subtilních dřevěných kůlů. Obdobný nález – kůlová jáma a horizontálně uložená dřeva – byl učiněn i v sondě D-VI (*obr. 3*; *4*). Jednotlivé kůly byly od sebe vzdálené 1,4–1,8 m. Po kůlech zůstaly opukovými kameny vyložené kolmé nebo proti hradbě mírně ukloněné kůlové jámy o průměru cca 0,2 m. Kůly fixovaly horizontálně uložená dřevěná prkna o šířce až 0,25 m, jež tvořily zadní stěnu tělesa hradby (*obr. 16*). Stěna se dochovala do výšky až 1,4 m (*obr. 17–19*). Nutno poznamenat, že dle odhalené nálezové situace hradby v sondě D-IV lze uvažovat, stejně jako v sektoru B, o dvou fázích výstavby hradby, respektive o později vybudované dřevěné stěně hradby. Objevené řady kůlů naznačují existenci dvou konstrukcí. Jižnější dřevěná týlní stěna by mohla náležet fázi starší, vybudována byla v době existence dřevohliněného tělesa hradby. Nelze vyloučit, že se jednalo jen o stavební mikrofázi časově blízkou vlastní stavbě tělesa hradby. Vnější (severnější) dřevěná stěna patrně náležela k fázi mladší (oprava stěny), při níž bylo využito již existující dřevohliněné těleso hradby. Do něho byly vyhloubeny kůlové jámy (*obr. 17–19*). Časový odstup zmíněných stavebních fází nelze přesněji určit. Předpokládaná celková šířka hradby činila 7,5–8,5 m.

Z tělesa hradby byl získán soubor raně středověké keramiky.[18] V něm byly zastoupeny okraje jednoduché, vně vyhnuté, límcovité. Jako výzdoba se uplatnily hlavně svazky hřebenových vlnic, kombinace hřebenových vlnic a hřebenových vpichů (*obr. 20*). Z tělesa hradby bylo dále získáno 23 kusů železářské strusky, dva zlomky mazanice, 90 zvířecích kostí či jejich fragmentů.

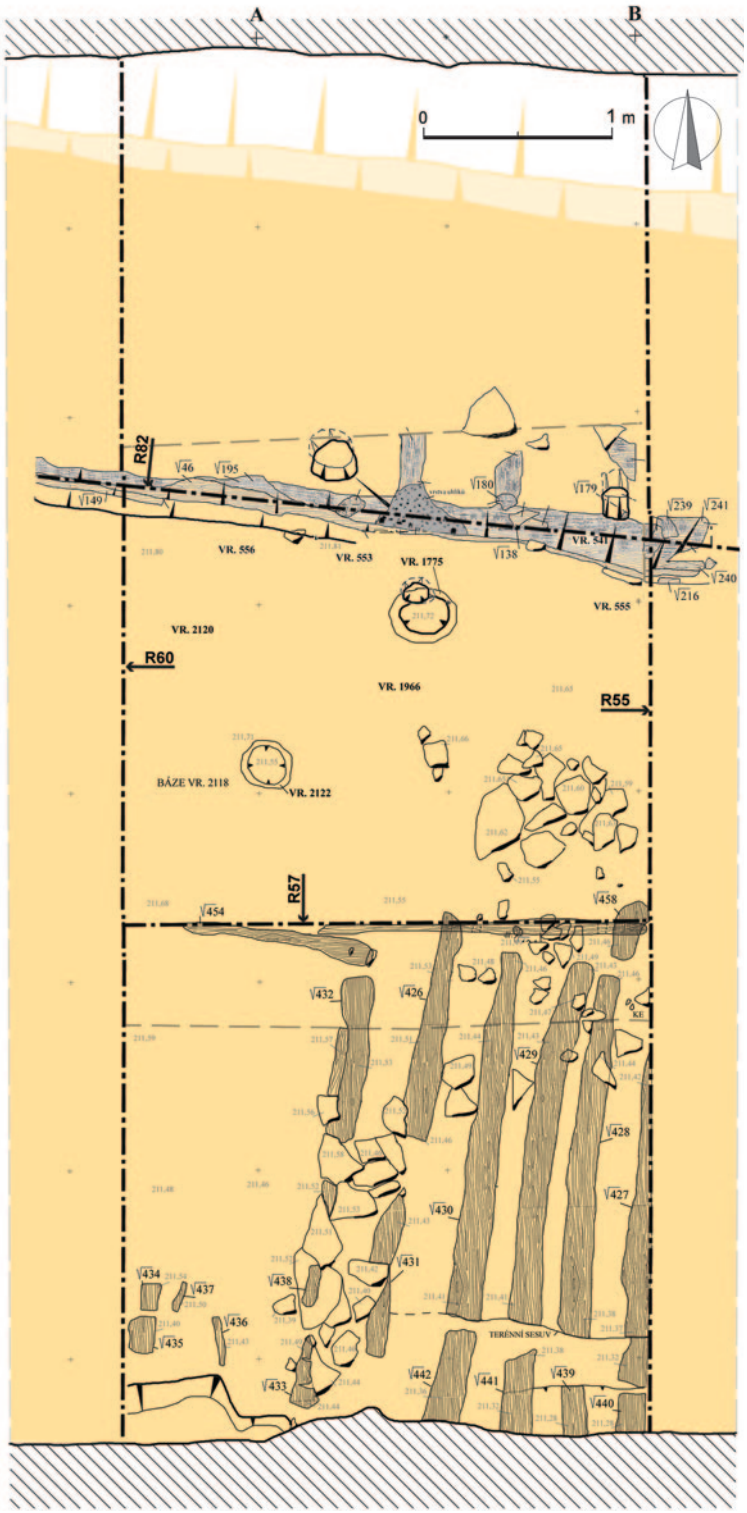

Obr. 14. Praha – Malá Strana, Nerudova čp. 249 – jižní křídlo paláce Kinských, sektor D. Ve výplni roštové konstrukce se kromě hlíny sporadicky objevily i opukové kameny. Na severu týlní stěna/stěny hradby. Mezi roštem a zadní stěnou se nalézala kůlová jáma s výplní vr. 2122 (bez č. objektu), pozůstatek neznámé konstrukce. Plán složený z dílčích půdorysů 68 a 247.

18 Celkem bylo z hradby získáno 348 zlomků keramiky (ze sektoru B i sektoru D). Z celkového počtu bylo 105 zdobených a 36 okrajů.

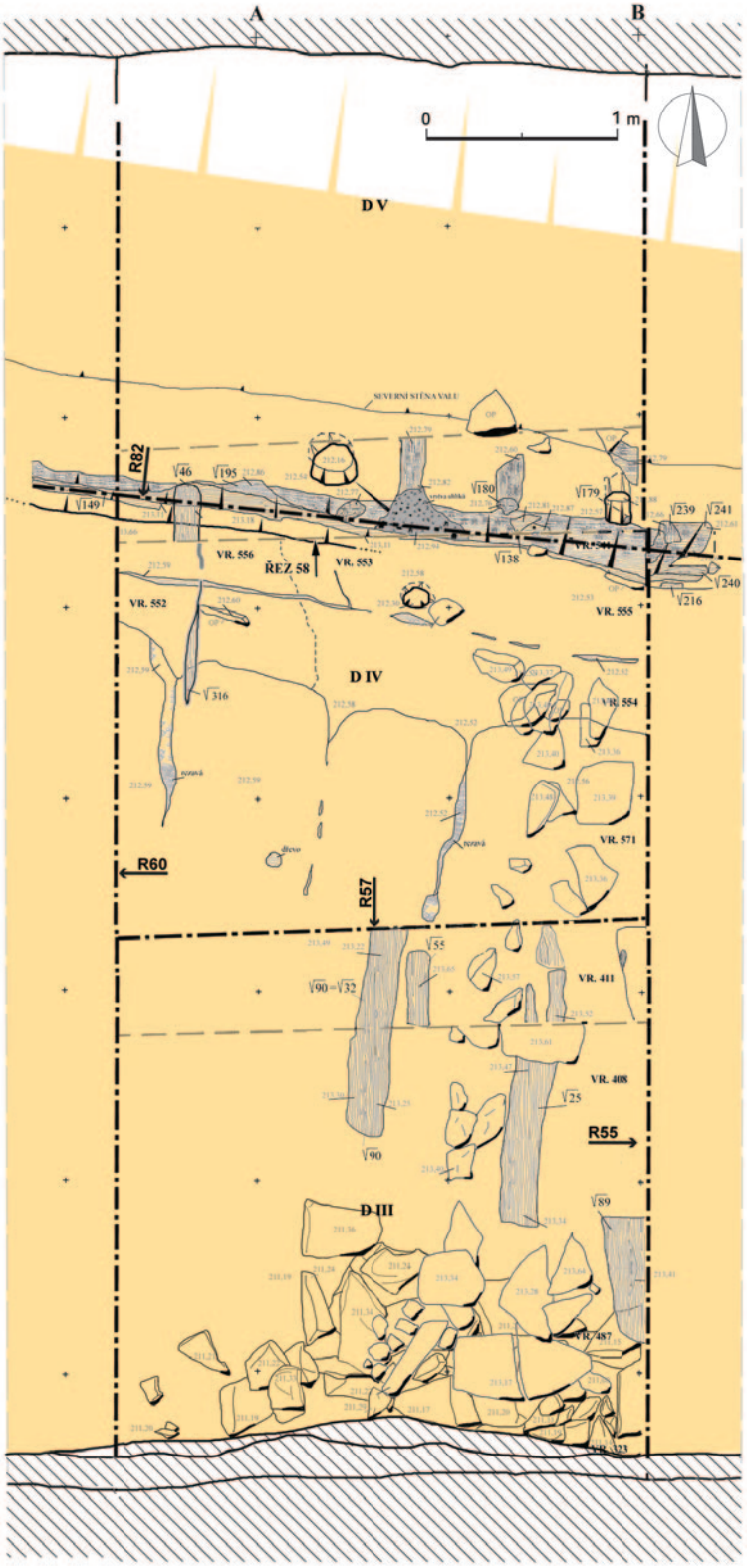

Obr. 16. Praha – Malá Strana, Nerudova čp. 249 – jižní křídlo paláce Kinských, sektor D. Těleso dřevohliněné hradby s dochovaným dřevěným roštem. V jižní části tělesa dokumentovány nejspodnější řádky reliktu opukové konstrukce čelní kamenné zdi hradby. Její líc byl zničen při výstavbě barokního objektu. Na severu týlní stěna/stěny hradby. Plán složený z dílčích půdorysů 68 a 247.

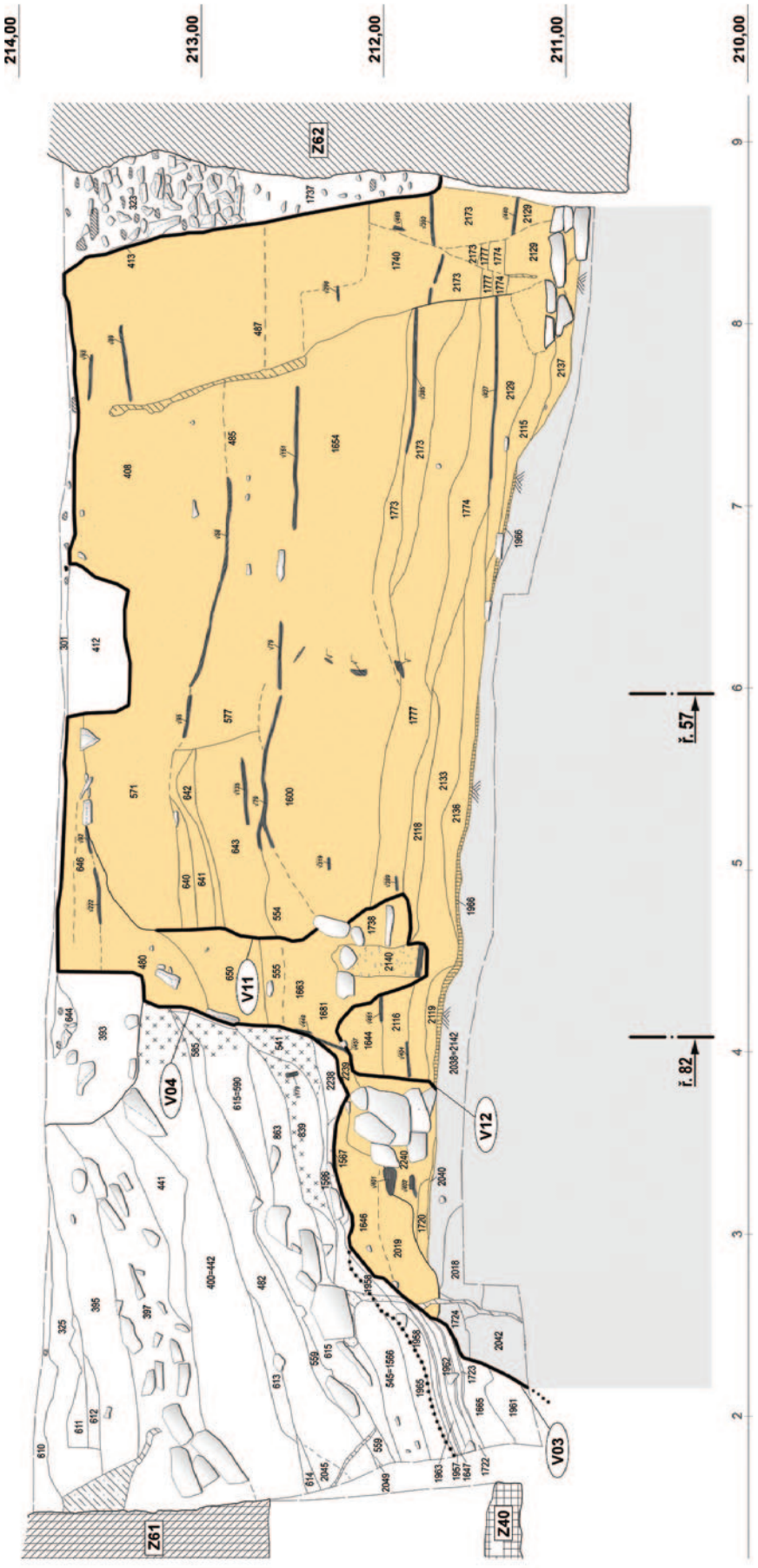

Obr. 17. Praha – Malá Strana, Nerudova čp. 249 – jižní křídlo paláce Kinských, sektor D. Řez č. 55 kolmý na průběh dřevohliněné hradby. Na řezu severně (vlevo) od kůlových jam týlní stěny hradby (V11 a V12) je zachycena stratigrafická pozice objektů za hradbou: objekt (liniový?) V03 a objekt s železářským odpadem V04. V přední (jižní) části tělesa hradby na řezu (vpravo dole) dokumentovány dva nejspodnější řádky z opukové konstrukce čelní zdi. Křížky vyznačují sině propálené polohy výplně objektu V04. Situace řezu viz *obr. 3*.

Obr. 15. Praha – Malá Strana, Nerudova čp. 249 – jižní křídlo paláce Kinských, sektor D. Fotodokumentace jednoho z roštů dřevohliněné hradby (půdorys 247, viz *obr. 14*).

Obr. 18. Praha – Malá Strana, Nerudova čp. 249 – jižní křídlo paláce Kinských, sektor D. Fotodokumentace řezu týlní části dřevohliněné hradby. Na řezu severně (vlevo) od reliktů kůlových jam týlní stěny hradby je zachycena stratigrafická pozice objektů za hradbou. Podhled od západu, severní část řezu č. 55, viz *obr. 17*.

Obr. 19. Praha – Malá Strana, Nerudova čp. 249 – jižní křídlo paláce Kinských, sektor D. Fotodokumentace příčného řezu severní částí tělesa dřevohliněné hradby (řez č. 55, viz *obr. 17*). Podhled od západu.

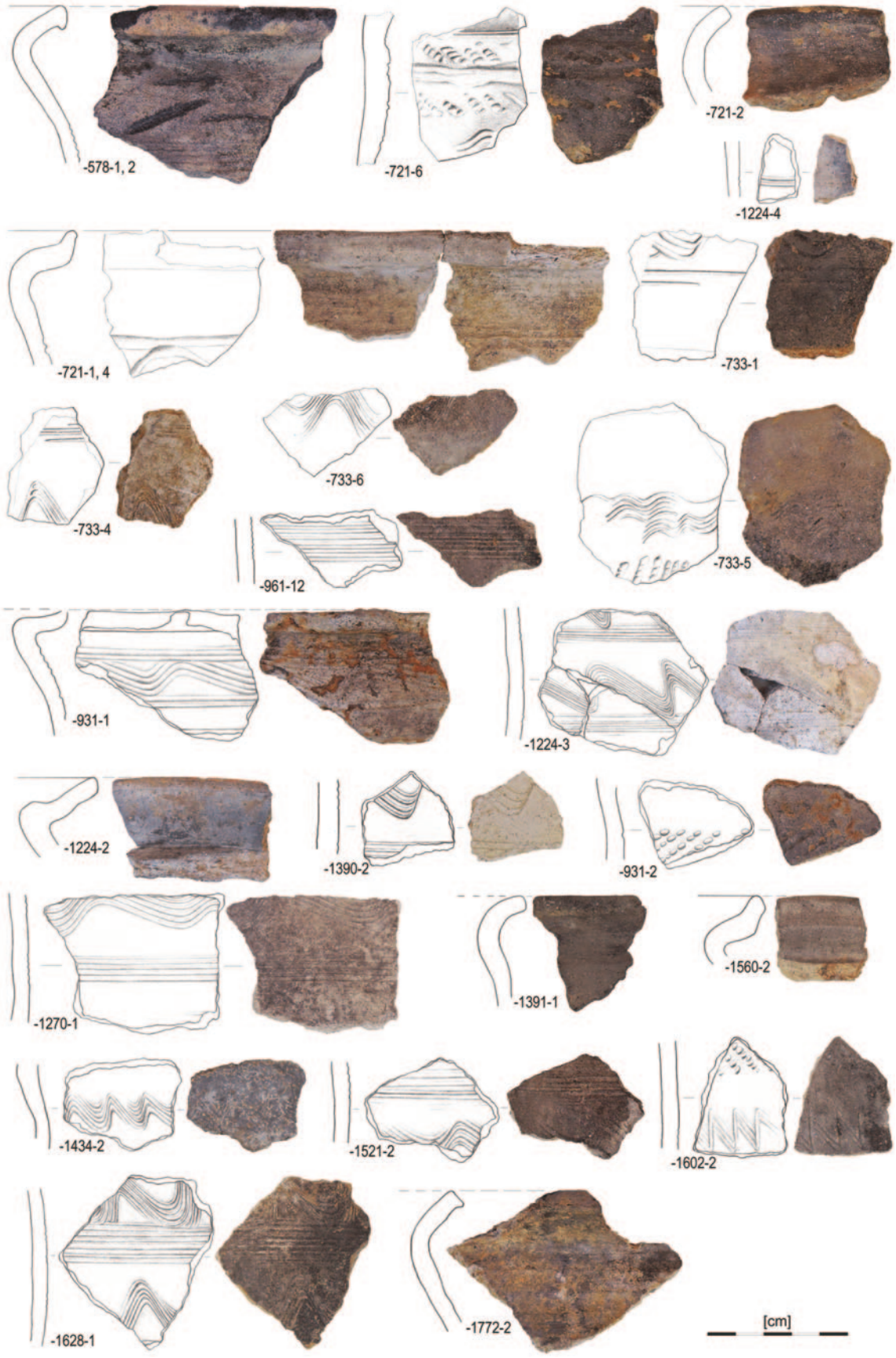

Obr. 20. Praha – Malá Strana, Nerudova čp. 249 – jižní křídlo paláce Kinských, sektor B a D. Výběr keramiky získané prokazatelně při rozebírání jádra tělesa hradby. Pozn.: Keramické zlomky jsou označeny číslem sáčku v rámci výzkumu a pořadovým číslem v rámci souboru z příslušného kontextu.

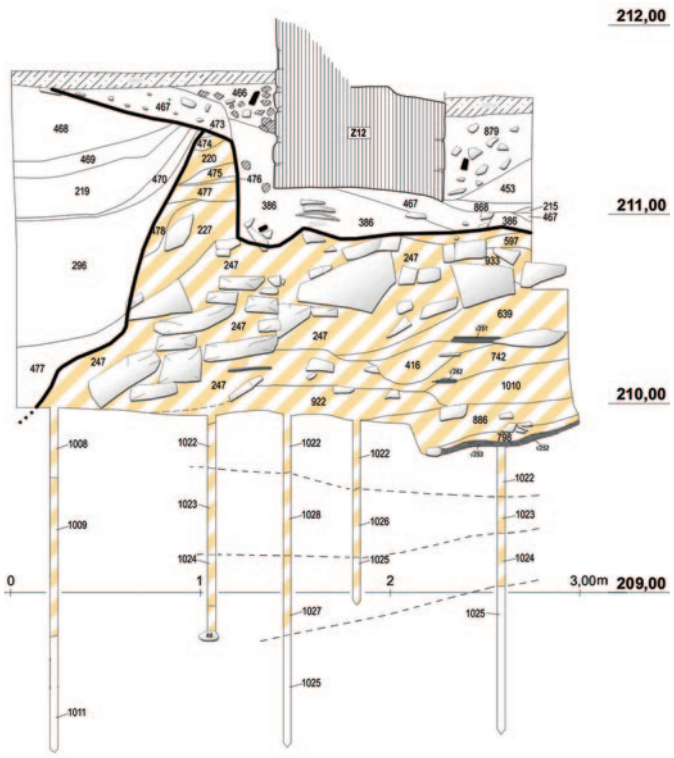

Obr. 21. Praha – Malá Strana, Nerudova čp. 249 – jižní křídlo paláce Kinských, sektor C. Řez č. 20 kolmý na průběh dřevohlíněné hradby. Na řezu zachycena destrukce tvořená velkými opukovými kameny a horizontálně uloženými dřevy. Situace se nalézá severně od tylní stěny hradby. Situace řezu viz *obr. 3*.

Sektor C – destrukce zadní dřevěné stěny hradby

Ve východní části jižního křídla barokního paláce, západně od sektoru B, byly na ploše 3 × 4 m zkoumány terénní situace severně od tělesa dřevohlíněné hradby (*obr. 3*). Pro menší hloubku terénního zásahu (dno sondy se pohybovalo ve výšce cca 210,00 m) zde nebyly, na rozdíl od sektoru B, prozkoumány nejstarší partie nadložní stratigrafie. Původní povrch podloží můžeme předpokládat ve výšce 209,0 m. Dokumentována byla výrazná kumulace opukových kamenů o velikosti až 0,5 m. Místy ležely i čtyři kameny na sobě, snad zřícená kamenná konstrukce, která byla součástí severního dílu dřevohlíněné hradby (*obr. 21–23*). Kameny překrývaly několik dřev orientovaných v poledníkovém směru, kolmo na průběh hradby, jejíž těleso bylo dokumentováno jižněji. Pro velice špatný stav těchto dřev je obtížné nález interpretovat, i když podobnost s pozůstatky dřevěných roštů, které vyztužovaly těleso dřevohlíněné hradby objevené v sektorech B a D, je nápadná. V jižní části sektoru C, ve výšce 209,8–210,3 m se podařilo zdokumentovat relikt sesuté a spálené dřevěné konstrukce – pozůstatek zadní dřevěné stěny dřevohlíněné hradby. Docho-

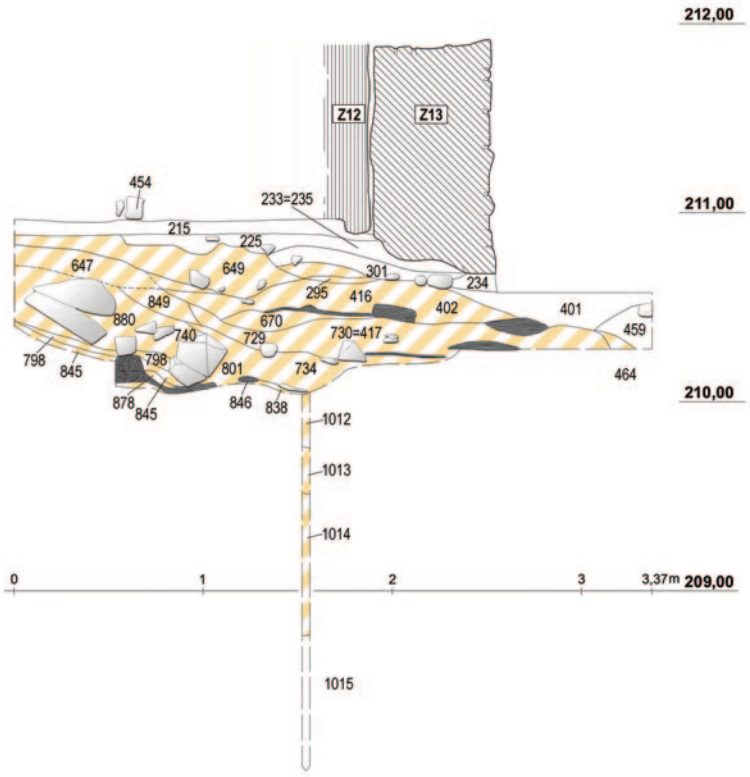

Obr. 22. Praha – Malá Strana, Nerudova čp. 249 – jižní křídlo paláce Kinských, sektor C. Řez č. 68 kolmý na průběh dřevohlíněné hradby. Na řezu zachycena destrukce tvořená velkými opukovými kameny a horizontálně uloženými dřevy. Situace se nalézá severně od tylní stěny hradby. Situace řezu viz *obr. 3*.

val se zde jeden trám a pět vedle sebe ležících prken orientovaných souhlasně s hradbou dokumentovanou v sousedních sondách (sektor B). Tato dřeva překrýval jeden, kolmo na ně položený, menší trám. Dle druhového určení byla 5× zastoupena borovice lesní a 3× dub. Dřeva byla zetlelá, proto nebylo možné je dendrochronologicky datovat. Žádné doklady svislých konstrukcí – podpůrných kůlů – nebyly kvůli malé hloubce sondy zaznamenány. Lze je očekávat pod spadlou dřevěnou stěnou. Severně od dřev se nalézala spáleništní poloha – propálená hlína s uhlíky vzniklá při požáru, jenž zachvátil minimálně tuto část týlní dřevěné stěny hradby (*obr. 24*).

Sektor A – příkop

Před hradbou se nalézal západovýchodně orientovaný příkop, jenž nebyl pro značnou hloubku (min. 5 m), respektive pro velké množství navážek, jimiž byl postupně vyplněn, prozkoumán až na samotné dno

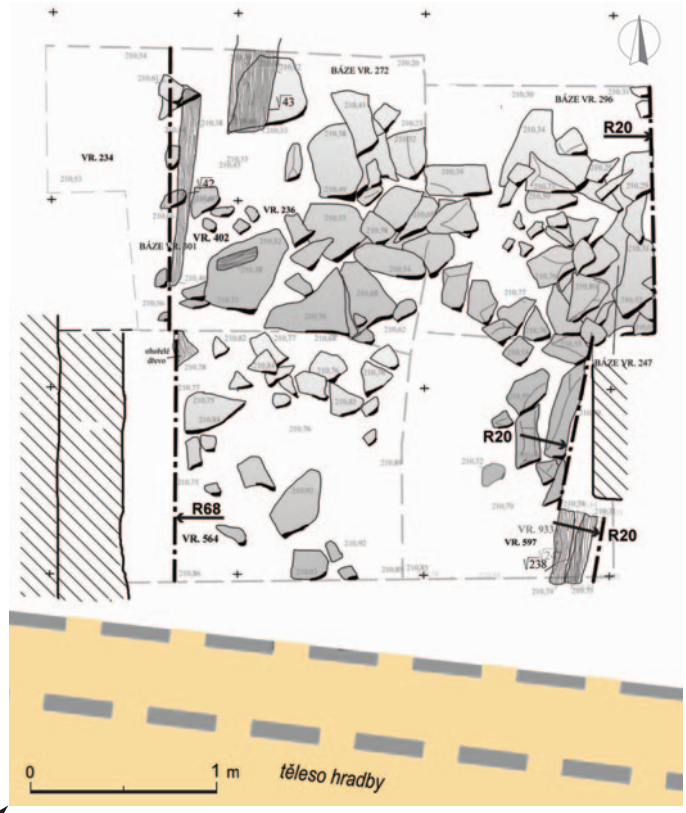

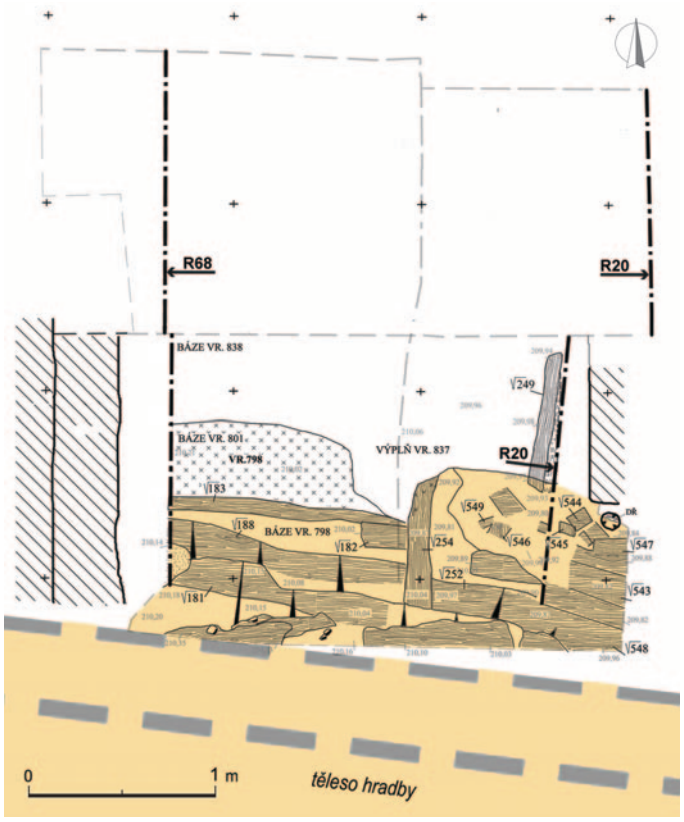

Obr. 23. Praha – Malá Strana, Nerudova čp. 249 – jižní křídlo paláce Kinských, sektor C. Plán složený z dílčích půdorysů 25, 27, 36, 80 a 116. Na plánu zachycena destrukce tvořená velkými opukovými kameny a horizontálně uloženými dřevy. Situace se nalézá severně od týlní stěny hradby.

Obr. 24. Praha – Malá Strana, Nerudova čp. 249 – jižní křídlo paláce Kinských, sektor C. Plán složený z dílčích půdorysů 25, 27, 36, 80 a 116. Na plánu je zachycena destrukce týlní dřevěné stěny hradby sesuté k severu.

Obr. 25. Praha – Malá Strana, Nerudova čp. 249 – zahrada paláce Kinských, sektor A. Pohled od západu na destrukci čelní opukové zdi dřevohliněné hradby, která se po zániku opevnění sesula do příkopu.

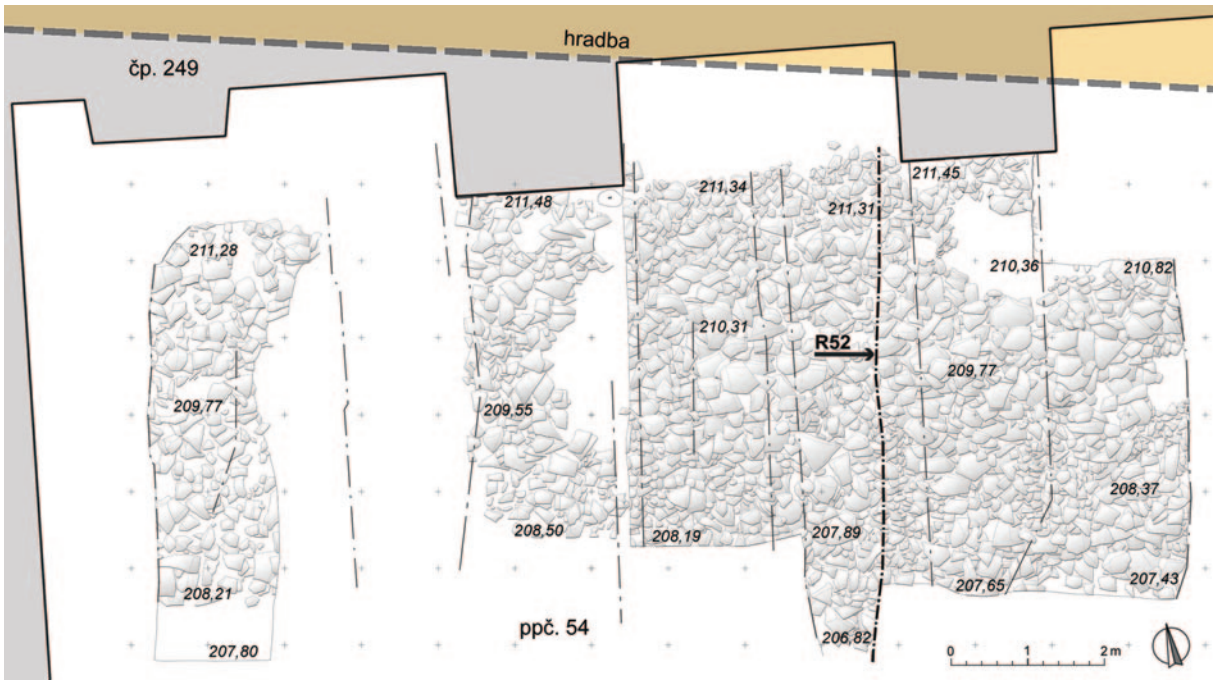

Obr. 26. Praha – Malá Strana, Nerudova čp. 249 – severozápadní část zahrady paláce Kinských, sektor A. Povrch destrukce čelní opukové zdi dřevohliněné hradby, která se po zániku hradby sesula do příkopu. Čerchovaně – dokumentované řezy.

Obr. 27. Praha – Malá Strana, Nerudova čp. 249 – zahrada paláce Kinských, sektor A. Pohled od východu na řez 47 s destrukcí čelní opukové zdi dřevohliněné hradby. Destrukce se uložila na spodní partii výplně příkopu opevnění. Dole je dobře patrná lokální schodovitá úprava stěny příkopu (na většině řezů pořízených na zahradě čp. 249 – sektor A, tato úprava zaznamenána nebyla).

(*obr. 25*; *26*).[19] Jeho pozůstatky dokumentované na zahradě paláce bylo možné rekonstruovat v úseku dlouhém takřka 50 m. Horní partie severního svahu příkopu byla objevena před jižním křídlem paláce Kinských. Při odkrývání spodní partie jeho výplně byla na ploše cca 48 × 7 m odkryta souvislá poloha velkých opukových kamenů (*obr. 26*). Kameny ležely ve 2 až 3, výjimečně až 4 vrstvách na sobě. Ty byly ukloněny od severu k jihu, pod úhlem 40–45°(*obr. 27*; *28:B*; *29:B*). Nález je možné interpretovat jako zřícenou, hlínou pojenou opukovou zeď, jež původně tvořila čelo dřevohliněné hradby, nacházející se severněji, tj. výše ve svahu. Zeď byla objevena pod podlahou jižního křídla čp. 249 (sektor B a D). Pouze v sektoru D se podařilo zdokumentovat nejspodnější řádky čelní zdi.[20] V destrukci bylo nalezeno 22 zlomků raně středověké keramiky, zastoupen byl kalichovitý okraj a jako výzdoba se uplatnily svazky hřebenových vlnic (*obr. 30*), dále 48 zvířecích kostí a jeden zkorodovaný fragment železa. Analogický nález (do příkopu spadlé čelní zdi) byl učiněn i na jiných místech malostranského suburbia, např. v jižní linii raně středověkého opevnění v Nebovidské ulici čp. 459 a pod dlažbou nejsevernějšího úseku ulice Újezd před čp. 389 (*Havrda – Tryml 2013*, 55–61, 372 a 377), a též v Josefské čp. 42 (*Čiháková 2009a*, 7). Jakmile fortifikace objevená v čp. 249 přestala být udržována, kamenná konstrukce se sesunula do příkopu. To se stalo v době, kdy část příkopu již byla zaplněna 0,3–1,5 m mocným souvrstvím písčitohlinitého, převážně přirozeně uloženého sedimentu (splachové uloženiny). Z této spodní výplně příkopu, vzniklé patrně ještě v době existence hradby (*obr. 28:A*; *29:A*), byl získán nevelký soubor středohradištních nálezů. Vyzvednuto bylo celkem 52 zlomků zvířecích kostí, 5 kusů železářské strusky, jeden přeslen a 70 keramických fragmentů. Zastoupeny byly jednoduché vně vyhnuté a seříznuté okraje, výzdoba byla reprezentována hřebenovými vlnicemi, ojediněle hřebenovými vpichy (*obr. 31*). Příkop byl vyhlouben do původně mírně ukloněného svahu hradčanského návrší. Jeho minimální hloubka činila 5 m. Ze zásypových hlinitých vrstev bezprostředně nad opukovou destrukcí (*obr. 27*; *28:C*; *29:C*) se podařilo vyzvednout 33 fragmentů raně středověké keramiky. Zastoupeny zde byly jednoduché a kalichovitě profilované okraje, výzdobu reprezentovaly hřebenové vlnice (*obr. 32*). Dále bylo získáno 76 zvířecích kostí a 15 kusů železářské strusky.[21] Vrstvy, jež překryly polohu C (*obr. 28*; *29*), lze řadit na základě nálezů keramiky až k vrcholně středověkým aktivitám spjatým s proměnami této části města.

Objekty současné a mladší než hradba (sektory B, D)

Severně od hradby, za její dřevěnou týlní stěnou, se nalézal liniový, 5 až 6 m široký (*obr. 4*) a 1,2 m hluboký objekt V03 (*obr. 8*; *9*; *11*; *17*).[22] Vznikl patrně při výstavbě fortifikace, kdy bylo nutné někde blízko těžit materiál, který byl potřeba při stavbě dřevohliněného tělesa. Později, snad v době funkce hradby, byl tento objekt zaplněn převážně splachovými sedimenty v podobě tenkých hlinitých vrstviček. Z objektu V03 byl získán soubor raně středověké keramiky z okruhu nádob s kalichovitou profilací okrajů bez zřetelné starší příměsi (*obr. 33*).[23]

19 Spodní partie příkopu zůstala zachována pod dnešními podzemními garážemi. Stavební jáma nenarušila situace pod niveletou cca 208,7 m (v její střední a severní části) a 207,6 m (v části jižní). Při dokumentaci v roce 2002 byla zkoumaná plocha příkopu v místech s destrukcí čelní opukové zdi na několika místech prohloubena, aby byl ověřen průběh a charakter severní stěny raně středověkého příkopu. Položeno zde bylo 6 liniových sond, jež dosáhly nivelety cca 207,0 m, v jednom případě až 205,8 m (řez 47). Dna příkopu dosaženo nebylo.

20 Při odkryvech dřevohliněné hradby malostranského podhradí bylo možné její vnější kamenný líc dokumentovat pouze na několika málo místech, a to pod severní frontou domů ulice Tržiště: v čp. 259, 261, na parcele ppč. 61/2 a v čp. 459 v Nebovidské ul. Na několika dalších místech byla konstrukce čelní kamenné zdi hradby odkryta pouze částečně (Mostecká čp. 276 a patrně Tržiště čp. 265, Letenská ppč. 149). Její destrukce sesutá do příkopu byla nalezena na více místech – v Josefské čp. 42, na dvoře domu čp. 459 v Nebovidské ulici a pod vozovkou Karmelitské ulice před domem čp. 389.

21 Z vrstev mladších byl získán soubor raně středověké keramiky v druhotném uložení (okraje kalichovité, ale i límcovité, výzdoba byla zastoupena hřebenovými vlnicemi a hřebenovými vpichy). Uložení vrstev datuje keramika vrcholně středověká zařaditelná do 13. století.

22 Při zpracování výzkumu byly liniové objekty za týlní stěnou hradby dokumentované v sektorech B a D označeny jednotným identifikátorem V03.

23 Z příkopovitého objektu V03, ze sektoru B i D, bylo získáno celkem 77 zlomků keramiky, z toho 15 okrajů a 27 zlomků zdobených, dále 43 zvířecích kostí a 23 kusů železářské strusky. Vedle keramiky s klasickou verzí kalichovitě profilovaných okrajů se v menšině objevila blíže nezařaditelná keramika tuhová.

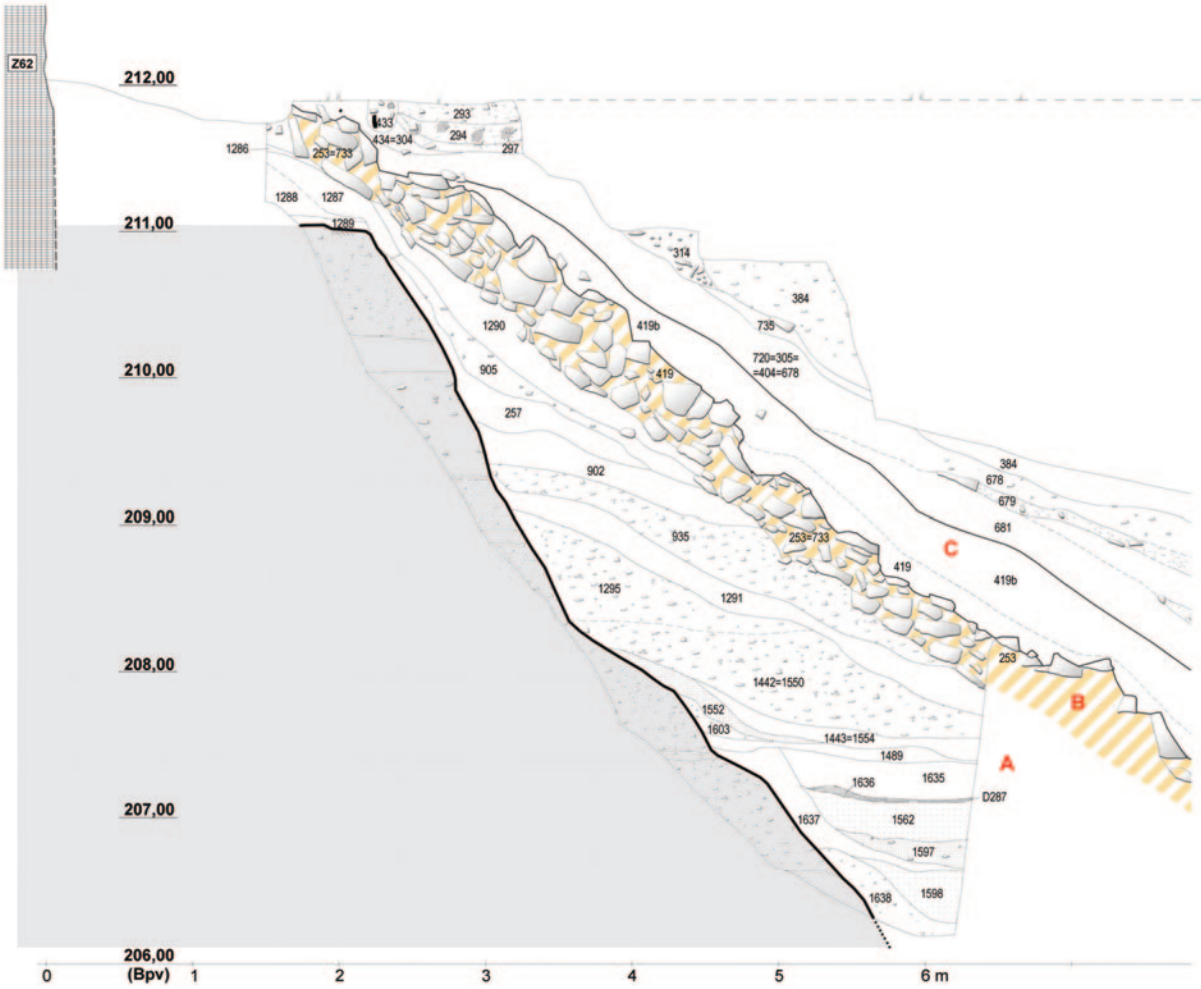

Obr. 28. Praha – Malá Strana, Nerudova čp. 249 – zahrada paláce Kinských, sektor A. Řez 52 s výplní příkopu opevnění. Situace řezu viz *obr. 3*. Vysvětlivky: viz *obr. 29*.

Mladší sídlištní a výrobní aktivity byly charakteristické kromě běžného sídlištního materiálu i polohami železářského odpadu v podobě souvrství s vysokým podílem strusky, přepálených kamenů a uhlíků (výplň objektu širokého až 6,5 m, označeného při výzkumu jako V04) (*obr. 8*; *9*; *11*; *17*).[24] Souvrství se opíralo o zadní stěnu hradby a svou bází nasedalo již do výše zmíněného, částečně zaplněného staršího příkopovitého objektu V03, který se táhl podél týlní (severní) stěny hradby. Stratigrafická pozice objektu/objektů V04 potvrdila uložení kontextů s výrobním odpadem až po výstavbě a částečném narušení hradebního tělesa. Z uloženin byly získány kromě železářské strusky i desítky zlomků trubicovitých keramických výfučen (dyzen). V blízkosti byly nalezeny i zlomky různých typů železných rud, některé kusy byly upraveny pražením. Na základě nalezeného keramického materiálu (*obr. 35*) – kde dominovaly fragmenty nádob s kalichovitou profilací okrajů zdobených rytou jednoduchou vlnicí nebo rýhou s nehojnou starší příměsí – byla zdejší výrobní aktivita datována nejdříve do 2. poloviny 10. až 1. poloviny 11. století (*Havrda – Podliska 2011*).

Nálezy ze situací starších než hradba

Na základě stratigrafických pozorování je možné konstatovat, že minimálně na jednom místě, a to v sektoru B, byly nalezeny doklady osídlení staršího, než je těleso hradby. Dochovala se zde velice tenká (1–3 cm mocná) vrstva. Ta překryla oválnou do podloží zahloubenou sídlištní jámu (objekt V05) o roz-

24 Jako objekt V04 byly při zpracování označeny struktury v sektoru B i D. Jednoznačně nelze vyloučit, že se jedná o soustavu více objektů pocházejících však ze stejného časového horizontu a obsahujících obdobné hojné množství archeometalurgických nálezů. Obdobná situace s archeometalurgickými nálezy byla odkryta za týlní částí hradby i v čp. 555 (sonda S7, objekt V12).

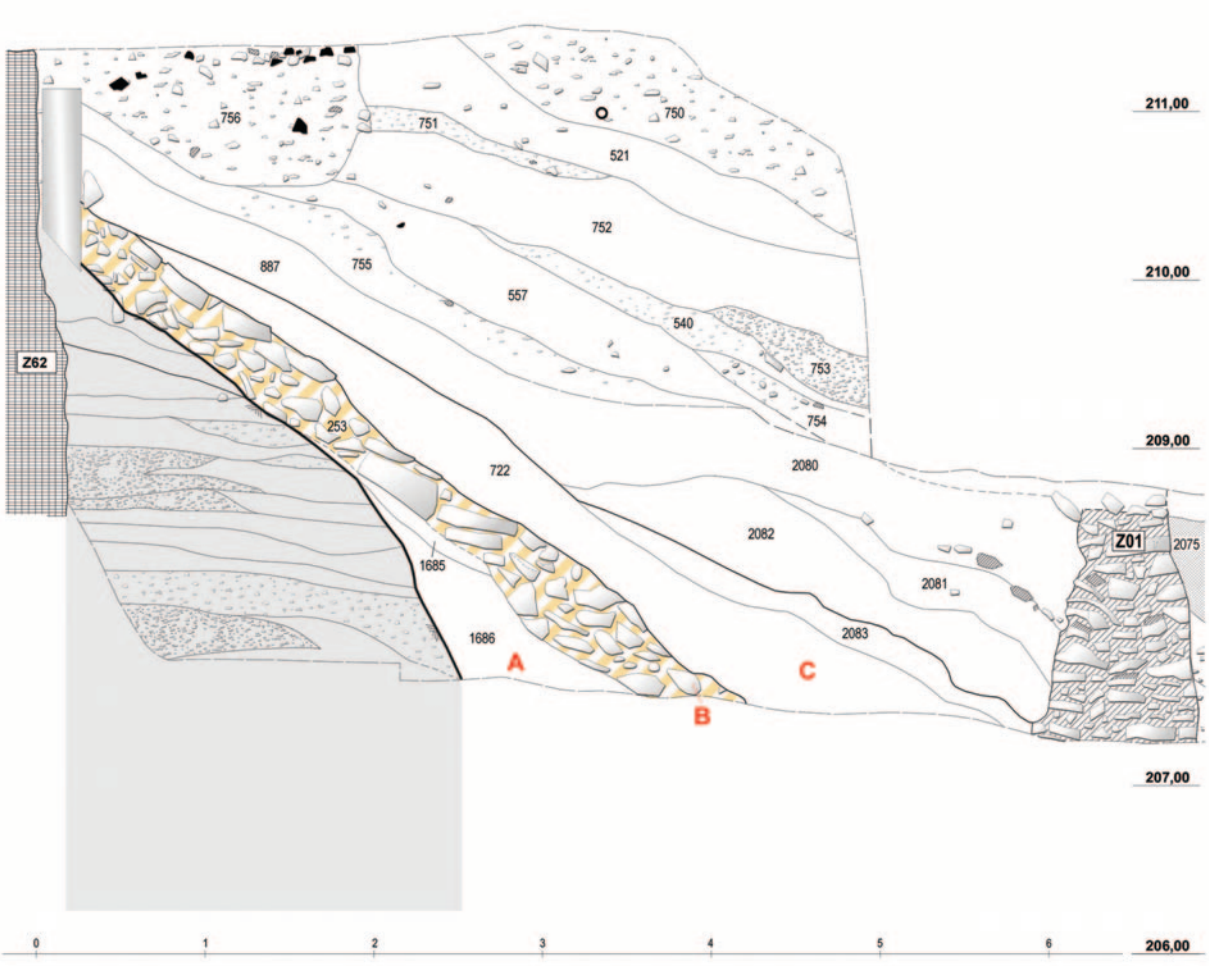

Obr. 29. Praha – Malá Strana, Nerudova čp. 249 – zahrada paláce Kinských, sektor A. Řez 73 s výplní příkopu opevnění. Vysvětlivky: šedě – podloží, souvrství svahových, převážně hlinitých sedimentů; A – souvrství hlinitých vrstev tvořící nejspodnější partii výplně příkopu, vznikalo patrně v době existence hradby; B – destrukce čelní opukové zdi dřevohliněné hradby; C – hlinité vrstvy překrývající opukovou destrukci, výplň příkopu uložená po zániku hradby; Z01 – zeď západovýchodní orientace postavená do zásypu raně středověkého příkopu opevnění, vybudovaná z lomové opuky pojené hlínou. Vrstvy stratigraficky mladší než výplň C již obsahovaly raně novověkou keramiku. Situace řezu viz *obr. 3*.

měrech 1,4 × 1 m, hlubokou 0,5 m. Ze sídlištní vrstvy a výplně zmíněné jámy (*obr. 8:*vr. 1132; *10*) byly získány necelé dvě desítky zlomků převážně šedé, slídnaté keramiky. V souboru se objevil jeden jednoduchý vně vyhnutý, šikmo seříznutý okraj a několik zlomků s výzdobou. Zastoupena byla výzdoba tvořená hřebenovými vpichy často provedenými ve více pásech a též kombinace hřebenových vlnic a hřebenových vpichů na jedné nádobě (*obr. 34*). Tento nejstarší sídlištní horizont předběžně řadíme do 2. poloviny 9. až 1. třetiny 10. století. Kromě středohradištní keramiky soubor obsahoval jeden fragment zkorodovaného železa a 10 zvířecích kostí či jejich úlomků.

Datování hradby – závěr

Na základě nálezů keramiky ze sídlištních situací předcházejících stavbě opevnění, ze zlomků nalezených v tělese hradby (ze starších situací či ze sídlištních objektů zaniklých v důsledku stavby opevnění) a z keramiky z objektů a vrstev prokazatelně mladších než hradba lze usuzovat, že fortifikace byla vybudována někdy v době používání keramiky s límcovitým okrajem, ale současně před masivním nástupem nádob s kalichovitým okrajem, tedy v průběhu 1. třetiny 10. století.[25] Další chronologicky citlivá data máme ze

25 Pro datování vzniku tělesa hradby byly přednostně posuzovány stratigrafické kontexty nacházející se v jádru tělesa hradby. Zde se nalézaly výhradně zlomky keramiky s límcovitými okraji a zlomky zdobené na výdutích hře-

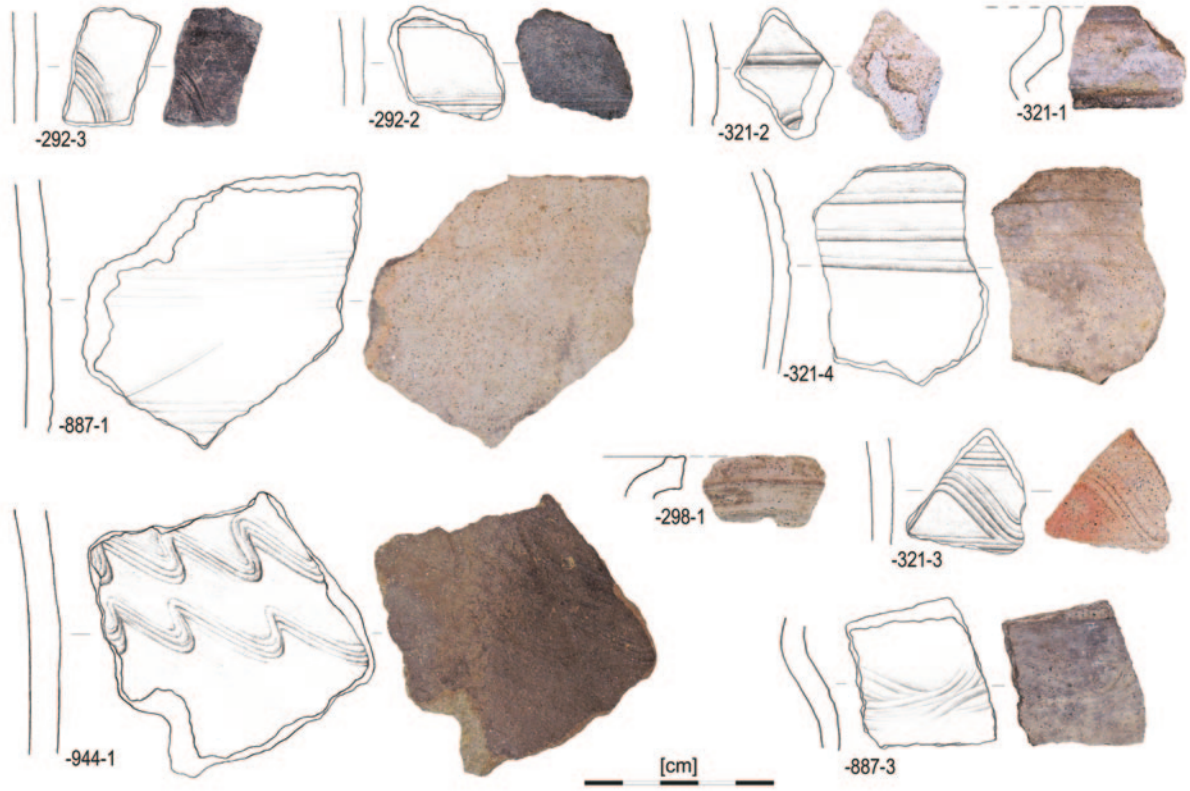

Obr. 30. Praha – Malá Strana, Nerudova čp. 249 – zahrada paláce Kinských, sektor A. Keramika získaná při rozebírání polohy opuky z destrukce čelní zdi tělesa hradby, sesuté do příkopu, viz stratigrafický celek B na řezech R52 a R73 (*obr. 28* a *29*).

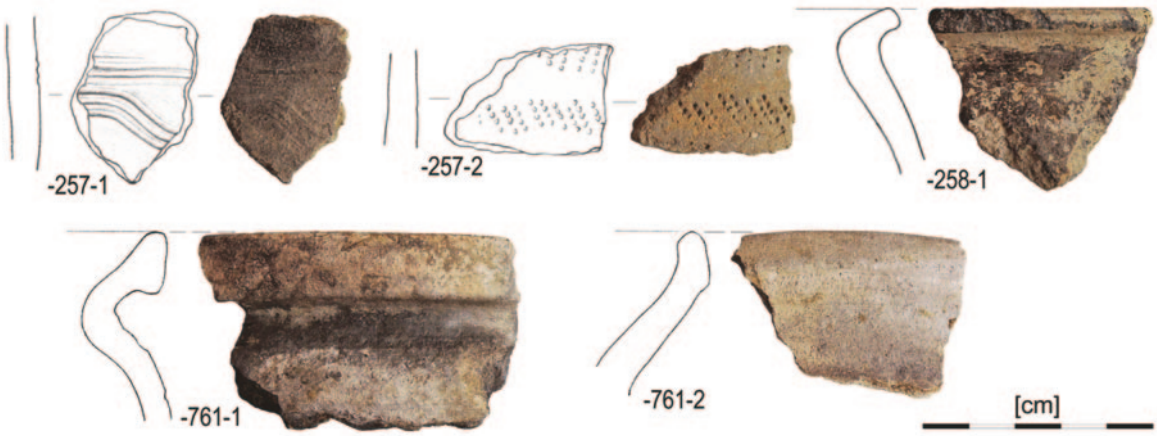

Obr. 32. Praha – Malá Strana, Nerudova čp. 249 – zahrada paláce Kinských, sektor A. Keramika z výplně příkopu – z hlinitých vrstev uložených na opukové destrukci, viz stratigrafický celek C na řezech R52 a R73 (*obr. 28 a 29*).

zadní dřevěné stěny hradby. Její konstrukce byla složitější, jsou doloženy dvě řady kůlů (*obr. 4*; *6*; *9*). Kůly fixovaly horizontálně uložená dřeva. Vnější, severnější řadu kůlů, která je stratigraficky mladší než dřevohlíněné těleso hradby neboť kůly toto těleso narušily, je možné považovat za pozdější stavební fázi či dokonce opravu zadní stěny hradby. Dendrochronologicky se jeden kůl podařilo datovat do r. 940+x.

benovou vlnicí v kombinaci s pásem hřebenových linií. V menší míře se objevily i zlomky s výzdobou tvořenou hřebenovými vpichy.

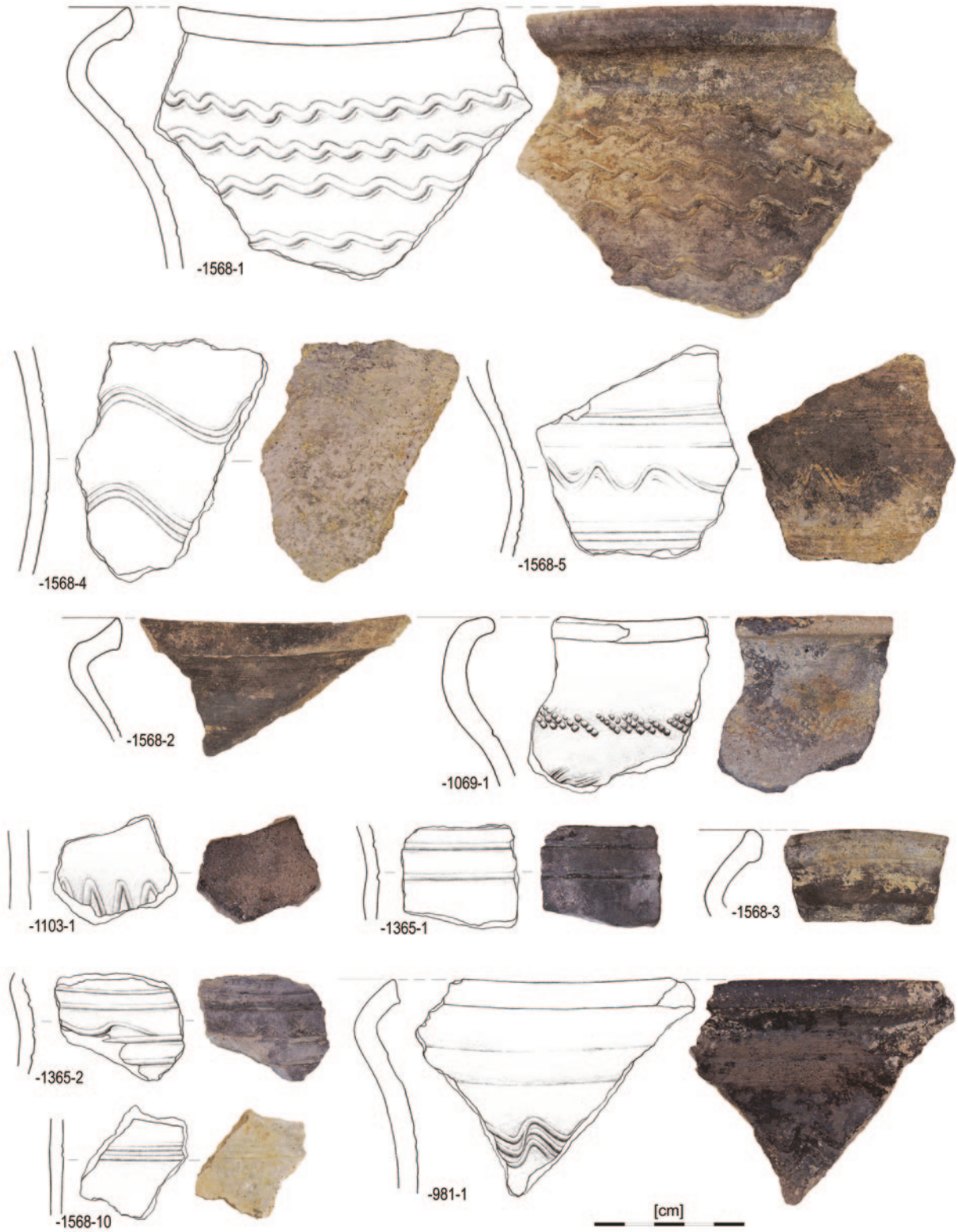

Obr. 31. Praha – Malá Strana, Nerudova čp. 249 – zahrada paláce Kinských, sektor A. Keramika z nejspodnější partie výplně příkopu (splach?), viz stratigrafický celek A na řezech R52 a R73 (*obr. 28* a *29*).

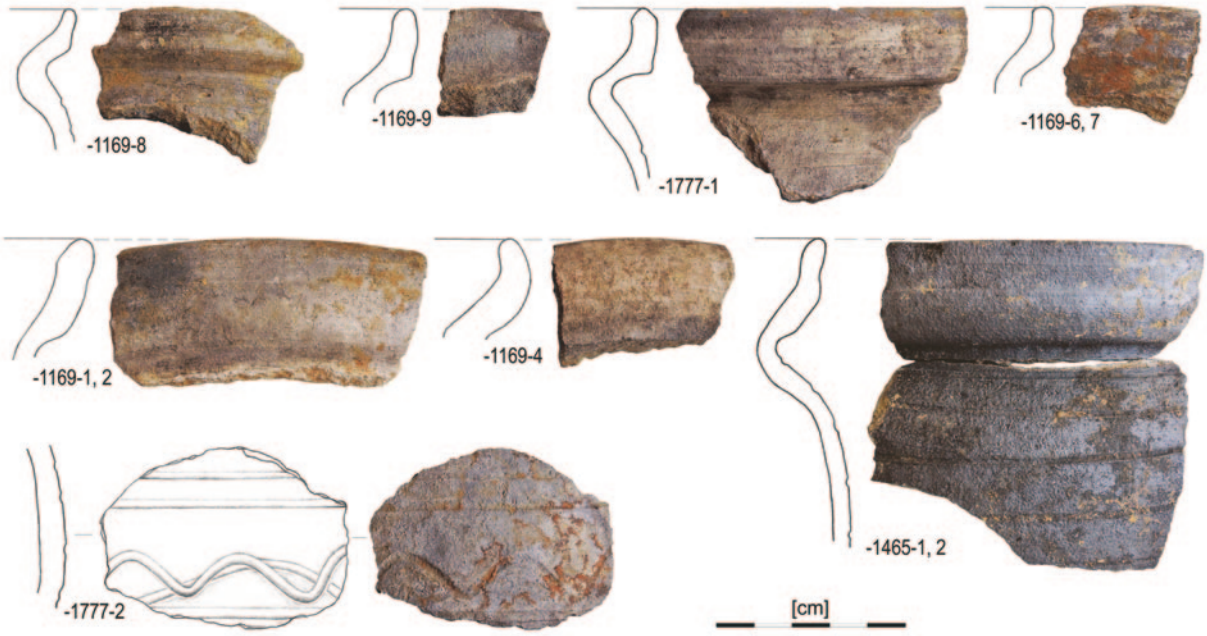

Obr. 33. Praha – Malá Strana, Nerudova čp. 249 – zahrada paláce Kinských, sektor B a D. Výběr keramiky z objektu V03 (výkop severně od dřevěné týlní stěny raně středověké hradby). Objekt V03 byl zaplněn patrně v době existence opevnění.

Obr. 34. Praha – Malá Strana, Nerudova čp. 249, sektor B. Výběr keramiky ze sídlištního objektu V05, který zanikl před výstavbou opevnění.

Obr. 35a. Praha – Malá Strana, Nerudova čp. 249 – zahrada paláce Kinských, sektor B a D. Výběr keramiky z objektu V04. Objekt je mladší než týlní stěny raně středověké hradby. V jeho výplni se kromě zlomků keramiky nacházely četné archeometalurgické nálezy (dyzny, Fe ruda, struska) související s výrobou a zpracováním železa.

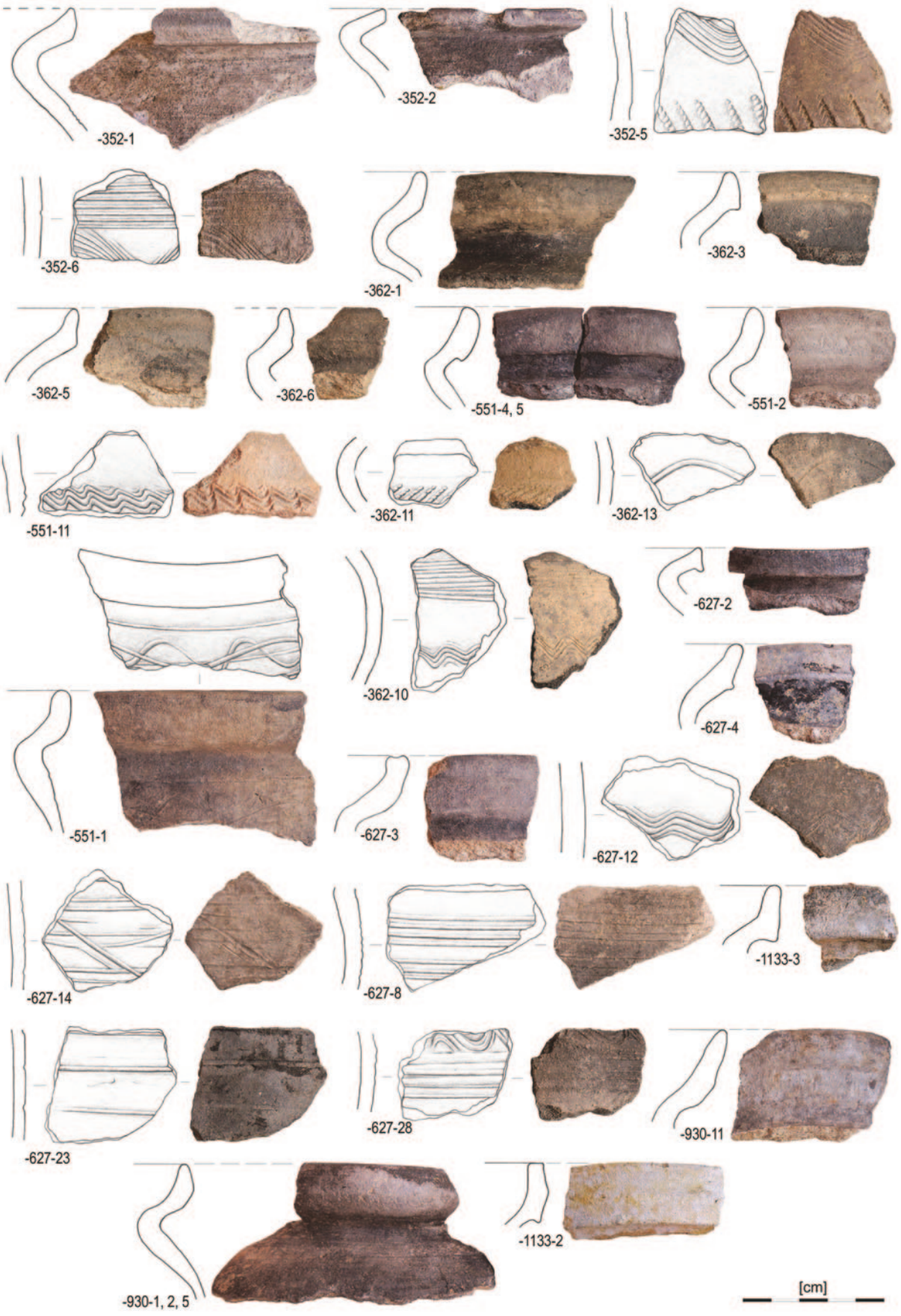
-352-1
-352-2
-352-5
-352-6
-362-1
-362-3
-362-5
-362-6
-551-4, 5
-551-2
-551-11
-362-11
-362-13
-627-2
-362-10
-627-4
-551-1
-627-3
-627-12
-627-14
-627-8
-1133-3
-627-23
-627-28
-930-11
-1133-2
-930-1, 2, 5
[cm]

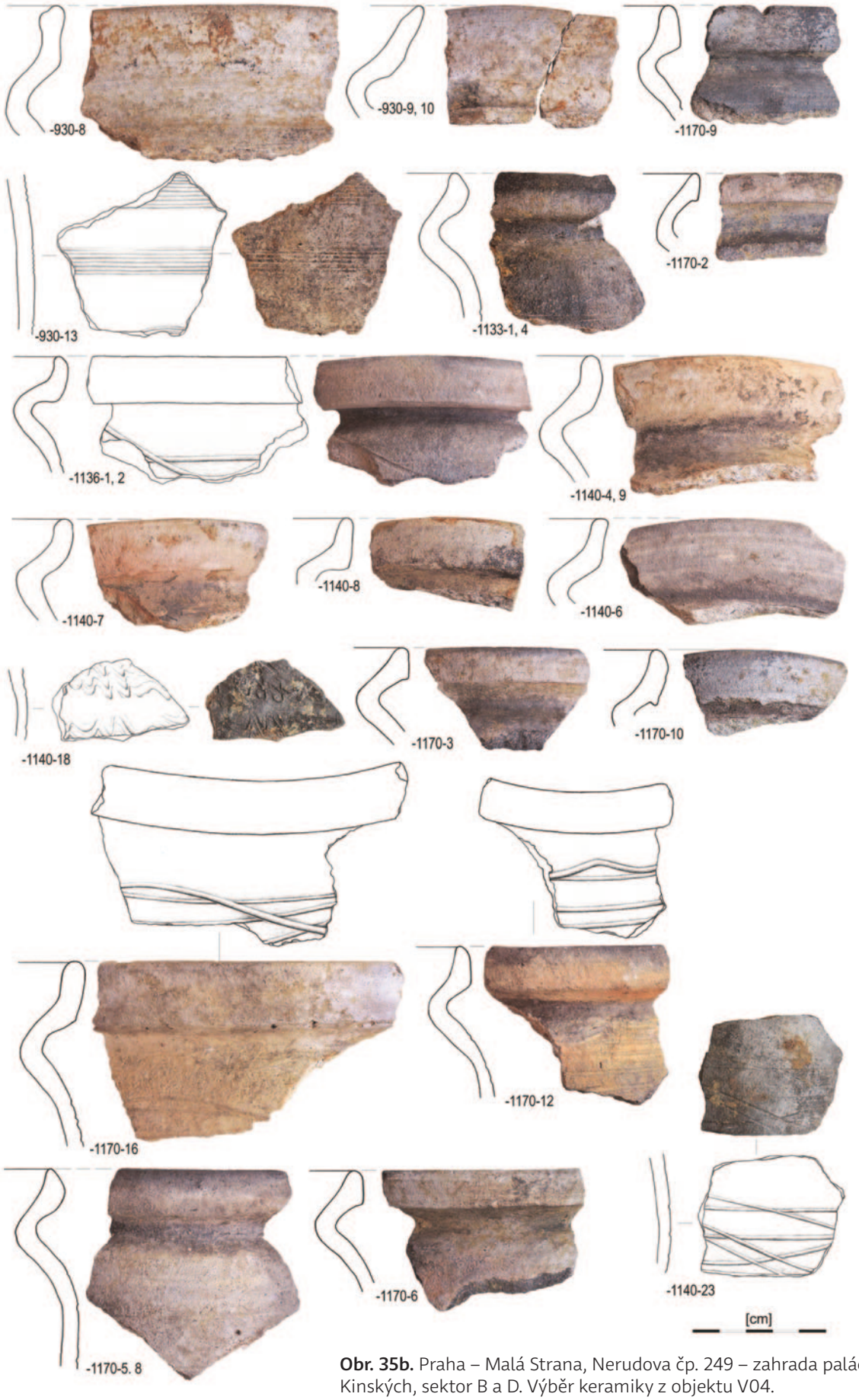

Obr. 35b. Praha – Malá Strana, Nerudova čp. 249 – zahrada paláce Kinských, sektor B a D. Výběr keramiky z objektu V04.

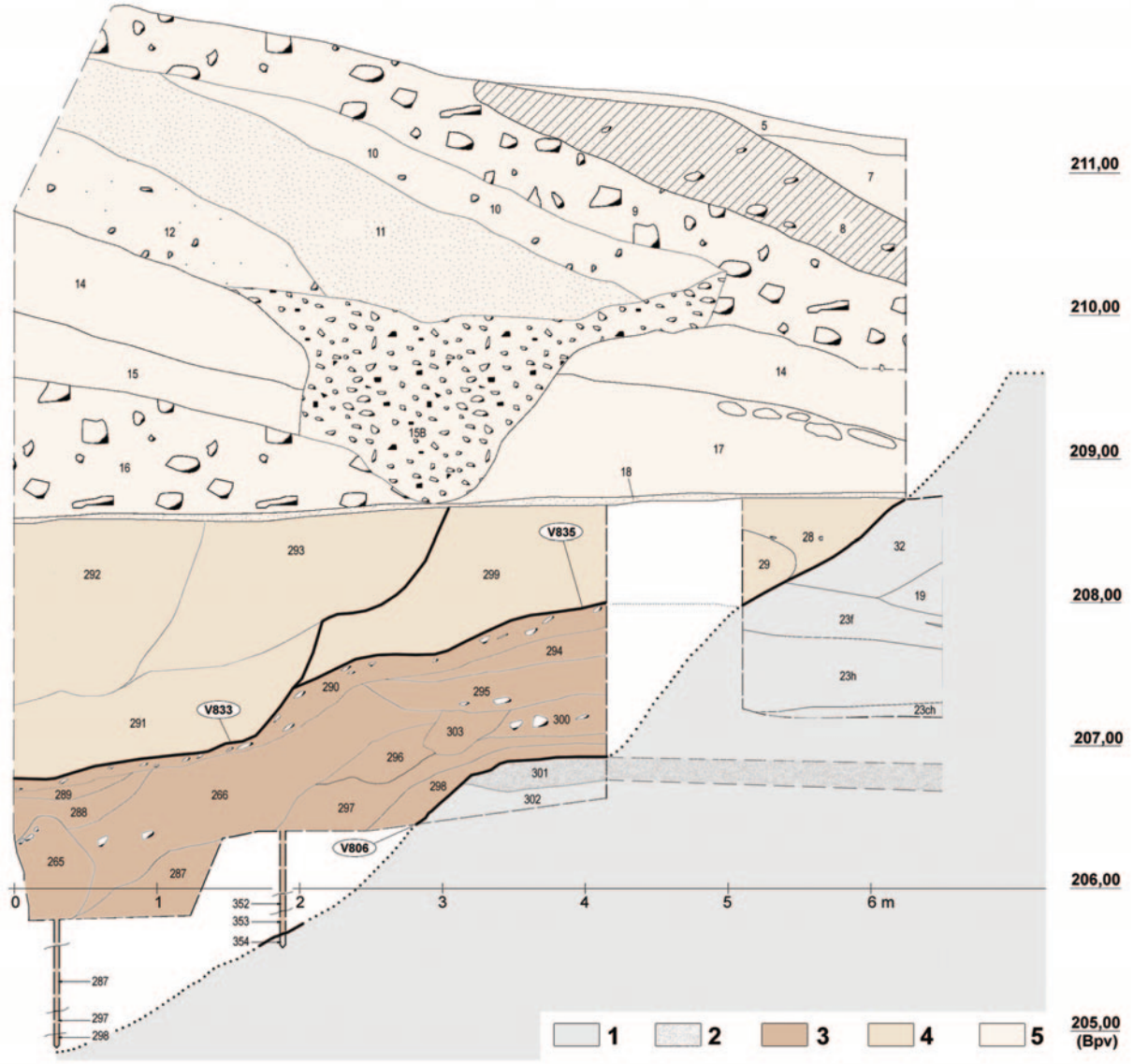

Obr. 36. Praha – Malá Strana, Břetislavova čp. 517. Řez R7. Vysvětlivky: 1 – podloží, souvrství svahových, převážně hlinitých sedimentů; 2 – pohřbený půdní typ; 3 – hlinitá výplň raně středověkého objektu (V806, na řezu č. 14 označen jako V845); 4 – výplň objektu V833 s keramikou 13. století; 5 – novověké navážky, kamenitohlinité souvrství (16. století). Archeologický výzkum r. 2001 (*Havrda 2004*). Situace řezu viz *obr. 3* a *39*.

3.2. Břetislavova ulice čp. 517 (příkop?)

V roce 2001 proběhl výzkum na parcele domu, jež se nalézá jižně od paláce čp. 249 (*obr. 1:b*). Velká část středověkého nadloží zde byla odstraněna už v průběhu novověku. Přesto se tu podařilo odkrýt několik středověkých objektů (*Havrda 2004*, 341). V nejsevernější části sledované plochy byl zaznamenán na několika řezech hluboký objekt, který reprezentoval nejstarší doklad aktivit zkoumaných na této parcele (*obr. 36:*V806; *obr. 37:*V845; *39*).[26] Objekt, z něhož byla dokumentována pouze část jeho jižní stěny, byl zahloubený do podložních svahových sedimentů. Lze předpokládat, že byl vykopán minimálně z úrovně 209,6 m, tj. z povrchu nesníženého podloží. Dno objektu se nalézalo pod niveletou 204,5 m. Jeho hloubka by tak činila více než 5 m. Z nejstarších prozkoumaných zásypových vrstev reprezentovaných přemístěnou svahovou hlínou pochází nevelký soubor keramických zlomků. Z nejstarší dokumentované vrstvy na řezu R14 (vr. 100, výplň objektu V845, *obr. 37*) byl získán soubor 38 keramických zlomků náležící k hori-

26 Při terénní etapě výzkumu byl objekt označen postupně identifikátory V806 na řezu R7 a V845 na řezu R14.

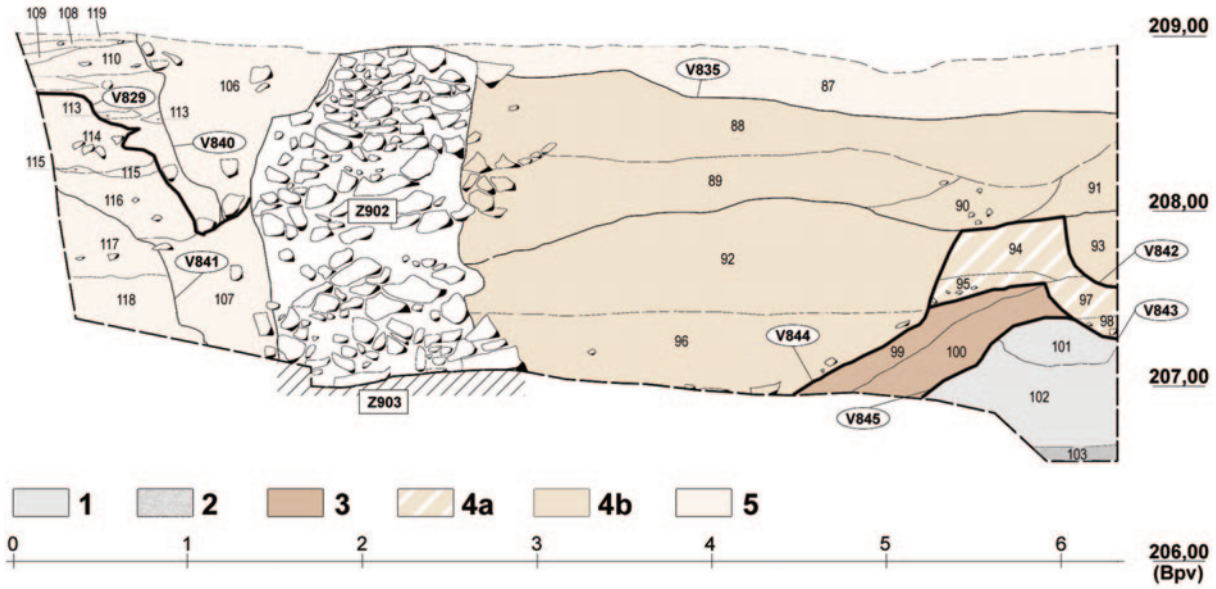

Obr. 37. Praha – Malá Strana, Břetislavova čp. 517. Řez R14. Vysvětlivky: 1 – podloží (svahové hlíny), 2 – pohřbený půdní typ, 3 – výplň raně středověkého objektu (V845), 4 – výplň objektu V843 s keramikou 1. pol. 13. století, 4 – výplň objektů V806 a 844 s keramikou 2. pol. 13. století, 5 – novověké vrstvy a výplně (16. století). Archeologický výzkum r. 2001 (*Havrda 2004*). Situace řezu viz *obr. 39*.

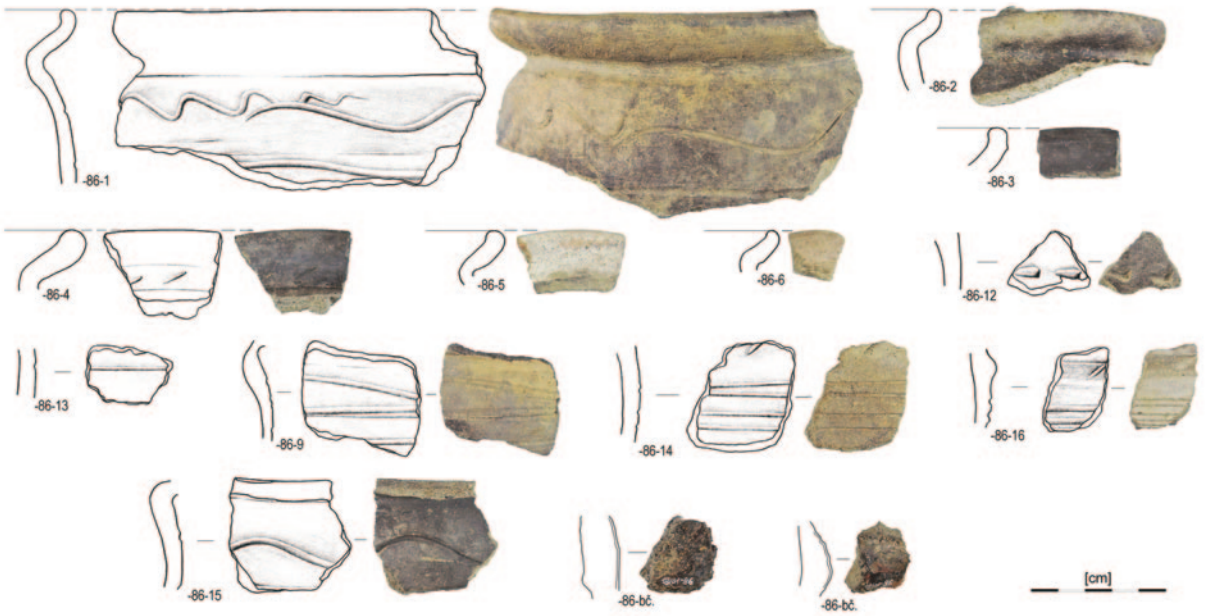

Obr. 38. Praha – Malá Strana, Břetislavova čp. 517. Keramika nalezená v objektu V845, sáček 86, nálezy z vrstvy 100 na řezu R14. Pozn.: Při zpracování výzkumu byl objekt V845 na řezu R14 ztotožněn s objektem V806 na řezu R7.

zontu keramiky s kalichovitým okrajem. Jako výzdobné prvky se uplatnily rýhy provedené jednohrotým rydlem, vodorovné i vlnice, zaznamenán byl i nehtový vryp. Na dvou zlomcích – na jejich vnitřní straně – se místy nalézala skelná natavenina (*obr. 38:*86-bč.). V jednom případě se jedná prokazatelně o zlomek z keramické nádoby[27] (*obr. 38*). Ze střední partie zkoumané stratigrafie byly získány keramické zlomky z 1. poloviny 13. století (*obr. 37:*V843) a z mladších situací pak byly na řezu dokumentovány objekty též zaplněné přemístěnou svahovou hlínou s keramikou 2. poloviny 13. století (*obr. 37:*V842 a V844). Přibližně

27 Při vzorkování nejstaršího objektu (V806) dokumentovaného na řezu R7 nebyly z nejstarší výplně získány žádné chronologicky citlivé nálezy.

na niveletě 208,8 došlo v raném novověku k razantnímu terénnímu zásahu, při kterém byly odstraněny jak středověké sídlištní vrstvy, tak i části zahloubených mělčích středověkých objektů (*obr. 36*).

Interpretace popsaného více než 5 m hlubokého, pouze částečně odkrytého objektu není jednoznačná. Jednou z interpretačních variant je, že při výzkumu byl zachycen jižní svah liniového výkopu – příkopu, který byl součástí systému raně středověkého opevnění podhradí. V takovém případě by maximální šířka příkopu, jehož severní stěna byla odkryta na zahradě paláce čp. 249, činila 30 m (*obr. 40:*varianta A).[28] Tato značná hodnota je bezpochyby ovlivněna morfologií terénu. Příkop byl vyhlouben ve svahu, nikoli však v jeho nejspodnější partii, v údolnici Strahovské brázdy. Tam se nalézalo koryto tzv. Malostranského potoka. Zaniklá vodoteč, vzdálená 20 m jižně od příkopu, byla dokumentována ve sklepě domu čp. 517 (*Havrda 2004*, 341) a také východněji, v čp. 303.[29] V případě, že by hluboký objekt (V806, V845) nalezený v čp. 517 (*obr. 36*; *37*) nepatřil k příkopu odkrytému v čp. 249, by šířka příkopu raně středověké fortifikace byla menší, minimálně by činila 16 m (*obr. 40:*varianta B).

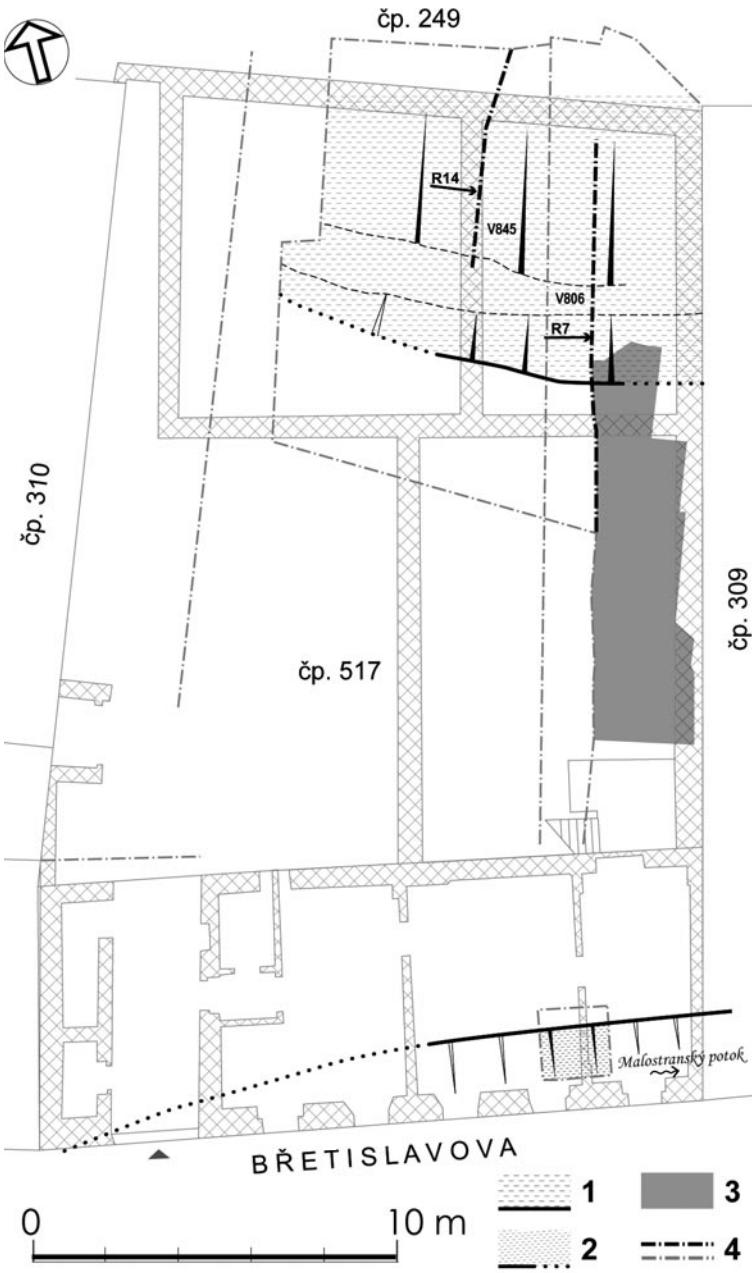

Obr. 39. Praha – Malá Strana, Břetislavova čp. 517. Situace archeologického výzkumu provedeného na parcele v roce 2001 (*Havrda 2004*) s vyznačením zkoumané plochy, dokumentovaných profilů a nejstarších zjištěných objektů. Vysvětlivky: 1 – raně středověký objekt V845 a V806 (příkop?); 2 – sedimenty vodoteče („Malostranský potok"), v sondě ve sklepě domu byl dokumentován jeho severní břeh; 3 – archeologické sondy s plošně rozebíraným středověkým nadložím (se sídlištními objekty 2. pol. 12. – 13. století); 4 – dokumentované řezy.

28 Nelze vyloučit, že jižní stěna příkopu odkrytá v čp. 517 by mohla náležet jinému liniovému objektu než k jižní stěně příkopu odkrytého v čp. 249. J. Čiháková spojuje objekt V806, V845 v čp. 517 s „příkopem 3" objeveným ve dvou bodových sondách pod vozovkou ulice Tržiště před čp. 259 (*Čiháková 2009a*, 14). Nález fortifikace v čp. 261 a též objev zaniklého koryta „Malostranského" potoka naznačují, že severní svah příkopu dokumentovaného v čp. 249 a jižní svah objevený v čp. 517 by mohly náležet jednomu příkopu, jehož velká šířka by byla ovlivněna situováním uprostřed svažitého terénu.

29 Do výplně raně středověkého příkopu byl ve 13. století vyhlouben příkop městského opevnění. Ten byl výrazně užší, jeho stěny byly obezděny. Relikty západovýchodně orientovaných zděných konstrukcí patrně vrcholně středověkého stáří byly v roce 2002 nalezeny na zahradě čp. 249, jejich zpracování probíhá.

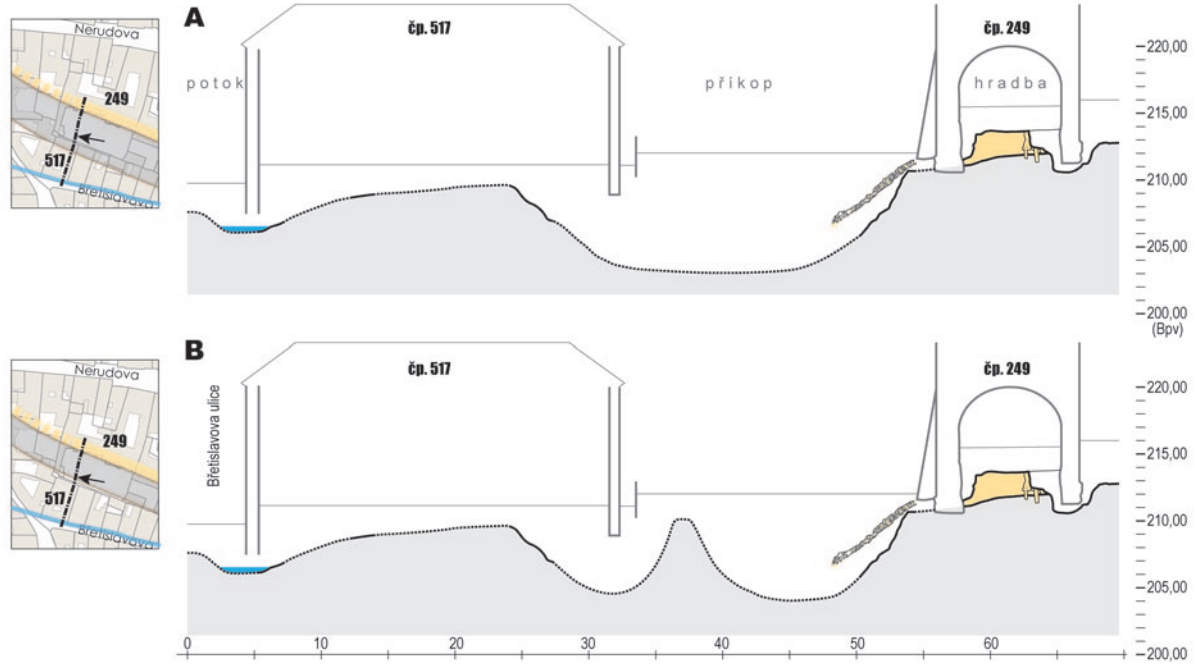

Obr. 40. Rekonstrukční řez raně středověkým opevněním zkoumaným v Nerudově ulici v čp. 249 a Břetislavově ulici čp. 517 s vyznačením maximální a minimální šířky příkopu před dřevohliněnou hradbou v čp. 249. Žlutě – dřevohliněná hradba; černě – nad severním svahem příkopu vyznačena poloha opukových kamenů (destrukce čelní kamenné zdi hradby). **Varianta A:** maximální možná šířka příkopu (30 m); **varianta B:** minimální možná šířka příkopu (16 m), výkop nalezený v čp. 517 by při přijetí této rekonstrukční varianty náležel jinému raně středověkému objektu. Ve spodních partiích výplní byla vždy nalezena keramika s kalichovitým okrajem (10.–11. stol.).

3.3. Tržiště čp. 555, „Baráčnická rychta" (hradba)[30]

V roce 2016 proběhl ve známé malostranské restauraci nejdříve zjišťovací a následně nevelký záchranný výzkum (*obr. 1:c*; *2*). Akce byla vyvolána statickým zajištěním domu, jehož jižní přístavba z roku 1935 (sál restaurace s příslušenstvím) byla postavena v prostoru severního svahu zasypaného příkopu malostranského opevnění a právě po jeho hraně se objekt se sálem začal sesouvat. Celkem bylo realizováno 10 sond hlubokých 0,9 až 2 m (*obr. 41*). Průměrná velikost obdélných sond činila 1 × 1,5 m. Při jižní stěně velkého sálu restaurace byly položeny tři sondy: sonda S1 hluboká 1,7 m, sonda S6 hluboká 1,6 m a dodatečně vykopaná sonda S9 hluboká pouze 1 m. V předsálí, východně od sálu, byly realizovány tři sondy: S2 hluboká 2 m, S3 hluboká 1,6 m a S5 hluboká 1,1–1,4 m. Severně od sálu, v prostoru historického domu čp. 555, jehož podlaha je oproti sálu o 1,65 m výše, byla provedena sonda S7. Dodatečně byly přidány ještě sondy S8, S9 a S10, hluboké pouze 1 m. V nich byla ovšem zachycena pouze novověká partie nadloží (*Havrda 2017a*; *2017d*).[31]

Sonda S2 (hradba)

Sonda S2 byla situována u severního konce předsálí přístavby domu (*obr. 41*). Svrchní partie nadloží do hloubky 50 cm byla narušena výkopy pro recentní inženýrské sítě. Diagonálně procházel plochou sondy a starší situace narušil výkop pro odvodnění novověkých sklepů, který byl situován ve směru severozá-

30 V literatuře označována též pojmem Všebaráčnická rychta (*Vlček a kol. 1999*, 605).

31 Při výzkumu v roce 2016 nebyly v čp. 555 nalezeny zděné konstrukce prokazatelně ztotožnitelné s vrcholně středověkou fortifikací Malé Strany. Jak bylo zjištěno na jiných místech, opevnění královského města založeného Přemyslem Otakarem II. se skládalo ze zděné hradby doplněné věžemi, parkánu, parkánové zdi a vyzděného příkopu (naposledy *Čiháková – Müller 2021*). Zbytky této vrcholně středověké hradby byly patrně odstraněny při pozdějších stavebních aktivitách. Při výzkumu nebyly evidovány žádné výraznější doklady vrcholně středověkých sídlištních aktivit.

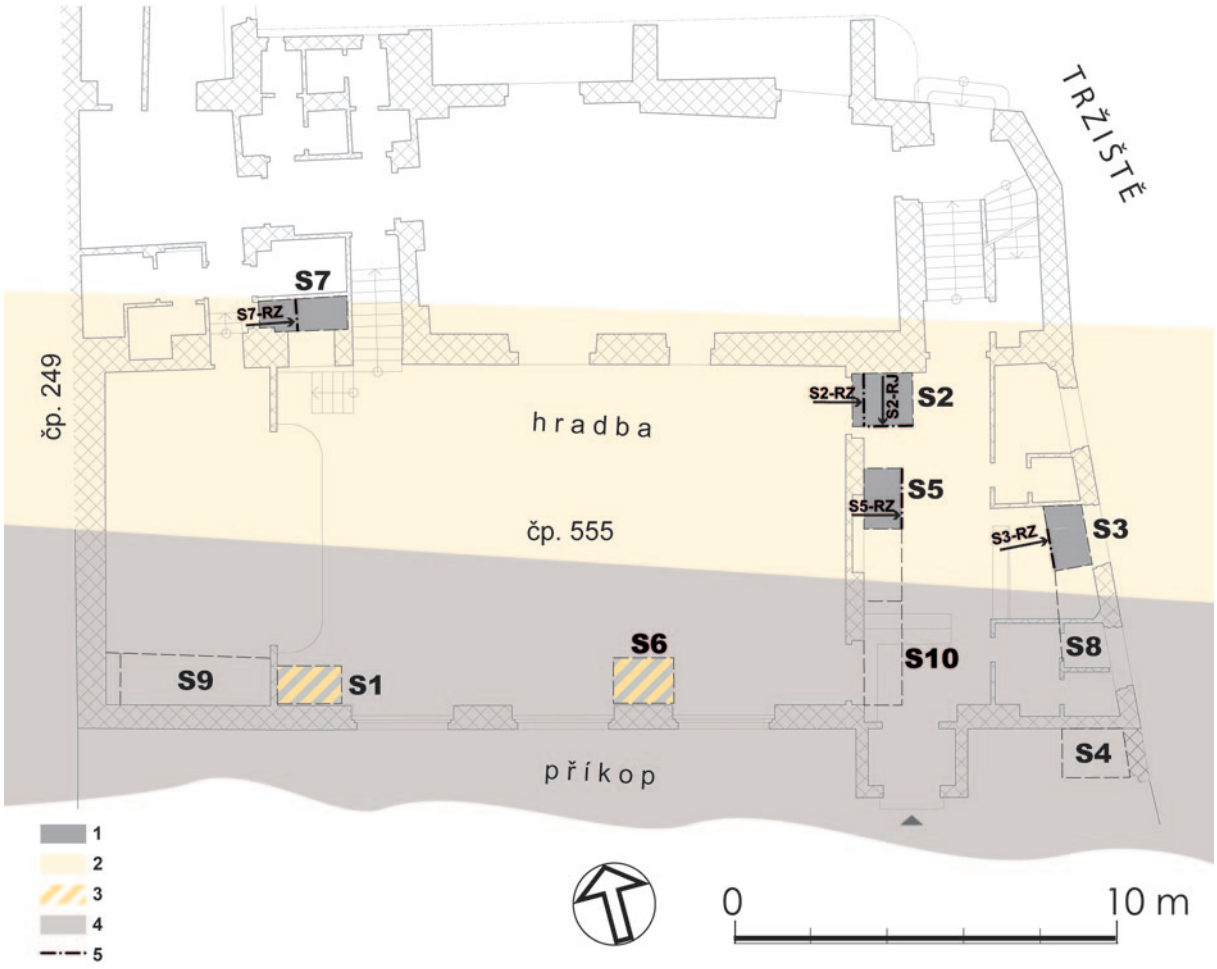

Obr. 41. Praha – Malá Strana, Tržiště čp. 555 (Baráčnická rychta). Situace archeologických sond realizovaných při zjišťovacím (r. 2016) a záchranném výzkumu (r. 2017). Vysvětlivky: 1 – archeologické sondy, ve kterých bylo doloženo těleso dřevohliněné hradby nebo její destrukce; 2 – předpokládaná lokalizace dřevohliněné hradby; 3 – doložená destrukce hradby; 4 – příkop (rekonstruovaný průběh); 5 – profily použité při sestavování celkového řezu hradbou (viz *obr. 42*). Pozn. Archeologické sondy S4, S8, S9 a S10 byly mělké a zastihly pouze novověké partie nadloží (*Havrda 2017d*).

pad–jihovýchod. Pouze v jihozápadní části sondy a částečně u její východní stěny, se dochovalo mohutné souvrství tvořené přemístěnými svahovými hlínami, s ojedinělou příměsí uhlíků a velmi vzácně s opukovými kameny o velikosti až 15 × 15 × 5 cm (*obr. 42*; *43:*vr. 203, 205, 211, 212). V souvrství byly nalezeny čtyři zlomky raně středověké keramiky. Při rozebírání vrstev bylo postupně odkryto celkem devět úrovní dřev, z toho pět úrovní horizontálně uložených dřev orientovaných ve směru sever–jih (*obr. 44:B–F*) a čtyři úrovně dřev orientovaných ve směru východ–západ (*obr. 44:D–G*). Dřeva jsou pozůstatkem konstrukce vysypané hlínou. Tato konstrukce se skládala z podélných, 10–15 cm širokých dřev kladených vedle sebe, mezery mezi nimi činily cca 5–20 cm. Z dřev se dochovaly pouze pruhy rozložené organické hmoty silné 1–2 mm. Svislé dřevěné prvky či negativy po nich zachyceny nebyly. Pod souvrstvím přemístěných svahových hlín se nalézala méně ulehlá hlinitá rezavě hnědá vrstva s většími uhlíky a keramikou (*obr. 42*; *43:*vr. 206). Pravděpodobně se jedná o druhotně přemístěný materiál tvořící spodní partii tělesa hradby. V prezentovaném výběru keramiky z tělesa hradby – ze sondy S2 a též ze sondy S7 – je zastoupena (středohradištní) keramika s jednoduchými i profilovanými okraji a hřebenovou výzdobou (vpichy i vlnice) (*obr. 45:I*). Niveleta podloží (zvrstvených svahových sedimentů tvořených jílovitou hlínou, střídající se s polohami břidlicové drtě) byla ověřena pedologickým vrtákem na kótě 207,54 m. Není ovšem jisté, zda se jedná o původní, tj. nesnížený povrch podloží. Pravděpodobnější je, že zde ještě před stavbou raně středověké hradby došlo k mírným terénním úpravám a povrch původního svahu byl o něco výše.

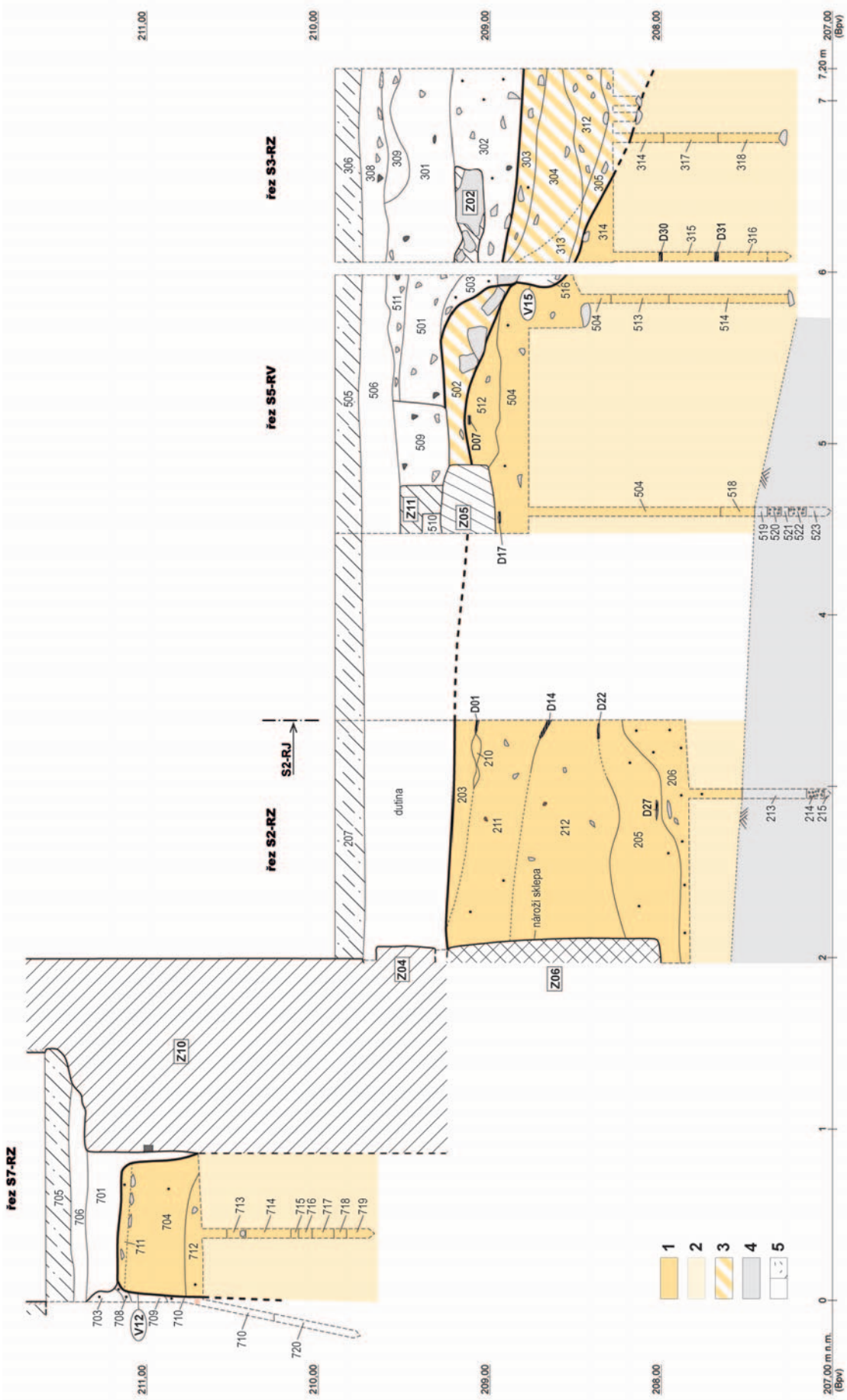

Obr. 42. Praha – Malá Strana, Tržiště čp. 555 (Baráčnická rychta). Řez tělesem dřevohliněné hradby objevené pod podlahou domu sestavený z jednotlivých dílčích profilů (řezy S7–RZ+S2–RZ+S5–RV+S3–RZ). Situován byl kolmo na průběh hradby. Vysvětlivky: 1 – doložené těleso hradby; 2 – předpokládaný průběh tělesa hradby; 3 – doložená destrukce hradby; 4 – geologické podloží (svahové hlíny); 5 – novověké a recentní vrstvy a zásypy (*Havrda 2017d*).

Sonda S3 (hradba)

Sonda S3 byla situována jižně od sond S2 a S5 (*obr. 41*). Pod novověkou navážkou (*obr. 42:*vr. 302) s nálezy keramiky 16.–17. století byla odkryta poloha druhotně přemístěné svahové hlíny s příměsí menších opuk a uhlíků (*obr. 42:*vr. 303, 304, 312, 313 a 305). Ve vrstvě 305 bylo nalezeno šest zlomků raně středověké keramiky, v souboru se objevily zlomky zdobené hřebenovou vlnicí (*obr. 45:II*), jeden kus železářské strusky a úlomek železné rudy. Odkrytou situaci lze interpretovat jako destrukci severněji se nalézajícího dřevohlíněného tělesa hradby. Tomu nasvědčuje prostorové umístění, absence dřev i kamenných konstrukcí a znatelný sklon vrstev k jihu. Zmíněné souvrství leželo na vrstvě 314 (ztotožnitelné s vr. 504 v sousední sondě S5), kde tato vrstva náležela k tělesu dřevohlíněné hradby. V jejím rámci byl dokumentován i dřevěný rošt, respektive jeho relikt (*obr. 42*). V sondě S3 se dřevo objevilo pouze v pedologickém vrtáku: dřevo D30 a dřevo D31. Na jižním konci sondy, na povrchu vrstvy 314, jež náležela k tělesu hradby, byla vrtákem zachycena poloha opuk (niveleta 208,15 m). Jejich interpretace je obtížná, snad náležely ke konstrukci čelní zdi hradby či k její destrukci.

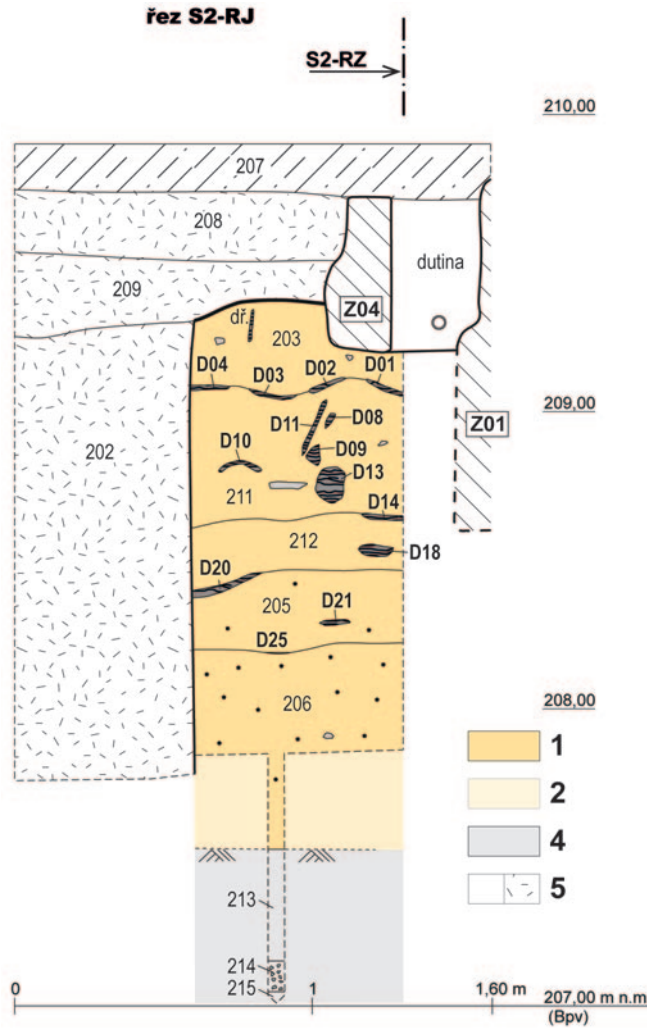

Obr. 43. Praha – Malá Strana, Tržiště čp. 555 (Baráčnická rychta). Řez tělesem dřevohlíněné hradby objevené pod podlahou domu (sonda S2, řez jižní, S2–RJ). Řez byl orientován souhlasně s jejím průběhem. Vysvětlivky: viz *obr. 42* (*Havrda 2017d*).

Sonda S5 (hradba)

Sonda byla položena v severní části předsálí přístavby domu (*obr. 41*) tak, aby byly získány další informace o dřevohlíněné hradbě zjištěné v sondách S2 a S3. Pod betonovou podlahou byla odkryta zeď verandy z 19. století a novověké navážky s příměsí úlomků cihel a zlomků keramiky 16.–17. století, které lze bezpochyby interpretovat jako vyrovnávky původně svažitého terénu. Vrstva 501 překryla pod ní ležící vrstvu 503 tvořenou přemístěnou svahovou hlínou vzácně s uhlíky a opukou. Ta převrstvila výplň malého nevýrazného objektu (obj. V15) vyplněného vrstvou 516, v němž byla nalezena hrudka vápenné malty. Malta datuje objekt V15 patrně až do vrcholného středověku. Pod ní byla dokumentována vrstva č. 502 tvořená přemístěnou svahovou hlínou a několika většími opukovými kameny (*obr. 42*; *44:A*). Nalezen v ní byl zlomek mladohradištní keramiky. Hypoteticky lze vrstvu 502 interpretovat jako destrukci či narušený povrch dřevohlíněného tělesa raně středověké hradby. Nejstarší komponentu v sondě S5 tvořily dvě vrstvy přemístěné svahové hlíny (*obr. 42:*vr. 512 a 504). Na povrchu mladší z nich leželo několik opukových kamenů. Některé byly uloženy shodně se sklonem báze vrstvy svažující se k jihu. Kameny měly velikost až 28 × 20 × 10 cm (*obr. 42*; *44*). Při bázi starší vrstvy (vr. 504) se v prohloubeném jižním konci sondy nacházela další poloha vodorovně usazených opuk. V sondě S5 byly odkryty dvě úrovně dřev, interpretované jako relikty dřevěných roštů. První při povrchu vrstvy 512 na niveletě 209,16 až 209,13 m (dřevo č. D05, D06 a D07) (*obr. 44:B*). Pod dřevem D05 se nalézala poloha bílé vápenné hmoty o velikosti 20 × 10 × 0,3 cm. Druhá úroveň dřev (D16 a D17) pak ležela na niveletě 208,93 m (*obr. 44:C*). Kumulace lomové opuky o velikosti až 20 × 12 × 8 cm odkryté ve výšce 208,42–208,61 m, v prohloubení sondy na jejím jižním okraji, by mohla být součástí zadní partie čelní kamenné zdi dřevohlíněné hradby (*obr. 42*; *44:E*).

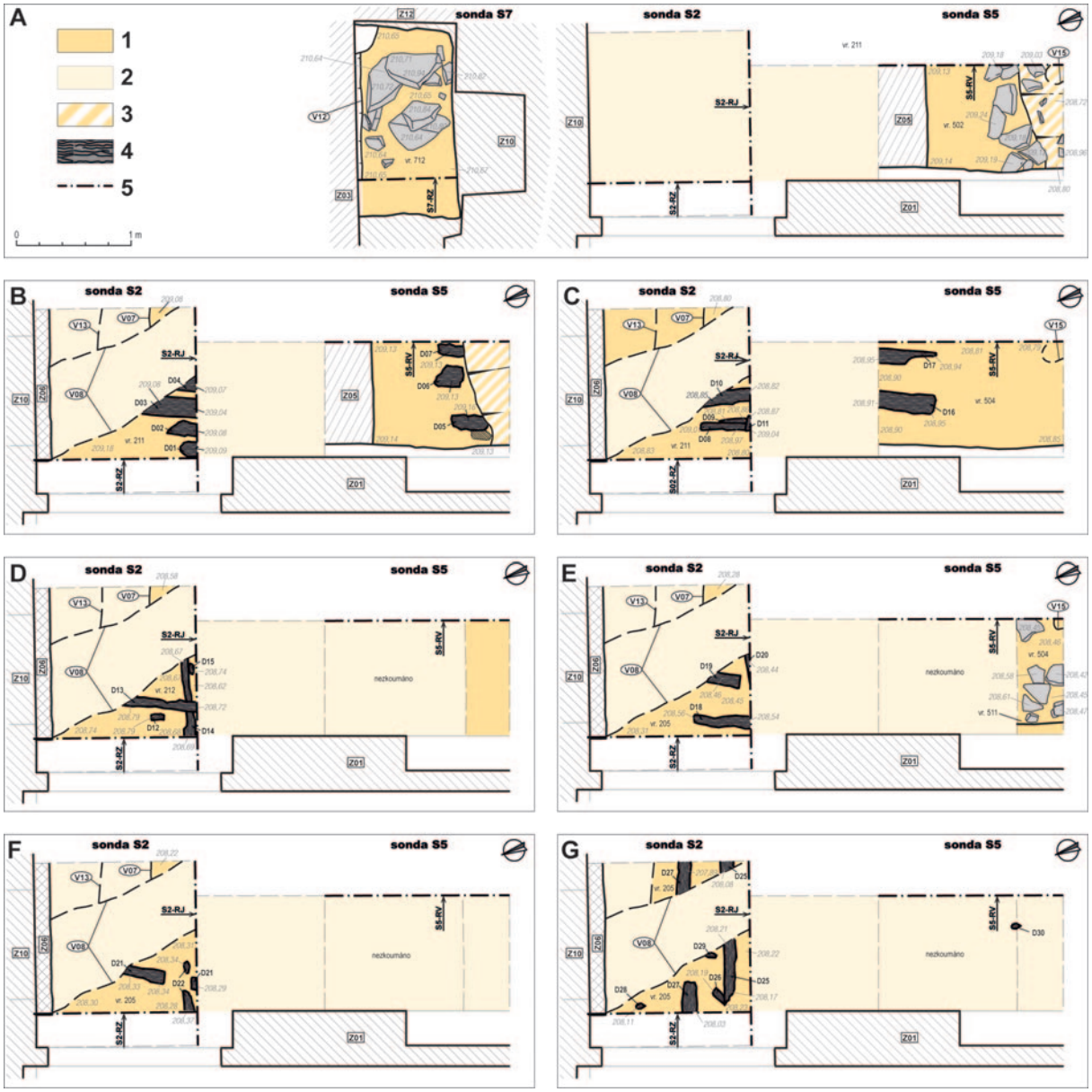

Obr. 44. Praha – Malá Strana, Tržiště čp. 555 (Baráčnická rychta). Půdorysy pořízené v sondách S2, S5 a S7. **Plán A:** povrch tělesa hradby; plány **B až G:** jednotlivé postupně dokumentované úrovně dřevěných roštů. Těleso hradby bylo v sondě S2 narušeno subrecentními výkopy. Vysvětlivky viz *obr. 42*.

Sonda S7 (hradba)

Sonda byla umístěna dodatečně, a to v nepodsklepené části přízemí historické budovy čp. 555, v malé, pouze 0,9 m široké místnosti, vedle schodiště směřujícího z přístavby se sálem k výčepu restaurace (*obr. 41*). Tato sonda měla ověřit možnou existenci staršího neznámého sklepa. Ukázalo se, že 0,4 m pod podlahou přízemí se nalézají polohy ve středověku přemístěné svahové hlíny s vzácnou příměsí uhlíků, raně středověké keramiky a úlomků opuky (*obr. 44*; *42:*vr. 704, 711, 712). Ve svrchní partii těchto vrstev bylo nalezeno velké množství opukových kamenů o velikosti až 50 × 30 × 10 cm. Kameny nevykazovaly žádné pravidelné uspořádání, pouze tři z nich byly ukloněny šikmo k JVV. Terénní situaci lze interpretovat jako pozůstatek tělesa raně středověké hradby. Žádné dřevěné prvky zde nalezeny nebyly, rozebrána však byla pouze nejsvrchnější část tělesa (cca 0,5 m). Pedologickým vrtákem bylo ověřeno, že těleso hradby pokračuje minimálně na niveletu 210,6 m. V tělese hradby bylo objeveno pouze několik zlomků raně středověké keramiky, jako výzdoba se uplatnily hřebenové vpichy (*obr. 45:1*).

Obr. 45. Praha – Malá Strana, Tržiště čp. 555. **I.** keramika získaná při rozebírání tělesa hradby (ze sondy S7 z vrstvy 704 pocházejí zlomky 28-1 až 28-5; ze sondy S2 z vrstvy 205 získány zlomky 05-1 a 05-2 a z vrstvy 206 zlomek 08--2); **II.** keramika z destrukce hradby (ze sondy S3 z vr. 305 pocházejí zlomky 23-1 a 23-2; z vr. 304 zlomky 24-1 a 24-2); **III.** keramika z objektu V12 s železářským odpadem mladší než hradba (všechny zlomky jsou ze sondy S7 z vr. 703).

Mladší než hradba byl objekt V12. Vyplněn byl 0,7 m mocným souvrstvím, které přiléhalo k hradbě od severu (*obr. 42*:vr. 703, 708, 709, 710). Toto souvrství/výplň objektu mohlo být dokumentováno pouze v šest centimetrů úzkém pásu dlouhém 1,4 m. Hlinité vrstvy obsahovaly větší množství uhlíků, železářské strusky, fragment dyzny a též úlomek železné rudy. Objekt V12 s železářským odpadem narušil zadní, severní část hradby buď již v době její funkce, nebo po jejím zániku. Obdobně datované archeometalurgické nálezy byly odkryty za týlní částí hradby na dvou místech i v čp. 249 (sektor B a D – objekt V04). Ve výplni objektu V12 se železářským odpadem, který je stratigraficky mladší než hliněné těleso hradby, respektive než jeho zadní stěna, byla nalezena keramika s kalichovitou profilací okraje zařaditelná do 10. – 1. poloviny 11. století (*obr. 45:III*). Těleso hradby bylo v sondě S7 dále narušeno jedním kruhovým objektem o průměru 0,6 m neznámého stáří. V jeho výplni se objevily i velké opuky. Snad se jedná o sloupovou jámu z neznámé dřevěné konstrukce[32] (*obr. 45:I*).

32 Dalším tématem řešeným při výzkumu byla možná existence městské hradby ze 13. století, neboť někteří badatelé dříve předpokládali, že v severní zdi sálu Baráčnické rychty by se měly nalézat zbytky kamenné hradby opevnění Malé Strany vybudované za vlády Přemysla Otakara II. při lokaci města. Absence vrcholně středověkých zděných

Sondy S1 a S6 (destrukce hradby)

V obou těchto sondách (*obr. 41*), situovaných při jižní obvodové zdi domu čp. 555, se podařilo pod novověkými navážkovými vrstvami s keramikou 16.–17. století a několika mladšími objekty zdokumentovat k jihu se sklánějící souvrství tvořené druhotně přemístěnými svahovými hlínami. Ve střední partii byl v sondě S1 zaznamenán větší vertikálně umístěný opukový kámen. Ten by mohl pocházet z destrukce čelní zdi raně středověké dřevohlíněné hradby. Při rozebírání zmíněných extrémně tuhých jílovitých a prachovitých vrstev nebyly nalezeny žádné vertikální ani horizontální dřevěné prvky. Interpretace nálezové situace je obtížná. Pravděpodobně zde byla zachycena destrukce jižní části tělesa raně středověké hradby. Pro malou hloubku sond nebylo možné ověřit povrch zde očekávaného severního svahu příkopu fortifikace či existenci bermy. Hradba raně středověké fortifikace byla nalezena v severněji umístěných sondách, ve vzdálenosti 3 m (sonda S3), 4 m (sonda S5) a 9 m (sonda S7) od sond S1 a S6. V nejstarší vrstvě v sondě S6 (vr. 611) bylo nalezeno několik zlomků raně středověké keramiky (*obr. 45:II*). Ze sondy S1 žádné nálezy získány nebyly.

Doložená šířka tělesa dřevohlíněné hradby s roštovou konstrukcí a náznakem čelní opukové zdi, jež byla v několika malých sondách objevena přímo pod podlahou domu čp. 555, činila 7 m, její původní šířka mohla být minimálně o jeden metr větší (*obr. 41*). Dochovaná výška tělesa hradby v její jižní a střední části činí 1,7 m (sondy S2 a S5), u týlní stěny patrně okolo 3 m (sonda S7) (*obr. 42*). Na základě malého souboru středohradištních a mladohradištních keramických zlomků lze hradbu v čp. 555 předběžně datovat do 1. poloviny 10. století, její zánik pak do 2. poloviny 10. – 11. století. V tělese hradby nebyly nalezeny kalichovité okraje, ty byly zastoupeny až v objektu s archeometalurgickými nálezy, který narušil týlní část hradby (*obr. 45*).

3.4. Tržiště čp. 261, Dům „U Zlatého lva" (hradba s čelní zdí)

Záchranný výzkum byl proveden v roce 2014 v rámci úprav domu spojených se stavbou nového kanalizačního řadu a technického zázemí (*obr. 1*; *2*). Archeologické výkopy se soustředily výhradně na plochy v zastavěné části objektu, v úrovni nových suterénů jižní části domu, obráceného svým průčelím do ulice Tržiště (*obr. 46*) (*Podliska 2015*).

Z východního sousedství čp. 261 jsou známé doklady raně středověké fortifikace v objektech čp. 263 a 266, kde byly dokumentovány partie příkopů raně středověkého opevnění (*Čiháková 2001*, 55–57, 110–122). Význam této části malostranského podhradí potvrzují i nálezy ze západního sousedství domu čp. 261, kde na parcele čp. 260 došlo k odhalení několika úrovní dřevěných komunikací z 9.–11. století (*Cymbalak – Podliska 2009a*).

Raně středověkou nálezovou situaci bylo možné dokumentovat na velmi omezené ploše přibližně 1,2 × 0,7 m a na řezu dlouhém 2,2 m (*obr. 47*). Stratigraficky nejstarší komponentu reprezentovalo mohutné kamenitohlinité těleso náležející raně středověké hradbě malostranského podhradí. Hlinitou složku tvořila druhotně přemístěná svahová hlína, materiál geologického podloží lokality. Kameny byly zastoupeny výhradně opukou o rozměrech 20–35 × 20–25 × 5–15 cm a koncentrovaly se hlavně v jižní části nálezové situace. Tvořily lineární zděnou konstrukci orientovanou přibližně ve směru západ–východ, sledovatelnou v délce pouze 1,5 m. Směrem na sever opuková konstrukce líc neměla a přecházela v hlinité těleso hradby. Z odkrytého krátkého úseku jižního líce bylo možné sledovat tři nejspodnější řádky vyzděné z nepravidelných lomových opuk vysokých 16, 15 a 9 cm (*obr. 47*), na východnějším z dokumentovaných řezů pak dalších sedm řádků opukového líce (*obr. 48*; *49*). Opukové kameny byly vyskládány na snížené souvrství svahových sedimentů (196,50 m). Vyšší partie líce se nedochovala, byla odstraněna mladšími aktivitami. Teoreticky očekávané pozůstatky dřevěné roštové konstrukce nebyly v dokumentované části hradebního tělesa zachyceny. Dochované těleso hradby zde dosahovalo výšky takřka 2,6 m (maximální

konstrukcí ve zmíněných místech nabízí dvojí vysvětlení. Buď se hradba při severní stěně sálu restaurace původně nalézala, ale byla odstraněna při novověkých stavebních aktivitách, které proběhly na parcele domu v 16.–19. století (že po ní nezůstala ani nepatrná torza základů, lze vysvětlit tím, že hradební zeď široká cca 2 m neměla žádný pevnější základ a zdivo nebylo hluboko založeno pod tehdejší pochozí terén; špatně založená zeď překážela stavbě domu s hlubokými sklepy a v pozdním středověku byla beze zbytku odstraněna), nebo se městská hradba nalézala o něco málo severněji či jižněji (*Havrda 2017a*).

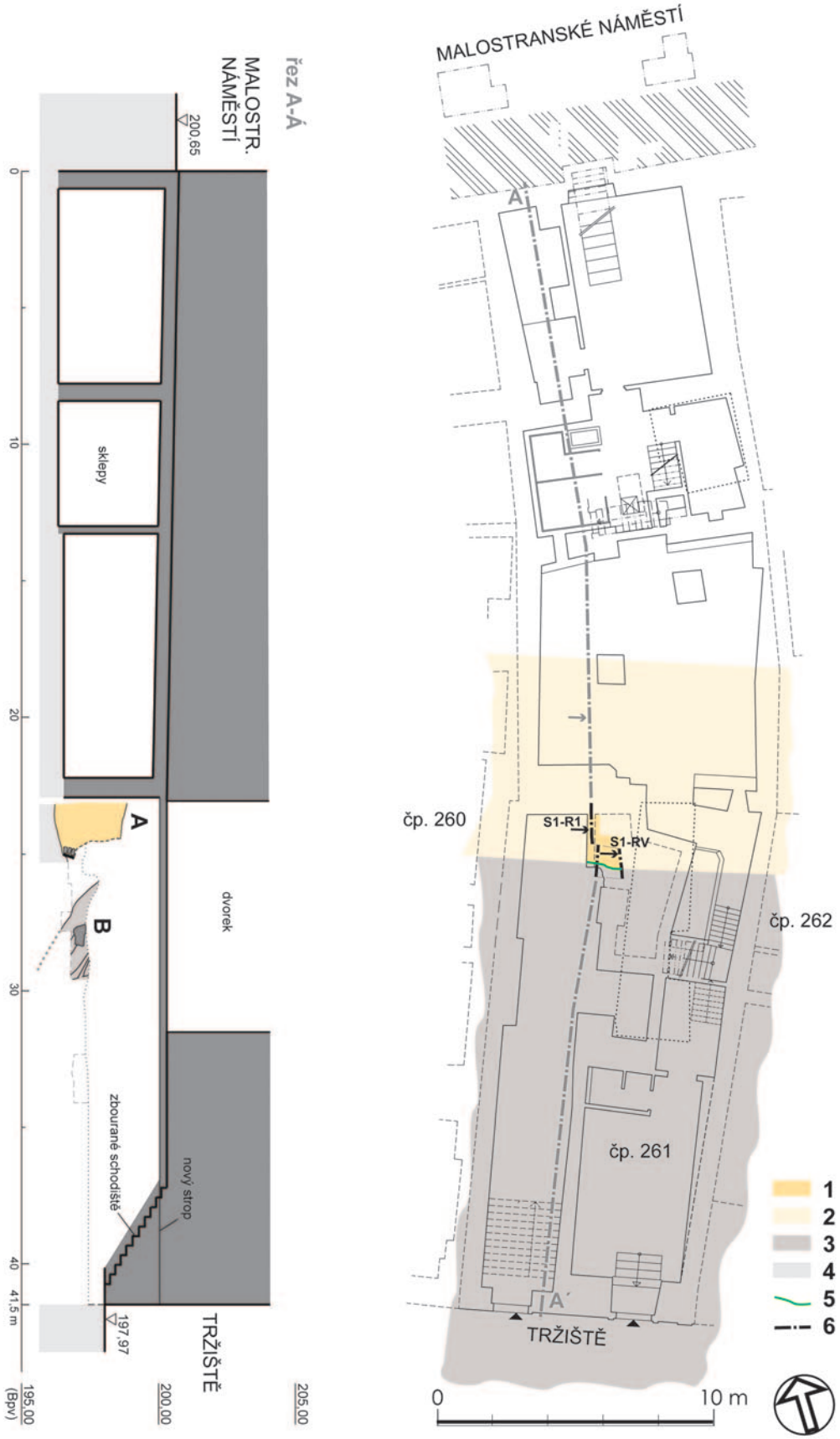

Obr. 46. Praha – Malá Strana, Tržiště čp. 261. Situace reliktu příkopu (B) a hradby (A) objevené v sondě S1 při záchranném výzkumu v roce 2009. Vysvětlivky: 1 – doložené těleso hradby (archeologická sonda S1); 2 – předpokládaná lokalizace hradby; 3 – příkop (rekonstruovaný průběh); 4 – podloží; 5 – líc čelní kamenné zdi hradby; 6 – dokumentované řezy hradbou.

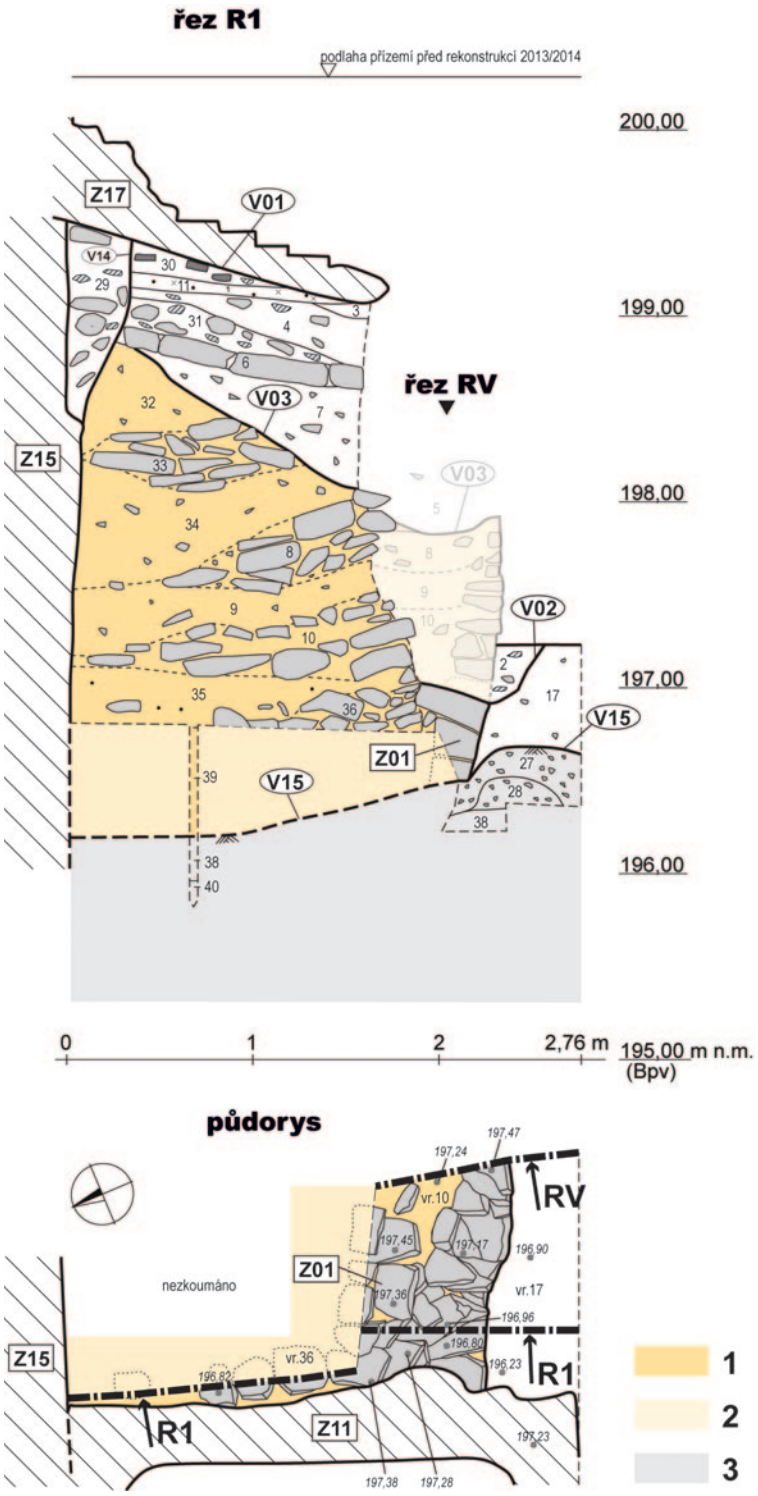

Obr. 47. Praha – Malá Strana, Tržiště čp. 261. Řez tělesem hradby (nahoře). Složený řez (R1+RV) je situován kolmo na průběh hradby. Půdorys (dole) s dokumentovaným čelem hradby. Vysvětlivky: 1 – doložené těleso hradby s čelní kamennou zdí; 2 – hradba (předpokládaný průběh raně středověké hradby); 3 – geologické podloží (svahové sedimenty). Lokalizace řezu a situace hradby na *obr. 46*.

výška povrchu 198,86 m) s tím, že nejspodnější partie tohoto tělesa byla ověřena pedologickým vrtákem (interval 196,80–196,2 m).

Jižně od líce, který se po rozpadu hradby vychýlil k jihu, se před popisovanou konstrukcí nalézaly pod úhlem ca 30° výrazně ukloněné kamenitohlinité vrstvy, tvořené převážně břidlicovou sutí, které vyplňovaly rozměrný výkop směřující k Tržišti (*obr. 46*:řez A–A'). Rozsah objektu a jeho výplň nemohly být s ohledem na záměry stavby výzkumem zkoumány. Interpretace nálezové situace jako výplně příkopu opevnění v zásadě odpovídá dosavadním rekonstrukcím jeho průběhu a ověřené úrovni geologického podloží v místech tělesa hradby (*Čiháková 2009a*, 13, obr. 20; *2019*, 89, obr. 1).[33]

Absence artefaktů ztěžuje přesnější časové určení nálezu, který představuje doklad nejstarší aktivity. Rovněž je obtížné určit, kdy raně středověké opevnění přestalo sloužit svému účelu. Nahrazeno bylo po polovině 13. století stavbou opevnění vrcholně středověkého královského města dnešní Malé Strany, které v těchto místech kopírovalo svého staršího předchůdce. Svrchní část tělesa raně středověké hradby byla z větší části narušena již ve vrcholném středověku a následně v době pozdější při stavbě zdejšího domu, obráceného svým průčelím do Malostranského náměstí (suterény, úprava povrchu dvora, inženýrské sítě) (*obr. 46*). Datování nálezu hradby tak zůstává pouze relativní, rámcově spadající do průběhu mladohradištního období (*Podliska 2015*).

33 Otázkou bez odpovědi zůstává rozlišení raně středověkého příkopu a příkopu městského opevnění Malé Strany z 2. poloviny 13. století, které v těchto místech probíhaly přibližně ve stejné trase.

Obr. 48. Praha – Malá Strana, Tržiště čp. 261. Pohled na řez kamennou čelní zdí hradby s lícem ukloněným k jihu. Foto od západu.

Obr. 49. Praha – Malá Strana, Tržiště čp. 261. Pohled na relikt raně středověké hradby, vpravo opukový líc. Foto od jihozápadu.

3.5. Letenská ppč. 1031/1 a ppč. 149 u čp. 34 (hradba?)

Při opravě kanalizace v listopadu 2005 byla na východním dvoře domu čp. 34 (Oettingenský palác), naproti závěru kostela sv. Tomáše, vykopána šachta hluboká 5,5 m (povrch chodníku 191,75 m) (*obr. 1:p*). Z ní byla směrem k severu vyražena štola (*obr. 50*). Archeologické práce v báňsky budovaném díle byly komplikované, přesto se podařilo zdokumentovat souvislý, 12 m dlouhý podélný řez R03 (*obr. 51*) a 5 řezů na něj kolmých (*obr. 52*) (*Havrda 2007*, 317; *2008a*, 654). Na obou koncích severojižně orientovaného profilu bylo zaznamenáno podloží, svahové hlíny. Na nich se na severním konci řezu R03, 4 m pod vozovkou ulice (*obr. 51*), dochoval dobře vyvinutý půdní typ s povrchem ve výšce 187,6 m, jež ukazuje na úroveň povrchu terénu před intenzivním středověkým osídlením této části Malé Strany. Na půdním typu se nacházela 10 cm mocná hlinitá poloha s několika zlomky raně středověké keramiky (*obr. 51:*vr. 106).[34] K nejstarším nálezům patřila na mírně sníženém podloží vybudovaná kamenná konstrukce tvořená opukovými a též břidlicovými kameny.[35] Mezi kameny se jako pojivo uplatnila hlína. Podle několika drobných keramických zlomků v ní nalezených je možné konstrukci předběžně datovat do raného středověku.

34 Při výzkumu v ražené štole (výzkum NPÚ ÚOP v Praze č. 2005/31) byly pod vozovkou Letenské ulice objeveny i situace mladší. K nejzajímavějším patří dvě úrovně křemencových pozdně středověkých či raně novověkých dlažeb, a to v hloubce 2,5 m a 3,4 m. Starší z dlažeb přiléhala ke zdivu konstrukce, jež se nalézala přibližně uprostřed dnešní ulice (*obr. 51:*vr. 93 a Z03). Její nález umožnil určit původní šířku komunikace, jež činila 5,8 m. Po zbourání konstrukce Z01 se její šířka zvětšila min. na 10 m. Pod starší dlažbou se nalézal zásyp překrývající splachové sedimenty. Hypoteticky lze uvažovat, že zděné konstrukce Z01 a Z03 a starší zeď s hliněným pojivem Z02 (*obr. 50*; *51*) souvisí buď s obytnými stavbami, nebo s prostorem brány či branky, kterou procházela komunikace směřující z Malostranského náměstí směrem k bývalé osadě Rybáře (Na písku), dnes prostor Klárova. Ze souvrství mezi zdmi Z01 a Z03 situovaného pod zmíněnou starší dlažbou byla vyzvednuta vrcholně středověká keramika.

35 Břidlice byly patrně vylamovány ze skalního výchozu ordovických hornin (letenských vrstev) z 500 m vzdáleného Klárova. V rámci této části katastru Malé Strany se jedná o nejbližší možný zdroj stavebního kamene. Opuky mohly být dováženy z míst o něco vzdálenějších, z oblasti Petřína či Strahova, ze vzdálenosti cca 1 km.

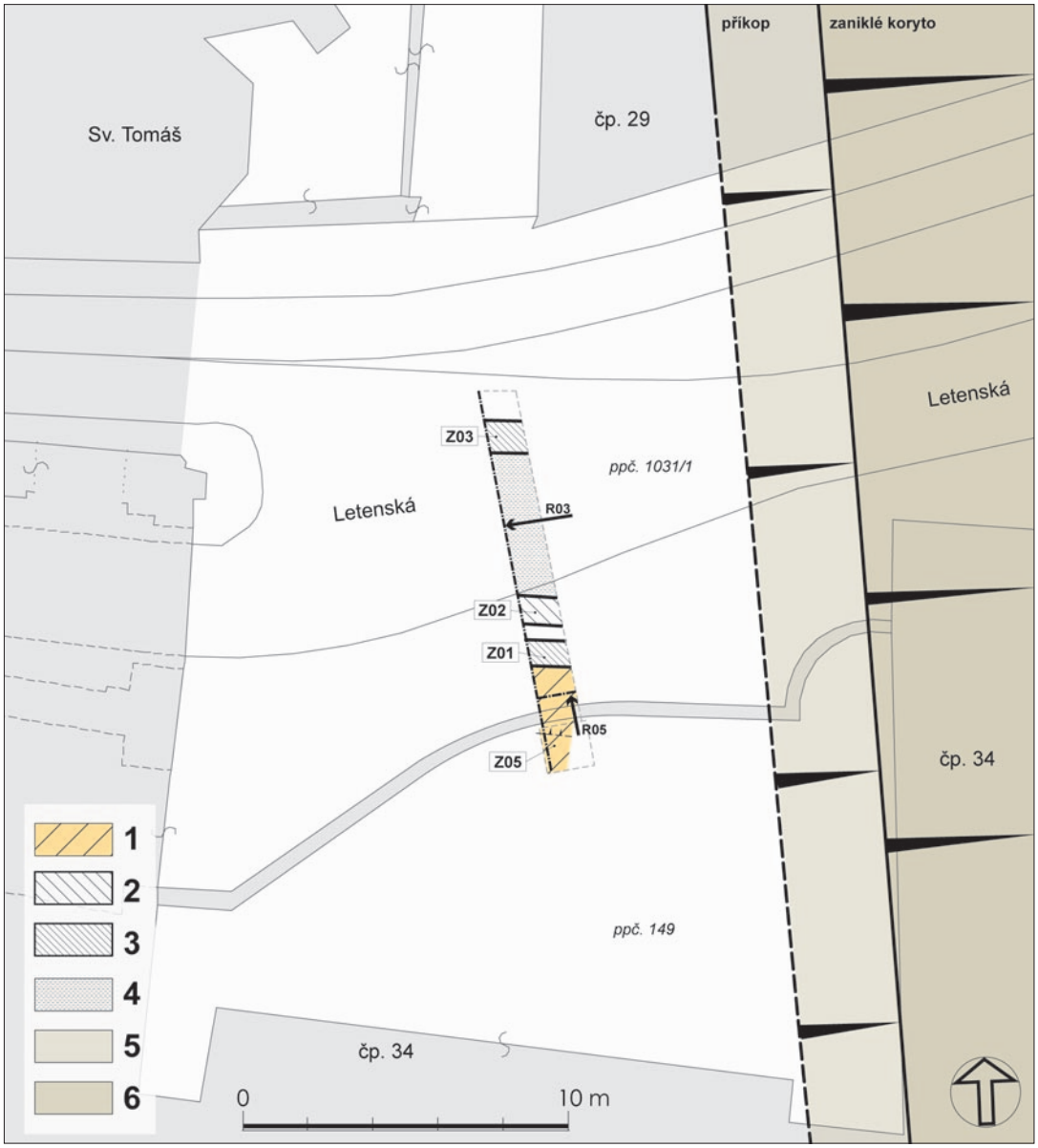

Obr. 50. Praha – Malá Strana, Letenská ppč. 1031/1 a ppč. 149. Archeologický výzkum realizovaný v roce 2005 (*Havrda 2007*, 317). Vysvětlivky: 1 – kamenitohlinité těleso (relikt raně středověké hradby?), na severu i na východě narušeno; 2 – opuková konstrukce (Z02), pojivo hlína; 3 – opuková zdiva, pojivo malta (Z01 a Z03); 4 – vodou uložené sedimenty s keramikou 13.–14. století; 5 – ve vrcholném středověku upravený západní svah zaniklého koryta Vltavy, při budování opevnění ve 13. stol. obezděn (čp. 29, *Čiháková 2012b*, 182); 6 – západní svah/břeh zaniklého koryta Vltavy (vyneseno podle *Šimek 1970*, mapa A, nutno upozornit, že horizontální přesnost geologické mapy je zde pro nedostatek dokumentačních bodů limitována, cca ± 5 až 10 m).

V místě největšího snížení se nacházelo až 5 řádků kamenů. Konstrukce Z05, dokumentovaná na dvou řezech (*obr. 51*; *52*), se dochovala pouze na malé ploše. Na východě a hlavně na severu byla odstraněna při mladších stavebních aktivitách (*obr. 50*), proto nebyl odhalen její líc a ani nebyly zaznamenány její rozměry, na řezu R3 byl dokumentován úsek dlouhý 3,2 m (*obr. 50*; *51*). Ve 13. století bylo v těchto místech vybudováno kamenné opevnění města.[36] Při stavbě hradby chránící město došlo k využití a úpravě západního svahu bývalého koryta řeky, jež se nacházelo při západním okraji vltavské levobřežní nivy. Oproti

36 Nejblíže byly pozůstatky gotického opevnění objeveny severněji, v areálu augustiniánského kláštera, kde byla dokumentována hradební zeď a před ní předstupující válcová bašta. Východně od gotické hradby se nalézal obezděný svah (*Čiháková 2012b*, 182).

Obr. 51. Praha – Malá Strana, Letenská ppč. 1031/1 a 149. Řez pod vozovkou ulice (R03), šachta a z ní ražená štola. Vysvětlivky: 1 – kamenitohlinitá konstrukce (Z05) tvořená opukou a ojediněle břidlicí, mezi kameny hlína, místy jíl (relikt raně středověké hradby?); 2 – raně středověká sídlištní vrstva 106; 3 – opuková konstrukce (Z02), pojivo hlína; 4 – opuková zdiva, pojivo malta (Z01 a Z03); 5 – souvrství, v kterém se střídají písčité a jílovité polohy (fluviální sedimenty) s keramikou 13.–14. století; 6 – souvrství s vrcholně středověkou keramikou 14. století; 7 – navážky a křemencové dlažby (pozdní středověk až raný novověk); 8 – geologické podloží, půdní typ; 9 – geologické podloží, okrové jílovitoprachovité svahové hlíny.

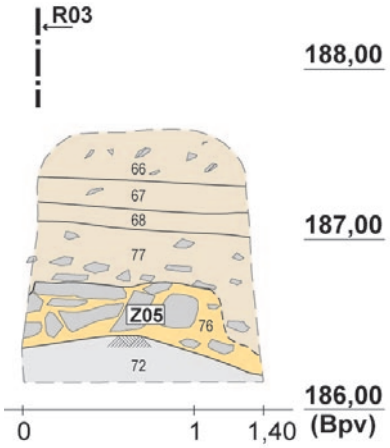

Obr. 52. Praha – Malá Strana, Letenská ppč. 149 (východní dvůr čp. 34). Řez R05 dokumentovaný při ražbě štoly. Popis stratigrafických jednotek: 72 – okrová jílovitoprachovitá hlína (podloží – svahový sediment); Z05 – konstrukce tvořené opukovými kameny o průměrné velikosti 30 až 20 × 15 až 20 × 3 až 8 cm, ojediněle břidlice (55 × 15 až 25 × 10 cm), vzácně železitý pískovec, kameny (75 %) uloženy v tmavě šedé, kypré až měkké hlíně (25 %), místy okrový jíl až hlína; 77 – heterogenní kamenitá hlína; 68 – žlutohnědá jílovitoprachovitá hlína (přemístěné podloží – svahový sediment); 67 – hnědošedý zahliněný jíl, kousky malty, úlomek cihly; 66 – žlutošedý jíl, četné úlomky opuky a malty. Vysvětlivky: viz též *obr. 51*.

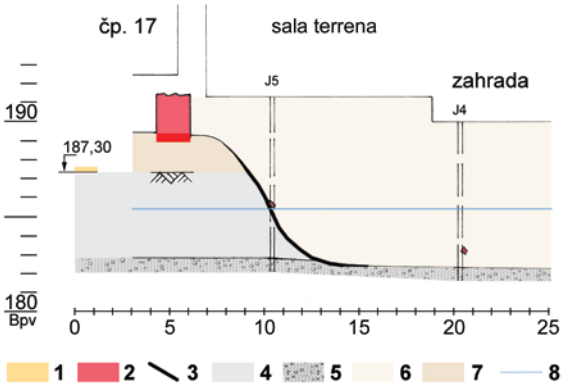

Obr. 53. Praha – Malá Strana, Letenská ulice / Valdštejnské náměstí čp. 17. Rekonstrukční západovýchodně orientovaný řez s vyznačením reliktu raně středověké hradby (žlutě) a západního svahu zaniklého koryta řeky, jež bylo využito v systému opevnění východní části Malé Strany. Pás západně od terénního zlomu (svahu) byl místem výstavby hradeb. Rekonstrukční řez je situován 100 m severně od Letenské ulice (tj. severně od řezů R03 – *obr. 51* a R05 – *obr. 52*). Vysvětlivky: 1 – raně středověká dřevohliněná hradba (nález u Feldovského domu, jež tvoří jižní část areálu Valdštejnského paláce, a nález konstrukce Z05 pod Letenskou ulicí je v obdobné stratigrafické pozici i v obdobné vzdálenosti od zaniklého koryta); 2 – kamenná hradba (z 13. století); 3 – svah (ve středověku místy upravený) klesající do bývalého říčního koryta na západním okraji říční nivy; 4 – podloží, převážně deluviální (svahové) a deluviofluviální hlinité sedimenty; 5 – fluviální písčité štěrky; 6 – vrcholně středověké až raně novověké výplně zaniklého koryta řeky; 7 – zvýšení terénu v průběhu raného středověku, 8 – hladina spodní vody.
Protože terénní situace pod niveletou cca 186,3 m jsou pro spodní vodu nepřístupné, jsou parametry zaniklého koryta známy hlavně díky geologickým vrtům. Podle *Čiháková 2009a*, 9, obr. 13 – upraveno.

starší době však průběh raně gotického svahu prodělal změny – byl posunut mírně k západu a byl obezděn (výzkum v Letenské ulici čp. 29, *Čiháková 2019*, 80). Raně středověkou podobu svahu neznáme. Úpatí tohoto liniového geomorfologického útvaru, jenž byl součástí malostranské fortifikace v raném i vrcholném středověku, dnes není přístupné, neboť se nachází několik metrů pod hladinou spodní vody. Rekonstruováno bylo na základě geologických vrtů (*Čiháková 2009a*, 9; *Šimek 1970*, geologický profil I–I') (*obr. 53*). Jednoznačné vyhodnocení nálezu označeného při výzkumu v roce 2005 jako zeď Z05 (*obr. 50–52*) je obtížné. Jednou z potenciálních interpretačních variant je, že se jedná o torzo konstrukce, která byla součástí raně středověkého dřevohliněného opevnění. Tomu nasvědčuje skutečnost, že nález byl učiněn 6–9 m západně od geology rekonstruovaného západního břehu zaniklého holocenního koryta (*Šimek 1970*, mapa geologických poměrů A), které bylo bezpochyby využito při stavbě malostranského opevnění, a to jak ve vrcholném, tak i v raném středověku (*obr. 50*; *53*). Mocnost výplně tohoto koryta činí cca 6 m (*Šimek 1970*, geologický profil I–I'). V raném středověku nebylo ještě zcela zaplněno.[37] Právě v místech nálezu konstrukce Z05 je nutné očekávat při bázi nadloží pozůstatky dřevohliněné hradby s čelní kamennou zdí, jež tvořila východní úsek opevnění pražské levobřežní aglomerace. Lze předpokládat, že se před hradbou nalézala několik metrů široká berma a východně od ní okraj zmíněného zaniklého koryta (*obr. 54*).

37 Zaniklé koryto Vltavy bylo v průběhu vrcholného a pozdního středověku zaplňováno fluviálními sedimenty – tmavými jílovotopísčitými bahnitými vrstvami s antropogenními příměsemi. Tento přirozený proces byl ukončen na přelomu pozdního středověku a raného novověku. Od 16. století zde docházelo hlavně k umělému zvýšení terénu navážkami, jež bylo ukončeno až na počátku 17. století (*Havrda 2009*).

4. DISKUSE A ZÁVĚR

V raném středověku chránilo podhradí Pražského hradu opevnění, jehož podoba je srovnatelná s fortifikacemi jiných opevněných lokalit této doby. Nové poznatky z let 2002–2016 získané autory příspěvku při záchranných archeologických výzkumech na katastru Malé Strany (*obr. 1:a,c,d,g*) upřesnily nejen způsob budování, respektive typ konstrukce, ale i datování jednoho z jeho úseků.

Na dnešní Malé Straně se s přestavbami hradeb zvětšoval chráněný prostor (*obr. 54*). Postupně vznikaly nové linie opevnění. Z těch nejstarších známe bezpečněji pouze příkopy (*Čiháková 2018*). Dosud nejstarší známý v ploše zkoumaný úsek raně středověké hradby byl nalezen severně od Mostecké ulice v čp. 42. Pod Mosteckou ulicí se v 10. století nacházelo dřevem zpevněné prostranství, využívané jako seřadiště obchodních karavan připravujících se k přechodu přes řeku po dřevěném mostě. Ten se patrně nalézal severně od později postaveného Juditina mostu a směřoval k vyústění dnešní Platnéřské ulice na Starém Městě. Po zániku této nejstarší známé hradby (objevené v čp. 42) byla, patrně někdy v průběhu 10. století, vybudována hradba nová, též s roštovou konstrukcí a čelní zdí z lomové opuky, a to 20 m jižně od jižní fronty Mostecké ulice (čp. 276, *obr. 1:o*). Ještě v 10. století vznikla nejmladší část malostranské raně středověké fortifikace. Ta byla objevena jižně od Maltézského náměstí (*obr. 1:k,l,m,n*; *54:B,C,D*).

Archeologickými výzkumy doložený úsek raně středověkého opevnění jihozápadní části malostranského podhradí reprezentuje nejběžnější typ opevnění velkých vícedílných středočeských hradů raného středověku (přehledně *Kos 2012*; *Varadzin 2010*; pro Moravu a Slezsko *Procházka 2009*; *Dresler 2011*). V posledních letech bylo v pražské oblasti zkoumáno opevnění na hradištích ve Vinoři, Klecanech, na Levém Hradci, v Královicích a též na Pražském hradě, respektive jeho západním předhradí (*Blažková et al. 2015*; *Boháčová 2001*; *2011*; *Frolíková-Kaliszová 2011*; *2019*; *Štefan – Hasil 2014*; *2019*; *Profantová a kol. 2021*; *Profantová – Němcová v tisku*; *Tomková 2009*; *Tomková et al. 2020*).

Datování vzniku zkoumaného úseku malostranského opevnění se může opřít o chronologicky více či méně citlivé soubory keramiky a též dendrodatum z Nerudovy čp. 249 získané z kůlu podpírající dřevěnou týlní stěnu hradby, která však mohla být postavena při dodatečné úpravě týlu dřevohlíněného tělesa.

Fortifikační linie v jihozápadní části podhradí probíhala ve směru západ–východ. Z hlediska geomorfologie je umístění opevnění v tomto prostoru netypické, neboť bylo založeno ve svahu. Hradba vedla přibližně ve spodní třetině jižní stráně hradčanského návrší. Příkop před hradbou byl vykopán až nad korytem dnes zaniklé vodoteče, tzv. Malostranského potoka (*obr. 40*). Ve východním úseku severní fronty ulice Tržiště probíhal zmíněný příkop v linii údolnice Strahovské brázdy, což znamená, že v těchto místech již byl příkop umístěn do linie zmíněné vodoteče. Při zakládání hradby byl ukloněný terén mírně upraven, vytvořena byla takřka rovná či jen mírně skloněná plocha. V místě čelní kamenné zdi byl v pásu širokém cca 2 m terén ještě snížen o 0,2 m.

Stavebním typem malostranské hradby byla dřevohlíněná konstrukce zpevněná roštovou výztuží s kamenným čelem a dřevěnou týlní stěnou. Místy byl zaznamenán i náznak komorové konstrukce, a to výhradně v zadní, týlní části hradby. Dochovaný vnější kamenný líc hradby byl objeven na čtyřech místech,[38] v jednom případě dokonce s rekonstruovatelnými deseti řádky zdiva (čp. 261). Šířka čelní kamenné zdi hradby dosahovala 1,5 až 2 m. Nejširší byla u paty hradby, směrem nahoru se její šířka zmenšuje. Vnější líc byl pečlivě vyskládán z opukových kamenů, směrem do tělesa hradby žádný líc zaznamenán nebyl, kameny přecházely do roštové konstrukce nepravidelně a postupně jich ubývalo.

Těleso hradby bylo vyztuženo dřevěnými rošty. Vedle sebe kladená dřeva, zastoupen byl dub a zcela výjimečně borovice, byla orientována kolmo k čelu tělesa hradby, pouze přibližně v každé druhé až třetí úrovni byla zaznamenána i dřeva položená vůči dřevům roštu kolmo. Ojediněle se podařilo prokázat, že horizontálně uložená dřeva byla provázána s konstrukcí čelní kamenné zdi. V jednom místě bylo v rámci 1,6 m vysokého tělesa hradby dokumentováno až 14 úrovní dřevěných roštů. Průměrná vzdálenost mezi úrovněmi byla 0,1–0,15 m. Prostor mezi dřevy byl vyplněn hlínou, místy se objevily nepravidelné kumulace opukových kamenů. Ty se nalézaly hlavně v horní partii dochovaného tělesa, převážně v jeho střední a hlavně zadní, týlní části. V zadní části tělesa hradby, u její týlní stěny, byla místo roštové konstrukce po-

38 Kamenný líc hradby byl odkryt při výzkumech na Tržišti čp. 259, čp. 261 a ppč. 61/2 a v nejjižnějším úseku opevnění v čp. 459 v Nebovidské ulici.

užita patrně konstrukce komorová. Z ní se však žádné výraznější dřevěné prvky nedochovaly, snad byly subtilnější a podlehly rozkladu, identifikovatelná byla pouze odlišitelná výplň jednotlivých „komor". Těleso hradby, včetně její čelní zdi, vzniklo v rámci jedné stavební etapy.

Týlní dřevěnou stěnu, respektive stěny hradby, tvořila štípaná prkna. Zajištěna byla svislými kůly. Zaznamenány byly dvě řady kůlů zabezpečujících horizontálně uložená dřeva. Obě řady kůlů byly zapuštěny do již postaveného tělesa. Vnější ze dvou dochovaných stěn lze považovat za pozdější opravu jeho týlní části. Právě z ní bylo v čp. 249 získáno dendrodatum 940+x, a to z dubového kůlu dochovaného v důsledku zuhelnatění. Malou část týlní stěny postihl v době její existence požár.

Šířka hradby činila 7 až 8,5 m, dochovaná výška se pohybovala od 1,5 m (čp. 249) až po 2,6 m (čp. 261), v severní části čp. 555 by dochovaná výška hradby činila dokonce 3 m[39] (*obr. 42*). Její původní výšku neznáme, lze předpokládat, že činila 4 až 6 m. Nelze se vyjádřit k podobě horní partie hradby (úprava koruny čelní opukové zdi, existence ochozu a jeho přístup na něj). Na základě vyhodnocení nálezové situace v Nerudově ul. čp. 249 lze předpokládat, že výška dřevěné týlní stěny byla nižší než výška čelní zdi, koruna hradby by tak patrně byla stupňovitě upravena. Popsaný konstrukční typ se svým vzhledem výrazněji neodlišuje od opevnění na většině zkoumaných středočeských raně středověkých hradů.

Minimální šířka příkopu, jehož severní stěna byla částečně odkryta v čp. 249, činila 16 m a hloubka minimálně 5 m. To by přibližně odpovídalo parametrům příkopu objeveného v Nebovidské ulici čp. 459, zde měl příkop šířku 12,8 až 15,5 a hloubku minimálně 6,3 m (*Havrda – Tryml 2013*, 54). V čp. 42 v Josefské ulici činila šířka 2,7 m hlubokého příkopu 9,7 m (*Čiháková 2009a*, 7, příkop 2 – „mladší"). V Karmelitské ulici v čp. 528 činila šířka příkopu, situovaného zde přímo pod svahem Petřína, 8 m a min. hloubka 3 m (*Havrda – Tryml, 2013*, 312)[40] (*obr. 40*).

Z hlediska typu konstrukce hradby i jejích rozměrů je možné zdůraznit jednotnou stavební formu. Stejný typ dřevohlíněné hradby, jaký byl objeven v čp. 249 v Nerudově ulici, byl odkryt na Malé Straně nejen na různých místech u ulice Tržiště (čp. 259, 261, 555 a ppč. 61/2), ale také v Mostecké čp. 276, Josefské čp. 42 a Nebovidské čp. 459. Srovnatelná hradba byla v posledních letech nalezena na Hradčanském náměstí, na Pražském hradě a na hradištích v Klecanech, Levém Hradci, na Vinoři a v Královicích. Lze předpokládat, že unifikace stavby („dodržení schváleného projektu při provádění stavby, včetně použitého materiálu: dovážené dubové kmínky a opukové kameny") si vyžádala vysoký stupeň organizace. Celková délka jednotlivých úseků fortifikace pražské aglomerace činí přibližně 4 km. Její budování patrně probíhalo několik desítek let a vyžádalo si velkou koncentraci pracovních sil a značné množství surovin. Ve stejné době probíhala stavba opevnění Pražského hradu. Při zmíněné délce 4 km, min. šířce 7 m a předpokládané výšce min. 4 m by k výstavbě hradby bylo potřeba minimálně 100 000 m^3 materiálu: hlíny, dřeva a kamene. V případě, že by hradba byla vyšší a širší, materiálu by bylo potřeba adekvátně více. Použitá hlína – přemístěný svahový sediment – reprezentuje místní materiál. Získávána byla hlavně při hloubení příkopu, který se nalézal před hradbou. Doložen je i 6 m široký liniový objekt za týlní stěnou hradby (v čp. 249), i ten mohl vzniknout v důsledku těžby hlíny. Opukové kameny byly lámány v horní partii Petřína či v oblasti Strahova, dováženy tak byly ze vzdálenosti okolo 1 km.

Dřevo použité v konstrukci hradby bylo, co se týče druhu i velikosti, poměrně uniformní. V roštové konstrukci zcela převažoval dub (dubové kmínky), dubové byly i kůly zabezpečující týlní stěnu. V týlní stěně se mezi horizontálně uloženými dřevy kromě dubu uplatnila i štípaná prkna z borovice a výjimečně jedle. Podle dosavadních archeobotanických výzkumů lze v zázemí pražské levobřežní aglomerace v raném středověku počítat se selektivním odlesněním, nacházely se zde zbytky lesa s dominancí dubu a subdominancí borovice, jež nemohly pravděpodobně postačovat rostoucí spotřebě dřeva (*Kočár – Kočárová 2013*, 238–240). Stavební dřevo tedy muselo být dováženo ze širšího pražského okolí, není ovšem zřejmé, v jaké vzdálenosti od lokality exploatované lesní porosty rostly. Pro konstrukci dřevěné armatury tělesa hradby byla využívána dubová dřeva o průměru 10 až 20 cm, tzv. hroubí, tj. dřevo o průměru nad

39 Výzkum v čp. 555, sondy S2 a S7, rekonstruováno na základě dvou na sebe přímo nenavazujících řezů a s využitím pedologického vrtáku.

40 Nelze vyloučit, že příkop v čp. 249 byl výrazně širší, neboť na sousední parcele čp. 517 byla odkryta k severu se sklánějící stěna rozměrného raně středověkého objektu, jenž by mohl být protilehlou stranou příkopu, jehož část byla dokumentována v čp. 249. Teoreticky by tak jeho maximální šířka činila 30 m.

Obr. 54. Praha – Malá Strana, Hradčany. Hypotetický vývoj opevnění pražské aglomerace v 9.–10. století na základě archeologických nálezů a jejich dosavadního zpracování. Vyznačeny kostely a předpokládaný dřevěný most přes Vltavu. Vysvětlivky: A – 9. století; B – přelom 9. a 10. století; C – 1. polovina 10. století; D – 2. polovina 10. století. Vytvořili autoři s využitím podkladů: *Boháčová – Havrda 2017*; *Čiháková 2009a*; *2018*; *Blažková et al. 2015*; *Havrda 2008a*; *2021a*.

7 cm. Pro těžbu tohoto dřeva mohly být využívány dubové pařeziny.[41] Jejich existence je doložena už pro pravěká období a pro vrcholný středověk i písemnými prameny (*Dreslerová 2012*, 216).[42] Právě při pařezinovém lesním hospodaření bylo možné ekonomicky úsporně těžit „standardizované", relativně rovné kmínky, jež byly vhodné pro stavební použití, např. pro roštovou konstrukci dřevohlíněné hradby. Takto získávané dřevo nebylo nutné, kromě odvětvení, zkrácení na požadovanou délku a provedení tesařských spojů, náročně upravovat. Průměrná délka dochovaných horizontálních dřev tvořících dřevěnou vnitřní armaturu hradby se podle archeologických nálezů na Malé Straně pohybovala mezi 2 a 3 m, nejdelší dokumentované dřevo mělo délku 3,3 m.[43] Lze předpokládat, že z důvodů statického zpevnění celé konstrukce hradby dosahovala dřeva až k jejímu čelu. Pak by jejich původní délka musela být 4 až 5 m. Délka prken týlní stěny se pohybovala okolo 2 m.

41 Pařezina (lesnickou terminologií výmladkový či nízký les) je porost, kde většina dřeva vyrůstá z pařezů po skácení stromu (*Maděra et al. 2016*). Stromy vzniklé pařezovou výmladností rostou ze začátku velmi rychle. Perioda mýcení funkční pařeziny se pohybovala zhruba mezi 7 až 30 lety (*Hédl – Szabó 2010*; *Szabó 2010*; *Szabó et al. 2015*). Takto získávané dřevo sloužilo hlavně jako dřevo palivové, vybrané kusy i jako dřevo stavební. Velmi dobrou pařezovou výmladnost má habr obecný, jilm habrolistý, olše lepkavá, lípa srdčitá i velkolistá. Mezi stromy, které dobře zmlazují, patří i všechny druhy dubů (*Maděra et al. 2016*, 8).

42 Za konzultaci děkujeme Petru Pokornému.

43 Maximální délka dřeva roštu hradby, jenž byl v roce 2019 odkryt na parcele č. 61/2 v ulici Tržiště (*Havrda 2021b*).

Chronologické otázky je možné rozdělit do několika okruhů: stáří sídlištních aktivit starších než fortifikace (zahloubený objekt V05 v čp. 249 – *obr. 8*; *10*), doba výstavby opevnění a též určení období, kdy sloužilo své funkci. Významné bylo získání dokladů sídlištních a výrobních aktivit, v tomto případě hutnění a zpracování železa, v době, kdy probíhal funkční zánik hradby. Nálezy spjaté s výrobou železa, situace s archeometalurgickými nálezy mladšími než hradba, či přímo hradbu – její týlní stěnu – porušující, byly získány ze tří míst („objekt" V04 v sektorech B a D v čp. 249 a objekt V12 v čp. 555, *obr. 1:a,c*). Pro další studium raně středověké pražské aglomerace jsou důležité i chronologické poznatky o době zániku tělesa hradby a zaplňování příkopu před ní. Příkop byl nejdříve – a to patrně ještě částečně v době fungování hradby – částečně zanesen splachovými sedimenty, na ně se sesula podstatná část čelní opukové zdi, následně byla tato kamenná destrukce překryta záměrným hlinitým, poměrně homogenním zásypem (*obr. 25–29*).

Z hlediska datování výstavby opevnění je podstatná přítomnost chronologicky citlivé keramiky s límcovitou profilací okrajů a současně absence keramiky s kalichovitou profilací okrajů v souborech prokazatelně získaných jak z tělesa hradby, tak ze starších sídlištních situací, které hradba překryla. Nádoby s kalichovitými okraji se masivně vyskytují nejpozději od 2. třetiny 10. století (*Boháčová 2011*, 358), jejich nástup je patrně časnější, lze uvažovat o prvních desetiletích 10. století (*Čiháková 2002*, 744, pozn. 11). Masové používání keramiky s kalichovitým okrajem je na základě vyhodnocení nálezových souborů z Malé Strany kladeno do intervalu mezi 2. a 4. desetiletím 10. století (*Čiháková 2012a*, 116). Získaný soubor z tělesa hradby a ze situací starších je možno charakterizovat jako vyspělou středohradištní keramiku (2. polovina 9. – 1. polovina 10. století) (*obr. 20*; *34*). Pro výzdobu je charakteristická hřebenová vlnice se svazky jemných rýh a též výzdoba jednohrotým rydlem. Na menším počtu zdobených zlomků (cca 10 %) se nacházely pásy hřebenových vpichů. Z okrajů jsou zastoupeny nejčastěji okraje jednoduché, vzácně se v tomto souboru objevují zlomky nádob s límcovitými okraji. Ty byly používány poměrně krátce. Vyskytují se před masivním nástupem nádob s kalichovitým okrajem (*Boháčová 2011*, 358; *Čiháková 2012a*, 116).

Otázka doby, kdy raně středověké opevnění v linii Nerudovy ulice a ulice Tržiště zaniklo, zůstává zatím otevřená. V keramických souborech ze sídlištních situací mladších – objektů s archeometalurgickými nálezy (objekt V04 v čp. 249 a V12 v čp. 555, *obr. 35*; *45:III*) – se objevují okraje kalichovité. K chronologickým úvahám lze využít nálezy z příkopu. Ty bylo možné rozdělit do tří celků. Nejstarší reprezentuje keramický soubor získaný z nejspodnější výplně příkopu. Některé z hlinitých vrstev nade dnem příkopu bylo možné charakterizovat jako splachové sedimenty. Soubor z nich získaný je možné datovat do 2. poloviny 9. – 1. poloviny 10. století (*obr. 31*). Na tuto spodní výplň příkopu se zřítila čelní opuková zeď hradby. Z její destrukce pochází nevelký keramický soubor, jehož součástí byl i kalichovitý okraj (*obr. 30*). Obdobný soubor byl vyzvednut i z hlinitých vrstev, které destrukci překryly (*obr. 32*). Absence keramiky prokazatelně mladší, nádob se zduřelými okraji a keramiky vrcholně středověké, ještě nemusí být jednoznačným dokladem časného (10.–11. století) zániku tohoto opevnění. Raně středověké období vývoje malostranského podhradí končí jeho proměnou ve vrcholně středověké město (lokace 1257), kterou provází i výstavba zcela nového kamenného opevnění (naposledy *Čiháková – Müller 2021*).

Z dosud získaných chronologicky citlivých nálezů (keramických zlomků) lze uvažovat, že k výstavbě opevnění malostranského podhradí, konkrétně jeho západovýchodně orientované linie, jehož úseky byly objeveny mezi Nerudovou ulicí a ulicemi Tržiště a Břetislavovou ulicí, došlo v průběhu první třetiny 10. století. Okolo poloviny tohoto století proběhla oprava zadní dřevěné stěny hradebního tělesa[44] (dendrodatum 940+x). Tato datace není v rozporu s radiouhlíkovým datováním dřevohlíněné hradby odkryté jižně od Mostecké ulice v čp. 276, kde měřený vzorek náleží s 95% pravděpodobností intervalu 774–965. Obdobný interval přinesl vzorek odebraný z dubové klády z roštu hradby náležící k nejjižnější linii opevnění objeveného v Nebovidské ulici v čp. 459. Ten poskytl s 95% pravděpodobností interval 770–980.[45] Lze tedy důvodně uvažovat, že tato nejjižnější malostranská hradba byla postavena před rokem 980. Sloužila

44 Doba životnosti pravěkého (či konstrukčně obdobného raně středověkého) opevnění, než hniloba postihující dřevěné prvky narušila stabilitu fortifikace a vyvolala nezbytnou přestavbu, se mohla pohybovat okolo 25–30 let (*Drda – Rybová 1992*, 341). V závislosti na typu konstrukce, použitém druhu a velikosti dřevěných prvků a dále na klimatických, hydrologických a půdních podmínkách mohla být uvedená doba delší.

45 Data uvádíme jako interval AD po kalibraci (*Goslar 2005*).

však poměrně krátce, neboť už v průběhu 11. století se příkop u nejjižnější malostranské hradby začíná zaplňovat. To dokládá nález hrobů, vyhloubených do zásypu příkopu, spolehlivě datovaných do 11. až 1. poloviny 12. století.[46] V úseku zkoumaném v Nerudově ulici (v čp. 249) byl příkop zasypán pouze částečně, později byl do jeho zásypu vyhlouben příkop, jenž byl součástí vrcholně středověkého opevnění města.

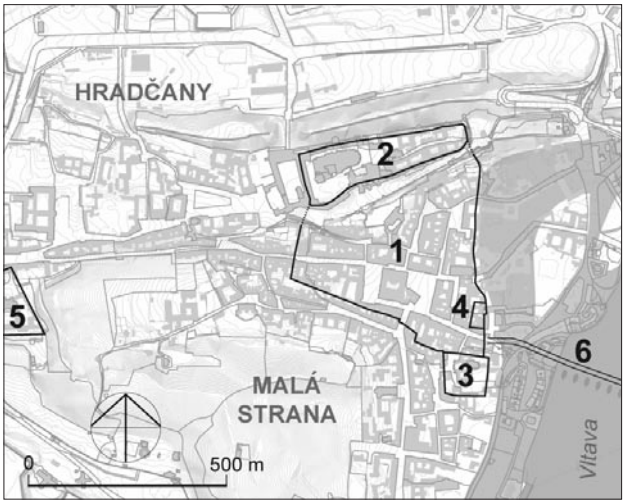

Obr. 55. Praha – Malá Strana, Hradčany. Rekonstrukce průběhu kamenné hradby 13. století, která chránila královské město pod Pražským hradem, dnes Malou Stranu. Vysvětlivky: 1 – opevněný areál Nového Města pod Pražským hradem, dnes Malá Strana; 2 – Pražský hrad; 3 – johanitská komenda, 4 – biskupský dvůr (přibližný rozsah); 5 – areál strahovského premonstrátského kláštera; 6 – Juditin most. Podle *Čiháková 2019*; 89; *Čiháková – Havrda 2008*, 212; *Čiháková – Müller 2021*, 91 a *Podliska – Havrda – Kovář 2003*, 47, upraveno.

Archeologické nálezy pozůstatků raně středověkého opevnění malostranského podhradí přinášejí od roku 1994, kdy bylo poprvé rozpoznáno (*Čiháková – Havrda 1995*), zcela unikátní informace o podobě této etapy vývoje historické Prahy. Nárůst nových zjištění umožňuje nejen zpřesnění naší představy o konstrukční podobě této mimořádné stavby, ale též potvrzuje nebývalou složitost jejího vývoje v závislosti na rozvoji celé pražské aglomerace. Jako klíčová dnes připadá otázka provozu a podoby malostranského opevnění v době od sklonku 11. do poloviny 13. století, kdy v závěru uvedeného období dochází k transformaci podhradí v právní město. Právě do uvedeného úseku promlouvá archeologie svými nálezy, které prokazatelně dokládají od 11. století postupný, avšak zřetelný zánik dřevohliněné hradby s příkopem, bez známek jejich obnovy. Je nápadné, že k uvedenému procesu dochází v době, kdy probíhá archeologickými nálezy spolehlivě dokladovatelné osídlování plochy vltavského pravobřeží mezi brodem a Vyšehradem (např. *Cymbalak – Podliska 2009b*). Období 11. a 12. století představuje pro sídelní aglomeraci mezi Pražským hradem a Vyšehradem etapu spojenou s maximálním zvětšením osídlené plochy, nárůstem počtu obyvatel a jejich sociální stratifikací, ekonomickou rozmanitostí neagrárních aktivit a také intenzivní stavební činností, včetně nástupu zděné architektury. Vláda dvou mimořádně schopných panovníků z přemyslovského rodu, Vratislava II. (vláda 1061–1092) a Vladislava II. (1140–1172), proměnila během jednoho století zázemí pražských hradů v největší protoměstský celek na našem území. To platí i pro podobu obou panovnických hradů pražského centra, které v průběhu 11. a 12. století prodělaly radikální stavební proměnu (Pražský hrad: *Frolík – Maříková-Kubková 2009*, 176–177; Vyšehrad: *Moucha – Nechvátal – Varadzin et al. 2015*, 604–609). Právě v této době se podle všech archeologických indicií musela zásadně změnit i podoba přístupu k obrannému zabezpečení jejich sídlištního zázemí. Jestli uvedenou změnou byl i odklon od tradičního konceptu opevněného podhradí k novým formám zabezpečení v podobě menších opevněných rezidenčních areálů (na levém břehu johanitská komenda a biskupský dvůr, na pravém břehu Týnský dvůr) a strategické komunikace přes Vltavu (Juditin most), nebo dočasné upuštění od komplexní ochrany levobřežního podhradí na úkor dynamicky rostoucího pražského pravobřeží, zatím spolehlivě prokázat a vysvětlit neumíme.[47] Zřetelnou změnu přinesly až právní výsady

46 Výzkum nejstarší fáze pohřebiště u kostela sv. Vavřince v Nebovidech v Karmelitské ulici čp. 528 doložil, že do zásypu příkopu opevnění, vyhloubeného v 10. století, se pohřbívalo už v průběhu 11. století. Radiouhlíková analýza hrobu z nejmladší fáze pohřbívání přinesla interval 993–1150. Obdobné intervaly přinesly analýzy z dalších hrobů. Pohřbívání zde bylo ukončeno nejpozději v 1. polovině 12. století (*Havrda – Tryml 2021*, 228).

47 Jednou z klíčových otázek bez spolehlivé argumentace je prokázání existence románského kamenného opevnění malostranského areálu, které by svou kontinuitou navázalo na starší raně středověkou dřevohliněnou hradbu s čelní opukovou zdí. Osamocené nálezy torz kvádříkových zdí (včetně pozůstatků brány) vystavěných románskou technologií byly do současné doby zjištěny především na východní straně malostranského areálu (*Čiháková 2009a*, 15–25, celkově nálezy obr. 26; *2019*). Jejich interpretace a především časové zařazení vzniku osciluje mezi předlokačním obdobím, před rokem 1257 (*Čiháková 2009a*, 18–19; *2019*), až po období spojené s procesem lokace a výstavby Nového Města pod Pražským hradem, dnešní Malé Strany v 2. polovině 13. století (*Razím 2020*, 737–738;

spojené se stavbou městského opevnění jak na Starém Městě v 30. letech 13. století, tak na Malé Straně bezpečně po roce 1257 (*obr. 55*).

PRAMENY A LITERATURA

Blažková, G. – Matiášek, J. – Kozáková, R. – Kočár, P. 2015: Raně středověké opevnění na Hradčanech v Praze. Nové poznatky na základě výzkumů z let 2011 a 2013. Staletá Praha 31/2, 16–41.

Boháčová, I. 1994: Několik poznámek k opevnění Pražského hradu na sklonku raného středověku a k současnému stavu jeho poznání. Archaeologia historica 19, 9–18.

Boháčová, I. 2001: Pražský hrad a jeho nejstarší opevňovací systémy. Mediaevalia archaeologica 3, 179–301.

Boháčová, I. 2011: Dřevěné konstrukce a využití dřeva v raně středověké opevněné centrální lokalitě. Příklady z Pražského hradu. Památky archeologické 102, 355–400.

Boháčová, I. – Havrda, J. 2017: Nejstarší opevnění Prahy. In: I. Boháčová – J. Podliska a kol., Průvodce pražskou archeologií. Památky známé, neznámé i skryté. Praha, 70–75.

Cymbalak, T. – Podliska, J. 2009a: Nové objevy raně středověkých komunikací na Malé Straně v Praze (příspěvek k poznání komunikační sítě podhradí Pražského hradu). Staletá Praha 25/1, 31–40.

Cymbalak, T. – Podliska, J. 2009b: Nové poznatky k raně středověkému osídlení v oblasti tzv. vyšehradské cesty v Praze. Rekonstrukce procesu osídlování na základě výpovědi archeologických pramenů. Archaeologica Pragensia 19, 309–332.

Čiháková, J. 1998: Nálezová zpráva o archeologickém výzkumu Praha 1 – Malá Strana, Malostranské náměstí čp. 266/III. Archiv ARÚ AV ČR, Praha, v. v. i., č. j. 4296/98.

Čiháková, J. 2001: Raně středověké fortifikace na jižní hranici pražského levobřežního podhradí. Mediaevalia archaeologica 3, 29–135.

Čiháková, J. 2002: K dosavadnímu stavu poznání raně středověké Malé Strany. Archeologické rozhledy 54, 738–752.

Čiháková, J. 2009a: Opevnění Malé Strany od 9. do 13. století. Staletá Praha 25/1, 2–30.

Čiháková, J. 2009b: Praha 1 – Malá Strana, Tržiště čp. 259/III – Hartigovský palác. In: Z. Dragoun a kol., Archeologický výzkum v Praze v letech 2007–2008. Pražský sborník historický 37, 429.

Čiháková, J. 2011: Praha 1 – Malá Strana, Malostranské náměstí čp. 265/III. In: Z. Dragoun a kol. Archeologický výzkum v Praze v letech 2009–2010. Pražský sborník historický 39, 403–404.

Čiháková, J. 2012a: Otázky chronologie pražské raně středověké keramiky. Staletá Praha 28/1, 91–120.

Čiháková, J. 2012b: Ke stavebním dějinám kláštera augustiniánů eremitů u kostela sv. Tomáše v Praze. Průzkumy památek 19, 176–185.

Čiháková, J. 2018: The Lesser Town of Prague in the Tenth and Eleventh Centuries. In: P. Kouřil – R. Procházka et al., Moravian and Silesian Strongholds of the Tenth and Eleventh Centuries in the Context of Central Europe. Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno, sv. 57. Brno, 283–303.

Čiháková, J. 2019: Raně gotické opevnění královského města na dnešní Malé Straně. In: O. Fejtová – J. Pešek (eds.), Město a jeho hradby. Documenta Pragensia 38. Praha, 75–96.

Čiháková, J. – Dobrý, J. 1999: Dendrochronologie v pražském suburbiu. Archeologie ve středních Čechách 3, 337–352.

Čiháková, J. – Havrda, J. 1995: Praha 1 – Malá Strana, Josefská čp. 42/III. In: Z. Dragoun a kol., Archeologický výzkum v Praze v letech 1992–1994. Pražský sborník historický 28, 223–224.

Čiháková, J. – Havrda, J. 2008: Malá Strana v raném středověku. Stav výzkumu a rekapitulace poznání. Archeologické rozhledy 60, 187–228.

Čiháková, J. – Müller, M. 2020: Malostranská rotunda sv. Václava v Praze. Praha.

Čiháková, J. – Müller, M. 2021: Západní strana opevnění královského města ze 13. století na dnešní Malé Straně na základě poznatků archeologického výzkumu. Staletá Praha 37/2, 90–139.

Čiháková, J. – Zavřel, J. 2000: Praha 1 – Malá Strana, Malostranské náměstí čp. 266/III. In: Z. Dragoun a kol., Archeologický výzkum v Praze v letech 1997–1998. Pražský sborník historický 31, 356–357.

Drda, P. – Rybová, A. 1992: L'oppidum de Závist: construction de la porte principale (D) et sa chronologie. Památky archeologické 83, 309–349.

Dresler, P. 2011: Opevnění Pohanska u Břeclavi. Brno.

Dreslerová, D. 2012: Les v pravěké krajině II. Archeologické rozhledy 64, 199–236.

Podliska – Havrda – Kovář 2003, 49–51). Nové nálezy zvyšují potřebu vedení společné debaty mezi historiky, archeology a stavebními historiky, jejímž cílem by měla být odpověď na otázky spojené s urbanistickou proměnou pražské sídelní aglomerace na sklonku raného středověku ve 12. a v 1. polovině 13. století.

Frolík, J. – Maříková-Kubková, J. 2009: Pražský hrad v době Vladislava II. (1140–1172). In: M. Mašek – P. Sommer – J. Žemlička (eds.), Vladislav II., druhý král z Přemyslova rodu. K 850. výročí jeho korunovace. Praha.

Frolíková-Kaliszová, D. 2011: Nové poznatky k vývoji příčného opevněni Pražského hradu – výsledky výzkumu ve Středním křídle Pražského hradu v roce 2010. Archaeologia historica 36, 177–191.

Frolíková-Kaliszová, D. 2019: The Transverse Fortification of the Prague Castle from the 9th–11th Century. Fortifications, defence systems, structures and features in the past. Zbornik Instituta za arheologiju 13, 147–156.

Goslar, T. 2005: Report no. 774/04 on C-14 dating in the Poznaň Radiocarbon Laboratory. Zpráva uložena v dokumentačních fondech odboru archeologie NPÚ ú. o. p. v Praze.

Havrda, J. 2004: Praha 1 – Malá Strana, Břetislavova ulice čp. 517/III. In: Z. Dragoun a kol., Archeologický výzkum v Praze v letech 2001–2002. Pražský sborník historický 33, 341.

Havrda, J. 2007: Praha 1 – Malá Strana, Letenská ulice. In: Z. Dragoun a kol., Archeologický výzkum v Praze v letech 2005–2006. Pražský sborník historický 35, 317–318.

Havrda, J. 2008a: Příspěvek k raně středověkému opevnění Prahy. Archeologie ve středních Čechách 12, 651–670.

Havrda, J. 2008b: Praha 1 – Malá Strana, Mostecká čp. 276/III, nálezová zpráva o výzkumu NPÚ ú. o. p. v hl. m. Praze č. 2007/5. Archiv nálezových zpráv ARÚ AV ČR, Praha, v. v. i., č. j. 1866/09.

Havrda, J. 2009: Praha 1 – Malá Strana, Letenská čp. 594/III. In: Z. Dragoun a kol., Archeologický výzkum v Praze v letech 2007–2008. Pražský sborník historický 37, 421–422.

Havrda, J. 2017a: Praha 1 – Malá Strana, Tržiště čp. 555/III. In: Z. Dragoun a kol., Archeologický výzkum v Praze v letech 2015–2016. Pražský sborník historický 45, 608–609.

Havrda, J. 2017b: Praha 1 – Malá Strana, Tržiště ppč. 61/2. In: Z. Dragoun a kol., Archeologický výzkum v Praze v letech 2015–2016, Pražský sborník historický 45, 609–610.

Havrda, J. 2017c: Nálezová zpráva. Zjišťovací archeologický výzkum Praha 1 – Malá Strana, Tržiště ppč. 61/2 , výzkum NPÚ, ú. o. p. v Praze č. 2016/25. Archiv nálezových zpráv ARÚ AV ČR, Praha, v. v. i., XCTX202106590.

Havrda, J. 2017d: Nálezová zpráva. Zjišťovací archeologický výzkum Praha 1 – Malá Strana, Tržiště čp. 555/III, výzkum NPÚ, ú. o. p. v Praze č. 2016/15. Archiv nálezových zpráv ARÚ AV ČR, Praha, v. v. i., XCTX202106599.

Havrda, J. 2021a: Pražská aglomerace na přelomu 9. a 10. století. In: J. Mařík – M. Musílek – P. Sommer (eds.), Svatá Ludmila. Žena na rozhraní věků. Praha, 94–102.

Havrda, J. 2021b: Praha 1 – Malá Strana, Tržiště ppč. 61/2. In: Z. Dragoun a kol., Archeologický výzkum v Praze v letech 2019–2020. Pražský sborník historický 49 v tisku.

Havrda, J. – Podliska, J. 2003: Předběžné výsledky archeologického výzkumu v Nerudově ulici čp. 249/III na Malé Straně. In: Výroční zpráva 2002 SPÚ v hl. m. Praze. Praha, 89–96.

Havrda, J. – Podliska, J. 2004: Praha 1 – Malá Strana, Nerudova ulice čp. 249/III b). In: Z. Dragoun a kol., Archeologický výzkum v Praze v letech 2001–2002. Pražský sborník historický 33, 353–357.

Havrda, J. – Podliska, J. 2011: Hutnictví železa v podhradí Pražského hradu. Forum urbes medii aevii 6, 68–97.

Havrda, J. – Tryml, M. 2013: Nebovidy. Středověká osada v pražském podhradí. Praha.

Havrda, J. – Tryml, M. 2021: Pohřbívání na sklonku raného středověku. Pohřební areály v pražské předlokační aglomeraci v 11. až 1. polovině 13. století. Archeologie ve středních Čechách 25, 213–326.

Hédl, R. – Szabó, P. 2010: Hluboké hvozdy, nebo pokřivené křoví? Nástin historie lesů nížinných oblastí. Vesmír 89, 232–236.

Kočár, P. – Kočárová, R. 2013: Flóra a vegetace Nebovid. In: J. Havrda – M. Tryml, Nebovidy. Středověká osada v pražském podhradí. Praha, 223–241.

Kos, L. 2012: Raně středověké fortifikace s čelní kamennou plentou ve střední Evropě. Studia mediaevalia Pragensia 11, 117–176.

Kyncl, T. 2002: Archeologický výzkum Praha 1, Nerudova čp. 249/III. Dendrochronologická analýza. Rkp., archiv odboru archeologie NPÚ ú. o. p. v Praze.

Maděra, P. – Buček, A. – Úradníček, L. – Slach, T. – Friedl, M. – Machala, M. – Řepka, R. – Lacina, J. – Černušáková, L. – Volařík, D. 2016: Starobylé výmladkové lesy – metodika inventarizace, evidence a péče. Certifikovaná metodika, Mendelova univerzita v Brně. Brno.

Mařík, J. 2006: Výzkum raně středověkého opevnění v Libici nad Cidlinou – sonda 236. Archeologické rozhledy 58, 511–519.

Meduna, P. 2003: Nejstarší raně středověké opevnění v areálu Mělníka. Archeologické rozhledy 55, 378–385.

Moucha, V. – Nechvátal, B. – Varadzin, L. et al. 2015: Vyšehrad, knížecí a královská akropole. Svědectví archeologie. Praha.

Podliska, J. 2015: Praha 1 – Malá Strana, Malostranské náměstí, Tržiště čp. 261/III. In: Z. Dragoun a kol., Archeologický výzkum v Praze v letech 2013–2014. Pražský sborník historický 43, 583–585.

Podliska, J. – Havrda, J. – Kovář, M. 2003: Dům čp. 249/III v Nerudově ulici na Malé Straně, příspěvek ke spolupráci archeologie a stavebně-historického průzkumu. Staletá Praha 24, 29–54.

Procházka, R. 2009: Vývoj opevňovací techniky na Moravě a v českém Slezsku v raném středověku. Brno.

Profantová, N. a kol. 2021: Klecany. Raně středověká pohřebiště I. Praha.

Profantová, N. – Křivánek, R. – Fikrle, M. – Zavřel, J. 2020: Tismice jako produkční a nadregionální centrum Čech 8. a 9. století. Památky archeologické 111, 193–271.

Profantová, N. – Němcová, A. v tisku: Nové poznatky o šíjovém opevnění hradiště v Klecanech, okr. Praha-východ, z výzkumů v letech 2020–2021. In: Archeologické výzkumy v Čechách 2021. Sborník referátů z informačního kolokvia. Zprávy České archeologické společnosti – Supplément. Praha, v tisku.

Razím, V. 2020: Středověká opevnění českých měst. 2. díl, 2. svazek. Katalog Čechy P–Ž. Praha.

Szabó, P. 2010: Driving forces of stability and change in woodland structure: a case-study from the Czech lowlands. Forest Ecology and Management 259, 650–656.

Szabó, P. – Müllerová, J. – Suchánková, S. – Kotačka, M. 2015: Intensive woodland management in the Middle Ages: spatial modelling based on archival data. Journal of Historical Geography 48, 1–10.

Šimek, R. 1970: Podrobná inženýrsko-geologická mapa v měřítku 1 : 5000, list mapy Praha 7-1. Praha.

Štefan, I. – Hasil, J. 2014: Raně středověké hradiště v Praze-Královicích. Výsledky výzkumu vnějšího opevnění. Archeologické rozhledy 66, 453–492.

Štefan, I. – Hasil, J. 2019: Praha 9 – Vinoř, Velké hradiště. In: Z. Dragoun a kol., Archeologický výzkum v Praze v letech 2017–2018. Pražský sborník historický 47, 657–658.

Tomková, K. 2009: Neuere Grabungen auf dem slawischen Burgwall Levý Hradec (Böhmen). In: F. Biermann – T. Kersting – A. Klammt (Hrsg.), Siedlungsstrukturen und Burgen im westslawischen Raum. Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte Mitteleuropas 52. Langenweissbach, 77–82.

Tomková, K. – Mácalová, M. – Daněček, D. – Nový, P. – Kočár, P. – Kočárová, R. – Kaupová, S. – Zavřel, J. 2020: Levý Hradec – nové vykopávky, rozbory a otázky. In: F. Biermann – T. Kersting – A. Klammt (Hrsg.), Burg, Herrschaft und Zentralörtlichkeit im nördlichen westslawischen Raum. Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte Mitteleuropas 92. Langenweissbach, 123–137.

Varadzin, L. 2010: K vývoji hradišť v jádru Čech se zřetelem k přemyslovské doméně (příspěvek do diskuse). Archeologické rozhledy 62, 535–554.

Vlček, P. a kolektiv 1999: Umělecké památky Prahy. Malá Strana. Praha.

Zavřel, J. 2003: Praha 1 – Malá Strana, Nerudova ulice čp. 249/III. In: Z. Dragoun a kol., Archeologický výzkum v Praze v letech 1999–2000. Pražský sborník historický 33, 310–311.

Early medieval fortifications of Prague. Archaeological finds from the Lesser Town made in 2002–2016

Since the 1990s, archaeological investigations in the cadastral area of the Lesser Town in Prague have regularly provided new knowledge on early medieval fortifications of this part of the Prague settlement agglomeration. The submitted contributions focuses on new and so far unpublished discoveries of fortification elements made during archaeological investigations in 2002–2016. The above interventions by the archaeological workplace of the National Heritage Institute in Prague were carried out predominantly on the southern slope of the Hradčany Hill, to the south and west of the Lesser Town Square (Malostranské náměstí). A fortification wall and a ditch were unearthed in two houses in Tržiště Street, nos. 261 and 555, in Nerudova Street, house no. 249, Břetislavova Street, house no. 517, and Letenská Street, house no. 34 (*Fig. 1* and *2*).

The emergence and gradual transformation of fortifications in the area of today's Lesser Town – the core of the Prague early medieval agglomeration – was rather complicated (*Fig. 54*). It has turned out that the individual archaeologically documented sections were part of several lines of fortification and that the construction work lasted for more than a century. The protected area expanded over time. In the Early Middle Ages, the outer bailey of Prague Castle was protected by a fortification system whose form was comparable with fortifications known from other contemporaneous central sites in Bohemia. The so far earliest known section of the early medieval fortification was found north of Mostecká Street, in house no. 42. In the 10th century, a paved area used to be located beneath present day Mostecká Street, where trade caravans used to line up prior to crossing the river over a wooden bridge. It had probably been situated north of the Judith Bridge, which was built somewhat later. After the demise of this earliest known defensive wall, another wall was constructed, probably sometime during the 10th century. It also featured a grillage structure and an outer side of quarried marlstone, approximately 20 m south of the southern line of Mostecká Street (house no. 276). The latest part of the medieval fortification of the Lesser Town was discovered south of Maltézské Square. It still dates from the 10th century.

The established dating of the emergence of the investigated stretch of the Lesser Town fortification wall can be supported by ceramic assemblages as well as a dendro date from Nerudova Street, house no. 249, which was recovered from a post supporting the fortification's wooden inner side. The fortification line in the south-

western part of the Lesser Town outer bailey followed the west-east direction. From the viewpoint of geomorphology, the placement of the local fortification is unusual, as it was founded in the lower part of the slope of the Hradčany Hill. The Lesser Town fortification wall had a wood and clay body reinforced with a grillage structure, an outer stone side and an inner wooden side. The outer side of the defensive wall featured a stone wall, in most places preserved only fragmentarily. Its width reached up to two metres and it organically changed into a wood and clay body. The wood and clay body was reinforced with a timber grillage (oak and exceptionally pine were represented). Up to 14 levels of the timber grillage were documented. The space between the pieces of timber was filled up with earth and accumulations of marlstone occurred in places. The marlstone was quarried in the upper part of the Petřín Hill or in the area of Strahov, so it had to be transported over a distance of about 1 km. In the inner part of the wall's body, next to its inner side, a chamber structure was occasionally used instead of the grillage one. The wall's body, including its outer side, was erected during one construction phase. The inner wooden side consisted of oak and pine boards. They were secured in place with massive perpendicular posts. The wall's width was 7m, the preserved height ranged from 1.5m (feature no. 249) to 2.4m (feature no. 261). The minimum width of the ditch, whose northern side was partially unearthed in house no. 249, amounted to 16m and the depth to at least 5.5m. It cannot be ruled out that the ditch reached a width of up to 30m.

When it comes to the type of construction and dimensions of the defensive wall, it is possible to highlight its unified building form. The same type of wood and clay wall was discovered not only in nearby Tržiště Street, but also in Mostecká Street, house no. 276, Josefská Street, house no. 42, and Nebovidská Street, house no. 459. The total length of the individual stretches of the Prague agglomeration fortification might have amounted to 4km at its maximum extent. From the viewpoint of dating the fortification's construction, the absence chalice-shaped rims is of crucial importance. They are missing both in the ceramic assemblages recovered from the wall's body and earlier settlement situations which had been buried beneath the wall. The commencement of this pottery type in Prague is usually sought in the 920s–940s. The ceramic assemblage recovered from the wall's body and earlier situations can be characterized as advanced Middle Hillfort period pottery falling into the second half of the 9th to the first half of the 10th centuries. It can be believed on the basis of the recovered finds that the construction of the defensive wall surrounding the Lesser Town's outer bailey, in particular of its section oriented west-east, whose parts were discovered between Narudova Street, Tržiště Street and Břetislavova Street, took place during the first third of the 10th century. Around the mid-10th century, the rear wooden part of the wall's body was repaired. This is attested by the felling of the oak tree from which a post had been made was dendrochronologically dated as 940+x.

New finds associated with the existence of early medieval fortifications surrounding the Lesser Town's bailey allow us to address other questions too, such as the question of its continuity or discontinuity during the early medieval development of the Prague settlement agglomeration. One of these important questions is the appearance and operation of the Lesser Town's defensive wall between the late 11th and mid-13th centuries (*Fig. 55*). It is this period which is illuminated by recent findings proving that, beginning with the 11th century, the wood and clay defensive wall with a ditch gradually declined and there are no signs of its renewal. It is significant that the above process happened during a period when the area on the right bank of the Vltava River, between the ford and Vyšehrad, was intensely settled. The period of the 11th and 12th centuries therefore represents a time for the Prague settlement agglomeration between Prague Castle and Vyšehrad which was associated with maximum expansion of the settled area, an increase in the number of inhabitants and their social stratification, economic diversity with the development of non-agrarian activities, as well as intensive building activities, including the advent of masonry architecture. Under the reign of two extraordinarily successful rulers from the Přemyslid dynasty, Vratislaus II (ruled 1061–1092) and Vladislaus II (1140–1172), the hinterland of Prague castles was transformed into the largest proto-urban complex in the territory of the Czech Republic, over the course of just one century. It was exactly at that time that, according to all available archaeological evidence, the attitude to the protection of the outer bailey in the Prague Basin must have changed. For the time being it cannot be proven archaeologically whether this change was also accompanied by a departure from the traditional concept of a generally protected hinterland of Prague Castle in favour of new forms of defensive works surrounding smaller residential areas (such as the commandery of the Knights Hospitallers and the bishop's residence) and the strategic road across the Vltava River (Judith Bridge). Complex protection of the left bank outer bailey might also have been temporarily neglected in order to better protect the dynamically developing right-bank part of Prague. Another significant and perceptible change came with the legal privileges associated with the urbanization of Prague Castle's outer bailey, foundations of new towns and the construction of their defensive walls during the 13th century (the Old Town of Prague in the 1230s, the Lesser Town of Prague after 1257 with certainty).

English by *Jan Machula*

Fig. 1. Prague – Lesser Town. Situation showing the discovered parts of the early medieval fortification with remains of a wood and clay rampart, partially preserved outer stone side, and possibly also the inner wooden side and parts of the ditch. Explanatory notes: 1 – probable remains of the defensive wall belonging to the earliest fortification (9th century?); 2 – ditch of the earliest fortification (9th century or earlier, two phases of the ditch were identified for sites t, u, and w; 3 – defensive wall from the late 9th to the second half of the 10th century (several construction phases); 4 – defensive ditch from the late 9th to the second half of the 10th century (several construction phases); 5 – land plots containing sites described in the text in detail are highlighted; 6 – cadastral boundary of the Lesser Town, Prague Castle is marked.

Fig. 2. Prague – Lesser Town. Discovered parts of early medieval fortifications in the surroundings of Tržiště Street; the reconstructed course of the defensive wall and ditch is indicated; 2 – reconstructed course of the defensive wall; 3 – likely course of the defensive wall; 4 – documented remains of the ditch; 5 – ditch (maximum possible extent); 6 – fascine roads next to the entrance to the agglomeration; 7 – land plots containing sites described in the text in detail (see chapter 3); 8 – timbered building (gate?).

Fig. 54. Reconstructed development of the fortifications surrounding the Prague settlement agglomeration during the 9th to 10th centuries, the earliest Prague churches and the supposed wooden bridge spanning over the Vltava River are marked. Explanatory notes: A – 9th century; B – turn of the 9th century; C – first half of the 10th century; D – second half of the 10th century.

Fig. 55. Reconstructed course of the stone defensive wall, 13th century, which used to protect the royal town under Prague Castle, today's Lesser Town. Explanatory notes: 1 – fortified area of the New Town of Prague under Prague Castle, today's Lesser Town; 2 – Prague Castle; 3 – commandery of the Knights Hospitallers, 4 – bishop's residence (approximate extent); 5 – premises of the Premonstratensian monastery in Strahov; 6 – Judith Bridge.

Jan Havrda, Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Praze, Na Perštýně 356/12, 110 00 Praha 1
havrda.jan@npu.cz

Jaroslav Podliska, Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Praze, Na Perštýně 356/12, 110 00 Praha 1
podliska.jaroslav@npu.cz